

TANULÓKÁRTYÁK TÖRTÉNELEMBŐL

1848-tól napjainkig

TOVÁBBI KIEGÉSZÍTÉSEK

TARTALOMJEGYZÉK

181. Az áprilisi törvények	8
182. „Fut Bécs felé Jellasics...”	8
183. A szabadságharc leverője	9
184. Osztrolenka véres csillaga	10
185. A dicsőséges hadjárat	10
186. Ferenc József	11
187. A Habsburg-ház büntetése	11
188. Az ostrom	12
189. A bukás	13
190. A megtorlás	13
191. Az 1848-as európai forradalmi hullám	13
192. III. Napóleon	14
193. Az olasz egység megeremtése	14
194. A német egység megeremtése	15
195. A német császár	15
196. Harcok az új világban	16
197. Korszaks uralkodó	16
198. A pénz hatalom	16
199. Papírmonopólium – ESEMÉNYKÁRTYA	17
200. A második ipari forradalom	17
201. Telefonhírmondó – ESEMÉNYKÁRTYA	17
202. A városi élet	17
203. A polgári állam	18
204. A modern antiszemitizmus	18
205. A munkásság	18
206. A politizáló egyház	18
207. Roald Amundsen – ESEMÉNYKÁRTYA	19
208. A három szövetséges	19
209. A három „grácia”	20
210. Európa puszkaporos hordója	20

211. Egy híres újságcikk	21
212. Politikusok és műveik	21
213. A kiegyezés	22
214. Magyar oktatáspolitikai	22
215. Andrássy Gyula kortársai	23
216. A Dunai Konföderáció	23
217. A magyar belpolitika a 19. század végén	23
218. A Generális	24
219. Társadalom a kiegyezés után	24
220. Munkaerő-toborzás – ESEMÉNYKÁRTYA	25
221. Belső társadalmi változások a dualizmusban	25
222. A munkásnegyed névadója	25
223. A vasminiszter	26
224. Magyar feltalálók az ipari forradalomban	26
225. Tisza István	27
226. Magyar miniszterelnökök	27
227. Egy párt születése	28
228. Az évforduló	28
229. Az ország központja	29
230. 19. századi művészeti alkotások	29
231. Magyar templomok, várak, paloták	30
232. Az I. világháború hatalmi táborai	30
233. Casus belli	31
234. Az I. világháború	31
235. A bolsevik hatalomátvétel	32
236. II. Vilmos és II. Miklós élete	33
237. A Népszövetség	33
238. A békekonferencia	34
239. Hadifogság – ESEMÉNYKÁRTYA	34
240. Jelvény helyett rózsa	34

241. A proletárdiktatúra	35
242. Horthy Miklós kormányzóvá válása	35
243. A trianoni béke	36
244. Köztes-Európa az I. világháború után	37
245. A vörösteror	37
246. Politikai rendszerek a két világháború között	37
247. Benito Mussolini	38
248. Az I. világháborút követő enyhülés	39
249. Sztálin diktatúrája	39
250. A nagy gazdasági világválság	41
251. Az új irányvonal	41
252. A német nemzetiszocializmus	42
253. Német terjeszkedés a II. világháború előtt	43
254. Az indiai ellenállás	44
255. A paktum	45
256. Teleki Pál miniszterelnöksége	45
257. Bethlen István miniszterelnöksége	47
258. A magyarországi zsidóellenesség	48
259. A vallás- és közoktatásügyi miniszter	49
260. Gömbös Gyula miniszterelnöksége	50
261. Magyar miniszterelnökök a 20. század elején	51
262. Az ún. harmadik út	51
263. A nyilaskeresztesek	52
264. Magyar revíziós törekvések	52
265. Magyar Nobel-díjasok	53
266. Tudósok harca – ESEMÉNYKÁRTYA	54
267. A vég kezdete	54
268. A keleti front	55
269. A világ felosztása	55
270. Egy rádióbeszéd részlete	56
271. El-Alamein	56

272.	A II. világháború hadszínterei	57
273.	A partraszállás	57
274.	A szövetségesek konferenciái	58
275.	Berlin 1945 májusában	59
276.	Az atomenergia	59
277.	Japán leteszi a fegyvert	60
278.	A háború fogalmai	60
279.	A holokauszt	60
280.	A szovjet megtorlás	61
281.	Teleki Pál és a revíziós politika	62
282.	Hazánk a II. világháborúba lépés előtt	63
283.	Magyarország belép a II. világháborúba	64
284.	Kállay Miklós	64
285.	A 2. magyar hadsereg	65
286.	A magyarországi zsidók deportálása	66
287.	Magyarország német irányítás alá kerülése	66
288.	Két tűz között	68
289.	Az ideiglenes kormány	68
290.	A magyarországi hadszíntér	69
291.	Magyar miniszterelnökök és intézkedéseik	70
292.	Bajcsy-Zsilinszky Endre kortársai	70
293.	Az ENSZ	70
294.	Az 1947-es párizsi béke	71
295.	Árnyék és függöny	72
296.	A Truman-elv	73
297.	A fegyverkezési verseny	73
298.	A négyhatalmi megszállás	74
299.	A NATO	75
300.	A Varsói Szerződés	76
301.	A kölcsönös segítségnyújtás	76
302.	Az európai gazdasági integráció	77

303. India függetlenedése	78
304. Konfliktusok a Közel-Keleten	78
305. A Kínai Népköztársaság	79
306. A koreai és a vietnami háborúk	80
307. A genfi csúcstalálkozó	81
308. A kétpólusú világ kialakulása	81
309. Vajon átjutunk? – ESEMÉNYKÁRTYA	82
310. A rakétaválság	82
311. Az NSZK és az NDK	83
312. A reformok zsinata	84
313. Az 1945 utáni magyar pártok	84
314. A Második Magyar Köztársaság	85
315. Márton Áron	86
316. A földosztás	86
317. A pénzromlás	87
318. A II. világháborút lezáró béke	87
319. Az új választási törvény	87
320. A „fordulat éve”	88
321. A pártállam	89
322. A szocialista gazdaság	89
323. Az egyházfő	90
324. A sport mint honvédelmi nevelési eszköz	90
325. Az új irányvonal	91
326. Az '56-os forradalom	92
327. Az '56-os forradalom eredményei	92
328. A forradalom leverése	93
329. Nagy Imre kortársai	94
330. A harmadik tábor	94
331. (Ön)gyilkos fegyverkezés	94
332. Forradalmi hangulat	95
333. A Carter-doktrína	95

334.	Korlátozott szuverenitás	96
335.	Hűvös viszony	96
336.	A lengyel belpolitika 1980-ban	97
337.	A főpásztor	98
338.	Falurombolás	98
339.	Önrendelkezés és rendszerváltás	99
340.	A szocialista blokk felbomlása	100
341.	Az Öböl-háború és következményei	101
342.	Külön utakon	101
343.	Jugoszlávia belső konfliktusa	102
344.	A puhuló diktatúra	102
345.	Kádár János és az új párt	103
346.	Gazdasági irányváltás	103
347.	Az új kultúrpolitika	104
348.	A '70-es évek magyar külpolitikája	104
349.	A gulyáskommunizmus	105
350.	Az ellenzék	106
351.	Magyarország nemzetiségei a '70-es években	106
352.	Az Európai Unió	107
353.	A Független Jogász Fórum	109
354.	'56 utólagos megítélése	109
355.	A rendszerváltás utáni első választások	110
356.	Magyarország államformái	111
357.	A békés forradalom	111
358.	Magyar elnökök	112
359.	Óbudai leletek – ESEMÉNYKÁRTYA	112
360.	Családtörténet – ESEMÉNYKÁRTYA	112

181. AZ ÁPRILISI TÖRVÉNYEK

Ausztria és Magyarország viszonya az 1791. évi X. törvénycikkhez képest formálisan nem változott, hiszen II. Lipót ekkor elismerte a Birodalmon belül független államnak. Lényeges módosulást jelentett azonban, hogy az áprilisi törvények egy polgári alkotmányos jogrendet vezettek be a rendi-feudális helyett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a Pragmatica Sanctio érvényben maradt, ami a Birodalom közös védelmét, azaz a közös haderő felállítását írta elő. A megoldásként létrehozott király személye körüli – vagy más néven közösügyi – miniszternek a két politikai központ közötti egyeztetés lett volna a feladata, de gyorsan kiderült, ezt a funkciót is eltérően értelmezi a két fél. A bizonytalanságok egyértelműen arra vezethetők vissza, hogy mindkét fél úgy számolt, az erőviszonyok alakulásától teszi majd függővé, milyen irányban próbálja tovább módosítani az elfogadott törvényeket – vagy a végrehajtás gyakorlatát. Batthyány terve a perszonálunió lett volna, a bécsi udvar mértékadó politikusai viszont ragaszkodtak az egységes monarchia megmaradásához.

182. „FUT BÉCS FELÉ JELLASICS...”

A szabadságharc első jelentősebb fegyveres konfliktusa nem a császári hadsereg, hanem a horvát bán, Josef Jellasics támadása miatt robbant ki, de nyilvánvalóan nem az Udvar tudta és akarata ellenére. A horvát határőrcsapatok 1848. szeptember 11-én lépték át a Drávát, s Jellasics fennen hirdetett szándéka az volt, hogy elfoglalja Pestet, megbuktassa a magyar kormányt, és eltörölje az 1848 tavasza óta bevezetett reformokat. A támadásra Batthyány természetes reakciója az volt, hogy lemondott és ideiglenes kormányfőként maradt a helyén. A lemondás mögött az a közjogilag nehezen értelmezhető helyzet állt, hogy az V. Ferdinánd által kinevezett, majd formailag lemondatott, de hatalmá-

tól meg nem fosztott bán hadserege éppúgy V. Ferdinándra tette le az esküt, mint a szintén V. Ferdinánd által kinevezett Batthyány-kormány vezette magyar honvédsereg. Ez a helyzet különösen a tisztikarban okozott nagy zavart. Voltak, akik nem szálltak hadba, s voltak, akik Jellasics oldalára álltak. Batthyány megpróbálva menteni a menthetőt, rávette István nádor Habsburg főherceget, hogy vállalja el a magyar sereg fővezerségét. A nádor közvetíteni akart az Udvar és a magyar kormány között, ám nem járt sikerrel. A bécsi egyeztető tárgyalásról már nem is térhetett vissza Magyarországra, a Birodalom egy távoli részébe „száműzték”. A tét pedig óriási volt: ha a horvátok győznek, meg sem állnak Pestig, ha sikerült legyőzni a támadó horvátokat, akkor marad esély az eddigi eredmények megőrzésére. A hadsereg megszervezése a szeptember 16-án felálló Országos Honvédelmi Bizottmány feladata volt. Móga János, a csatára megválasztott főparancsnok, a horvátok számbeli és képzettségbeli fölénye miatt támadni nem volt hajlandó, de erre nem is volt szükség.

183. A SZABADSÁGHARC LEVERŐJE

I. Ferenc József azért kerülhetett a trónra, mert a bécsi kamarilla vezetői úgy látták, V. Ferdinánd mozgásterét túlzottan beszűkíti az április törvények aláírása, másrészt alkalmatlannak bizonyult egy ilyen súlyos belpolitikai válság kezelésére. Már Ferdinánd trónra kerülésével sem mindenki értett egyet. Volt felnőtt kort megélt öccse, ennek ellenére az édesapa, I. Ferenc ragaszkodott ahhoz, hogy elsőszülöttje kövesse a trónon. A 19. századi Habsburg főhercegek közül nem ő az egyetlen, aki eufemisztikusan fogalmazva, nem trónra termett, s ennek nyilván a rokonházasságokban is kereshető a genetikai oka. Többek között súlyos epilepsziás rohamoktól szenvedett. Ez egy uralkodó esetén nem szerencsés helyzet, de még súlyosabb probléma, hogy befolyásolhatósága miatt gyakorlatilag bármire rá lehetett venni. Csökönnyösen, az aláírások megtagadásával reagált ugyanakkor, ha megrögzött szokásaitól vagy kedvenc – és az etikett szerint uralkodóhoz nem méltó – ételeitől (pl. a knédli) el akarták tiltani. Nem valószínű, hogy fel tudta mérni annak jelentőségét, hogy az ő kézjegye került 1848-ban a magyar szuverenitást biztosító

áprilisi törvényekre, ahogy igazából azt sem foghatta fel, hogy mi ellen is lázadt fel az általa annyira kedvelt bécsi polgárság 1848 folyamán többször is. Ennek igazolására idézhető az egyik legismertebb történet vele kapcsolatban: amikor a Kossuth vezette küldöttség 1848 márciusában megérkezett Bécsbe a felirati javaslattal, akkor a magyarokat üdvözlő bécsi sokaságnak volt egy nem várt támogatója: a Burg egyik erkélyéről maga az uralkodó integetett lelkesen. Lemondatása után Prágában, a Hradzsínban élt még hosszú ideig, 82 évesen érte a halál.

184. OSZTROLENKA VÉRES CSILLAGA

Jozef Bem katonai iskolában tanult, részt vett már Napóleon oroszországi hadjáratában is. Az 1831-es oroszellenes lengyel felkelésben, az osztrokenkai ütközetben tűnt ki először. A felkelés leverése után Párizsba emigrált, de meglehetősen rossz viszonyban volt a többi lengyel emigránssal. Ez a magyarázata annak, hogy amikor 1848 októberében, a bécsi felkelés bukása után Magyarországra jött, akkor Kossuth a viszonylag távoli Erdélybe küldette. Így lehetett megelőzni a többi, Magyarországon tartózkodó lengyelrel való konfliktus teljes elmérgesedését. A törökországi Aleppóban temették el. Csak a két világháború közötti időszakban vihették haza Lengyelországba, Tarnówbába a maradványait. Síremléke különleges látványosság. Szarkofágja egy tóban létrehozott mesterséges szigeten emelt oszlopokon nyugszik, mert áttérése miatt a püspöki kar nem engedélyezte, hogy lengyel földbe temessék.

185. A DICSŐSÉGES HADJÁRAT

A kápolnai győzelem után a császári vezérkar úgy látta, hogy a szabadságharc leverése már csak idő kérdése. A magyar válasz sem maradhatott el, ez lett az ún. tavaszi hadjárat. Görgői számára stratégiaiilag fontos elem volt Komárom felszabadítása is az osztrák ostrom alól. A két részre osztott magyar hadsereg terve kockázatos volt, hiszen ha az osztrákok a magyarok hátába tudnak kerülni, akkor semmi sem védte volna tőlük Debrecent, a kormány székhelyét. De

Windischgrätz nem készült fel kellően a magyar támadás esetére. Vezérkara hosszú ideig azt sem tudta, melyik a magyar főerő, Görgeiek taktikája kiválóan működött. A tavaszi hadjárat első magyar győzelmeiben tehát meghatározó szerepet játszott Windischgrätz felkészületlensége is. Görgeinek még arra is volt lehetősége, hogy az első összecsapások után egy újabb bekerítő hadműveletet indítson, és csak április 10-én Vácnál lepleződött le a magyar taktika.

186. FERENC JÓZSEF

Görgei Kossuth lemondásakor még azt hihette, hogy ezzel a lépéssel talán kedvezőbb feltételeket csikarhatnak ki. Az orosz haderőt vezető Paszkievics herceg azonban erre nem kapott felhatalmazást a cártól. Görgei valószínűleg szívszorító helyzetben lehetett. A fegyverletételről és kapitulációról szóló okmány aláírását tehát neki felróni nem lehet akkor sem, ha az emigránsok közül többen, Kossuthtal az élen, a vereséget rajta kérték számon, és hazatéréssel vádolták.

187. A HABSBURG-HÁZ BÜNTETÉSE

Az olmützi alkotmány kiadása után abban minden magyar politikai erő egyetértett, hogy méltó magyar választ kell adni. A válasz tartalmában azonban nem tudtak megegyezni. Kossuth a Habsburg-ház trónfosztása mellett állt ki, ám a kormányként működő Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai közül sokan elleneztek ezt. Ezért hirdetett április 14-ére nyílt országgyűlést a Nagytemplomba. Kossuth számítása végül is bevált. A trónfosztást és a függetlenség kimondását követelő tömeg hatására a képviselők közfelkiáltással elfogadták a javaslatot. A debreceni országgyűlés valóban 1849. április 14-én mondta ki a Habsburg–Lotharingiai-ház trónfosztását, de írásos formában csak április 19-én született meg a Függetlenségi nyilatkozat. A detronizáció azonban egyelőre nem jelentett államformaváltás, a szabadságharc – remélt – győztes befejezéséig fenn kívánták tartani a monarchiát. (Kossuth kormányzóelnöki titulusa egyszerre utalt köztársasági és monarchikus megoldásra is.) A doku-

mentum elfogadtatása azonban nem volt egyszerű... A vita alapvetően egy kérdés körül zajlott: tulajdonképpen mi is a szabadságharc célja, mit kívánnak elérni a magyarok. Kossuth megfogalmazta a Függetlenségi nyilatkozat első változatát és az országgyűléshez fordult, ám nem kapta meg a kellő támogatottságot. Végül nyílt országgyűlést hirdetett, amit nem a szokásos helyszínen, a Református Kollégiumban, hanem a Nagytemplomban tartottak, ahol a képviselők közfelkiáltással elfogadták a javaslatot. A pillanatnyi politikai győzelem egyértelműen Kossuthé, ám a katonai vezetők egy része – köztük Görgei – ellenérzéssel fogadták a lépést, s a radikalizmus mellett a döntéshozatal módját is kritizálták, hiszen Kossuth nem, vagy csak nagy vonalakban tájékoztatta őket a terveiről.

188. AZ OSTROM

Az 1849. május 21-én véget érő budai ostrom akkor is, ma is vitákat váltott/vált ki. Valóban helyes volt-e ennyi időt a vár(os) visszafoglalására áldozni? Lett volna másik, katonailag is megalapozott alternatíva? Ne feledjük, a májusban bejelentett orosz beavatkozás világossá tette, hogy a magyar haderőnek óriási túlerővel szemben kell felvennie a harcot. A méltán dicsőségesnek nevezett tavaszi hadjárat folytatásaként valóban felmerült az osztrák csapatok üldözése, de ezzel az előrenyomuló magyar csapatok komoly kockázatot vállaltak volna, hiszen a hadjárat során nem sikerült az osztrák haderő megsemmisítése. Ez a magyarázata annak, hogy egy katonailag kevésbé kockázatos lépés, politikailag pedig egyértelműen kiemeltnek tekintett cél, a főváros visszavétele mellett döntött a magyar vezetés. Sokat nyomott a latba a magyar honvédség túlereje és az, hogy a Hentzi által védett Budavár védművei már elavultnak számítottak. Az ostrom kezdetén azonban kiderült, hogy a magyar tüzérség megerősítésre szorul, nem rendelkezik elég rombolóerővel. Végül Guyon Richárd csapataitól kért ágyúkkal sikerült akkora rést ütni a falakon, hogy megindulhasson május 21-én hajnali háromkor az utolsó támadás. Az 5000 fős osztrák katonaságból 4000-en estek fogságba, 710 fő halt meg.

189. A BUKÁS

A Görgei vezette feldunai hadtest és a déli hadsereg augusztus első napjaiban egyre inkább a közeledő orosz és osztrák erők harapófogójába került, az augusztus 9-i temesvári kudarc után pedig teljesen reménytelenné vált a helyzet. A magyar vezetés számára egyértelmű volt, hogy Kossuthtal sem az oroszok, sem az osztrákok nem tárgyaltak volna, ezért Görgei rábírta őt a lemondásra.

190. A MEGTORLÁS

Az aradi 13 honvédtisztet két szempont alapján választották ki. Egyrészt mindegyikük a császári hadsereg tisztjeként kezdte pályafutását, másrészt 1848. október 3-a után önálló seregtesteket vezettek. (Azon a napon oszlatta fel V. Ferdinánd a magyar országgyűlést.) Az ellenük felhozott vádak jogilag azért nem álltak meg, mert az országgyűlést feloszlató rendelet nem volt törvényes, és Ferenc József trónra lépésének legitimitása is kétségbe vonható volt. A vádlottak helyzetét az sem könnyítette meg, hogy nem kaptak védelmet. Először mindegyikőjüket – a katona számára legmegalázóbb kivégzési módra – kötél általi halálra ítélték, majd négy esetben ezt golyó általi halálra „enyhítették”, és őket végezték ki először. A „kegyelem” része volt tehát, hogy nekik nem kellett a többiek haláltusáját végignézni...

191. AZ 1848-AS EURÓPAI FORRADALMI HULLÁM

A német és az olasz egység lehetősége, a Habsburg Birodalomban megjelenő nemzeti törekvések, a Balkánon az autonómia törekvések új erőviszonyokat ígértek. Ezek későbbi következménye lesz majd Olaszország és a Német Császárság létrejötte, a kiegyezéssel létrejövő Osztrák–Magyar Monarchia, a szláv államok kiválása az Oszmán Birodalomból stb.

192. III. NAPÓLEON

III. Napóleon megosztó személyiség volt, mind otthon, mind külföldön jelentős befolyással bíró ellenfelek hangolták ellene a közvéleményt. És nem volt nehéz dolguk, a császár bőven adott ehhez muníciót. Külpolitikájának a kortársak szerint kalandorságot sem nélkülöző lépéseit (pl. Mexikó megszerzésére tett kísérlet, ahová aztán Habsburg Miksát kérte fel császárnak) sokan kritizálták. De éppúgy támadták demagóg eszközöket alkalmazó belpolitikai lépéseit, gyenge franciatudását (angolul és németül viszont kiválóan beszélt), élvhajász természetét, pazarló és gyanús elemekkel teli udvarát. Előszeretettel vette magát körül kalandorokkal, szerencselovagokkal, kétes egzisztenciájú hölgyekkel, amit a kor egyik legnagyobb szépségeként ünnepelt felesége – érthető okokból – nehezen viselt el. Kapcsolatai alakításában az is szerepet játszott, hogy a francia elit nem igazán fogadta be. III. Napóleon 1852-ben lett Franciaország császára, és külpolitikai célja a francia nagyhatalmiság megőrzése és a gyarmatokon való bővítése volt. Ennek jegyében kapcsolódott be az 1853–56 között zajló krími háborúba Nagy-Britannia és az Oszmán Birodalom oldalán Oroszország ellen. Az olasz egységért vívott harcot kihasználva 1859-ben megszerezte Nizzát és Savoyát. Ugyanebben az évben kezdték meg a franciák a Szezei-csatorna építését is Egyiptomban, ezzel jelentősen növelve a térségben játszott szerepüket. Az 1870-ben kitört francia–porosz háborúban azonban katasztrofális vereséget szenvedett a császári hadsereg Sedannál, III. Napóleon is porosz fogságba esett, megbukott a császárság. A háborút lezáró béke értelmében Franciaország elvesztette Elzász-Lotaringiát.

193. AZ OLASZ EGYSÉG MEGTEREMTÉSE

Cavour gróf belátta, hogy Piemont egyedül nem képes az olasz egyesítés végrehajtani Ausztriával szemben, ezért Franciaországgal keresett szövetséget. A katonai segítséggel, és a Mazzini útját követő, Garibaldi nevére gyűlekező olasz hazafiak felkelésével megvalósult az egyesítés, ezért 1861-ben Velence és Róma kivételével megalakult Olaszország királyává kiáltották ki

Viktor Emánuel piemonti uralkodót. A király Cavournak adott kormányalakítási megbízást, ám a még csak ötvenéves politikus váratlanul elhunyt. Következő lépésként a porosz–osztrák háborút kihasználva a poroszokkal szövetséges Olaszország megszerezte Velencét és a várnégyszöget. Végül 1870-ben, a francia–porosz összecsapásra készülő III. Napóleon kivonta csapatait Rómából, így a felvonuló olasz csapatok elől a Vatikánba visszahúzódó pápa sem tudta megakadályozni a város elfoglalását. Ezzel a lépéssel megvalósult az olasz nemzetállam.

194. A NÉMET EGYSÉG MEGTEREMTÉSE

Amikor Bismarck Ausztria elszigetelése érdekében megpróbált szövetséget kötni III. Napóleonnal, akkor a francia császár a semlegességért cserébe területeket kért: Belgiumot, Pfalzot, a Rajna bal partját – sőt még a Saar-vidék szénmedencéi is szóba kerültek. Ausztria is területeket ígért, valamint azt, hogy a két német állam vitájában Párizs lehet majd a döntőbíró. Bismarck később elutasította a francia területi követeléseket, így készülhetett a franciákkal a háborúra. Ehhez a kancellár újabb európai szövetségeseket keresett. Az orosz cárral kötött megállapodás szerint Bécs orosz támadásra számíthat, ha Franciaország mellett bekapcsolódik a konfliktusba. A briteket az állította Poroszország oldalára, hogy nagyon elleneztek Franciaország Belgiumra vonatkozó terjeszkedési terveit.

195. A NÉMET CSÁSZÁR

II. Vilmos a gazdasági fejlődést kihasználva folyamatosan fejlesztette hadseregét, s elérte, hogy a 20. század elejére Európa legerősebb szárazföldi hadereje felett rendelkezzen. A császár nemcsak a mennyiségi és minőségi mutatókkal foglalkozott, hanem tervszerűen kiépítette parancsnoki hatalmát is. Mindent elkövetett, hogy a Reichstag ellenőrzése alól kivonja ezt a területet. Nem állított fel hadügyminisztériumot, a személyi kérdésekért felelős katonai kabinet és a vezérkari főnök közvetlenül a császárnak felelt. Ez a magyarázata

annak, hogy az I. világháború kitörésekor a katonai vezetés egyértelműen cselekvési kényszerbe hozta a politikai vezetést, és a katonai szándékok felülírták a politikai érdekeket.

196. HARCOK AZ ÚJ VILÁGBAN

Amikor Lincoln a polgárháború kitörésekor, 1861 áprilisában lázadónak minősítette a délieket, rövid konfliktusra számított, hiszen három havi szolgálatra hívták csak be a milicistákat. A bizonytalanságot azonban jól érzékelteti, hogy ugyanakkor viszont elrendelte a déli államok blokádját is, ami arra utal, nem csupán lázadóként kezelte őket, hanem külön államcsoportként. (Egy állam önmaga ellen nem hirdet blokádot, csak másik ellen...) Az önállóság kérdése fontos nemzetközi szempontból is. Nagy-Britannia például önálló államnak ismerte el a déliek által létrehozott Konföderációt.

197. KORSZAKOS URALKODÓ

Viktória nagyon sajátos körülmények között lett a brit trón örököse. Egyrészt Viktória édesapja 50 éves korában nősült meg, hogy a dinasztia hatalmon maradása érdekében utódot nemzzen. Másrészt Viktória nagyapja, III. György még nagy családnak örülhetett, ám tizenöt gyermekének minden más leszámítottja elhunyt. III. György egyetlen életben maradt unokája 1819. május 24-én született meg a londoni Kensington Palotában.

198. A PÉNZ HATALOM

Az ipari forradalom második szakaszára jellemző a monopólium különböző formáinak megjelenése (pl. kartell, szindikátus, konszern, tröszt, korporáció stb.). Az a gazdasági életben egy teljesen természetes törekvés, hogy a vállalatok igyekeznek elkerülni a közvetlen versenyt. Ezért minden fejlett ipari társadalomban vannak trösztellenes törvények vagy versenytörvények és olyan szabályok is, melyek meghatározzák, hogy mi tekinthető az együttműködés törvényes és törvénytelen formáinak. Az USA-ban pl. 1890-ben született meg

az első trösztök, monopóliumok ellen létrehozott, ún. Sherman-féle trösztellenes törvény. A jogszabály a közvélemény nyomására elvileg elrendelte minden olyan egyesülés megszüntetését, mely akadályozta a szabad kereskedelmet, de végrehajtása csak évekkel később történt meg.

199. PAPÍRMONOPÓLIUM – ESEMÉNYKÁRTYA

200. A MÁSODIK IPARI FORRADALOM

Edison már ifjú korától sokféle nagyszerű tervvel foglalkozott, de ezeknek a kiviteléhez egy jól felszerelt laboratóriumra lett volna szüksége. A laboratóriumhoz pedig nagyon sok pénz kellett. A szükséges tőke megszerzésének vágya vezette, amikor New Yorkba költözött. A nagyvárosban váratlanul rámosolygott a szerencse, amikor annál a nagy cégnél kapott jövedelmező állást, ahol megjavította a telegráfálózatot. Később ettől a cégtől kapta az első nagyobb összeget azért a találmányáért, amellyel meg lehetett előzni azokat a problémákat, amelyek leggyakrabban akadályozták a távíratozást.

201. TELEFONHÍRMONDÓ – ESEMÉNYKÁRTYA

202. A VÁROSI ÉLET

A városodás a magyar nyelvű meghatározásban mennyiségi aspektusként szerepel, azaz azt mutatja, hogy egyre több ember él a városokban. A városiasodás pedig a településhálózat egészét érintő folyamat, ez a magyar nyelvű meghatározásban szereplő minőségi aspektus. A városias jelleg abból fakad, hogy egyrészt egyre differenciáltabb szolgáltatások válnak elérhetővé a településhálózat egyre nagyobb részén (egészségügy, oktatás, szórakozás, csatornák, épített környezet), másrészt a városokra jellemző életforma és szemlélet terjed el (fogyasztási, rekreációs szokások, tárgyi és anyagi kultúra).

203. A POLGÁRI ÁLLAM

A sportokat nem lehetett szoros fűzőben, földig érő szoknyával vagy a szoknyát fenéktájon kiemelő párnával (turnür) művelni. A sportcélokra megjelenő célszerű ruháknak az egyszerűbb és olcsóbb anyagból készült változatát már a jobban kereső munkásnők vagy munkásfeleségek is megengedhették maguknak. A munkásférfiak öltözete is egyre jobban közelített a polgári körben elfogadotthoz. Megjelent és nagyon népszerű lett a konfekcióipar.

204. A MODERN ANTISZEMITIZMUS

A faji, illetve politikai antiszemitizmus alapjai a 19. századi gazdasági és társadalmi folyamatokban keresendők, amikor a gazdasági válságok idején a polgárság egy része az asszimilálódó zsidóság megerősödését tartotta saját nemzeti egysége, gazdasági felemelkedése akadályának. A 19. század végén alakultak meg Európában az első antiszemita politikai pártok.

205. A MUNKÁSSÁG

Első jelentős szociáldemokrata politikai erő a Németország Szociáldemokrata Pártja (1890) volt. (Előzménye az 1875-ben alakult Németország Szocialista Munkáspártja.) Jelentős politikai erőnek számítottak, hiszen a párt megalakulásakor a parlamentben 35 képviselőjük volt (ez közel 20%), 1912-re pedig megközelítették a 35%-os eredményt. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) szintén 1890-ben alakult Frankel Leó vezetésével.

206. A POLITIZÁLÓ EGYHÁZ

A 19. században a katolikus egyház más területen is nyitottabbá vált a munkásság szociális problémái iránt. Adolf Kolping szegény német családban született, ezért már 13 évesen szakmát kellett tanulnia. A cipésznek tanuló Kolping magas szintű szakmai tudást akart szerezni, ezért sok helyen tanult, de igazi vágya a gimnáziumi tanulmányok elvégzése – anyagi okokból – lehetetlennek tűnt számára. A kilátástalan helyzetű, kallódó, erkölcstelen életet élő,

szegény fiatalok sorsát látva döntött úgy, hogy pap lesz, és élethivatásának a nehéz sorsú gyermekek és családok életének megváltoztatását tekintette. A gyerekneveléssel foglalkozó katolikus legényegylet létrehozásának ötlete nem az ő fejéből pattant ki, de ő látta meg ebben a lehetőséget. Az egyletekhez csatlakozó fiatalok számára a következő, keresztényi elvek mentén értelmezendő célokat fogalmazták meg:

1. Legyenek jó családapák, mert a család a társadalom lelki megújulásának alapja!
 2. Váljanak szakmájuk becsületes mestereivé, akik állandó önképzéssel fejlesztik magukat!
 3. Váljanak igazi polgárokká, akik ragaszkodnak hazájukhoz és népükhöz!
- Az 1850-es években először Németországban, majd Európa más országaiban is sorban alakultak a katolikus legényegyletek.

207. ROALD AMUNDSEN – ESEMÉNYKÁRTYA

208. A HÁROM SZÖVETSÉGES

Bismarck, a Német Császárság kancellárja államának külső biztonságát szövetségekkel kívánta fenntartani. A kancellár mindent megtett az oroszok megnyerésére. E törekvéseket siker koronázta, amikor 1873-ban létrejött a három császár szövetsége. A német–orosz viszony az 1877–78-as orosz–török háború következtében romlott meg, mert az orosz udvar kevesellte a háborúkat lezáró berlini kongresszuson számukra nyújtott német támogatást. S bár a három császár 1881-ben megújította a szerződést, de a balkáni kérdésben egymással szembekerülő Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország között az ellentét egyre élesebbé vált. Mivel Bismarck meg akarta akadályozni a francia–orosz szövetséget, ezért 1887-ben megkötötték a német–orosz viszontbiztosítási szerződést. Bár a Német Császárság számára nem volt stratégiai partner, mégis egyértelmű volt a német támogatás, amikor Olaszország felvételét kérte a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia által

1879-ben létrehozott kettős szövetségbe. Az olasz politikai lépés oka az volt, hogy 1881-ben Tuniszt elfoglalták a franciák, s ezzel sértették az olaszok Földközi-tengerre vonatkozó terjeszkedési terveit.

209. A HÁROM „GRÁCIA”

Az első francia–orosz paktum 1891-ben még nem jelentett egyik fél számára sem katonai elkötelezettséget. A tényleges, katonai előírásokat is tartalmazó francia–orosz szövetség aláírására 1893-ban került sor. S bár az 1904-es francia–angol megegyezés (antant) az afrikai gyarmatok felosztásáról, az 1907-es angol–orosz megállapodás pedig Perzsia, Afganisztán és Tibet kérdéséről döntött, világossá lett, hogy a német külpolitika azon törekvése kudarcot vallott, miszerint szétverik a francia–orosz és az angol–francia szövetséget. Az első francia–orosz paktum létrejöttében jelentős szerepet játszott, hogy 1890-ben Bismarckot menesztette a császár, II. Vilmos, s ezzel új irányt vett az orosz kapcsolatot eddig mindig kiemelten kezelő német külpolitika. Az oroszok az 1887-es német–orosz viszontbiztosítási szerződés esedékes meghosszabbításának elmaradását úgy értelmezték, mint az ő elszigetelésükre tett német lépést, így logikusan nyitottak a franciák felé. Az 1911-es német lépések, az ún. II. marokkói válság után pedig világossá vált, hogy mind az antant, mind a később központi hatalmaknak hívott szövetség szorosabbra zárt, a vezérekaraik közötti együttműködés intenzívebbé vált.

210. EURÓPA PUSKAPOROS HORDÓJA

Minden európai nagyhatalom érdekelt volt valamilyen szempontból a balkáni térségben, ezért ez óhatatlanul jelentős feszültséget jelentett. A görög szabadságharcban az hozott fordulatot, hogy a török szultán kérésére Egyiptom uralkodója, Mohamed Ali bekapcsolódott a háborúba, s ezzel a törökök felé billentette a mérleget, több győzelmet is arattak. Az egyiptomi segítségnek látszólag „csak” az volt az ára, hogy a törökök átengedték nekik Krétát és Moreát, valójában azonban ennél többről volt szó. Mohamed Ali fellépésével

átrendeződni látszódtak a Földközi-tenger keleti medencéjének erőviszonyai, hiszen ő egy arab birodalom létrehozását tűzte ki célul, a Közel-Kelet megszerzésére törekedett. Ez a terv jelentősen sértette mind a britek, mind az oroszok érdekeit. Mindez az európai államok hatékonyabb beavatkozását vonta maga után. Oroszország 1826-ban aktívabban kapcsolódott be a háborúba. A britek által létrehozott független Görögország sem jelentett tartós rendezést, mert a görög etnikumú népesség jelentős része az újonnan létrejött állam határain kívül élt.

211. EGY HÍRES ÚJSÁGCIKK

A korábbi történetírásban szinte alapvető megállapítás, hogy a passzív rezisztencia meghirdetése Deák Ferenc nevéhez köthető. Ez szerepel sok tankönyvben is. Deák Ferenc azonban sohasem hirdetett meg semmilyen mozgalmat, sőt, ő maga is nagyon aktív közéleti szereplő volt. Semmi nyoma sincs annak, hogy bárkit az adófizetés megtagadására vagy a hivatal visszautasítására, s ezzel egzisztenciális válság vállalására biztatott volna. Passzivitása csak a politikai akciókra vonatkozott, s minden, az alkotmányosságtól eltérő, számára kétséges legitimitású hatalommal való politikai együttműködéstől elzárkózott. Ezzel magyarázható, hogy ő maga visszautasította Schmerling meghívását egy jogi reformokat tárgyaló konferenciára. De ennek sem az ellenállás volt az oka, hanem az, hogy pontosan felmérte, ha ő – a Batthyány-kormány egykori igazságügyi minisztere – oda elmenne, akkor az a hatalom legitimitációjához való hozzájárulás lenne, ezt pedig nem vállalta, mivel az 1848-as áprilisi törvényeket tekintette tárgyalási alapnak.

212. POLITIKUSOK ÉS MŰVEIK

Széchenyi István 1848 augusztusi idegösszeomlása után szeptember elején Esztergomban a hajóhídról a Dunába ugorva öngyilkosságot kísérelt meg, majd a Bécshez közeli döblingi szanatóriumba szállítása során próbált meg életének véget vetni. A gróf összeomlásának hátterében a fegyveres harc le-

hetősége, majd kirobbanása állt, a nemzethalál rémképe kísértette. Később állapota javult és írni kezdett. Az *Ein Blick* című írásában Széchenyi a magyar politikát is irányító Alexander Bach propagandájának hazug voltát leplezi le kíméletlenül, gúnnyal átitatott pengeéles logikával. Erre az írásra Bécsben is „válaszoltak”, elrendelték Széchenyi állandó rendőri megfigyelését, kémek, sőt provokátorok jelentek meg a környezetében. A történészek úgy tartják, hogy Inkeyné Cibbini Matild lehetett az a besúgó, akinek jelentései egy Széchenyi által szervezett, Bécs ellenes összeesküvésre utaltak. Emiatt rendelték el házkutatást a grófnál, illetve környezete tagjainál. A döntő bizonyítékot Kiss Mártonnál, a gróf írnokánál, egyben sakkpartnerénél találták meg. A Széchenyi által írt szatíra sokakat, köztük a császárt is bírálta. Széchenyi végül öngyilkos lett, Kiss Márton pedig önvádától elborult elmével halt meg.

213. A KIEGYEZÉS

Az ifjú Andrássy Gyula gróft a reformkor politikai pezsgése gyorsan meghódította. Bár jogi végzettséget szerzett, a szabadságharc alatt önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. A szabadságharc leverését követő amnesztia után Deák köréhez csatlakozott már az 1861-es országgyűlésen is. A kiegyezési tárgyalások során azonban nem mindenben követte a Deákkal előre megbeszélte elveket, így például a király előszentesítési joga vagy hadúri jogköre kapcsán engedett Ferenc József nyomásának, s ezeket a lépéseket Deák helytelenítette (nem is ment el az uralkodó koronázási szertartására).

214. MAGYAR OKTATÁSPOLITIKA

Zirzen Janka volt az első magyar nő, akit állami iskola vezetésével bíztak meg. 1846 és 1849 között először magán nevelőintézetet működtetett, majd családoknál vállalt nevelői feladatokat. Később Trefort megbízásából hosszabb külföldi tanulmányútra is elment, hogy megismerkedjen a női ipariskolák rendszerével.

215. ANDRÁSSY GYULA KORTÁRSAI

Andrássy Gyula magyar miniszterelnök 1867-ben nádori szerepkörben vett részt annak a Ferenc Józsefnek a koronázásán, akinek a nevében anno halálra ítélték... De onnan még volt feljebb, hiszen 1871 és 1879 között, a balkáni válság idején Ferenc József őrá bízta az Osztrák–Magyar Monarchia külügyének intézését. A közös külügyminiszteri poszt a legmagasabb hivatalok közé tartozott, a közös ügyek felügyeletét is ellátó Miniszteri Tanácsban a király távollétében ő elnökölt, sőt közvetlen bejárása volt Ferenc Józsefhez.

216. A DUNAI KONFÖDERÁCIÓ

A Dunai Konföderáció tervének első változata már 1849 októberében elkészült, 1851-ben, majd 1859-ben továbbfejlesztette a decentralizált államszerkezetű és a demokratikus önkormányzatiság elvén alapuló alkotmánytervet. A bizalmas belső anyagnak szánt tervezet azonban 1862-ben – nem Kossuth akaratából – megjelent egy milánói lapban, és komoly vitát váltott ki. Kossuth ezért írt hozzá egy magyarázó publikációt, amelyben igyekezett megvilágítani a legtöbbet támadott témákat. Az egyik ilyen téma Erdély sorsa volt. Az eredeti tervezetben még az szerepelt, hogy egy népszavazás eredményétől függően Erdély akár önálló tagállammá is válhat. A helyreigazító megjegyzésekben azonban visszakozott Kossuth, Erdély teljes különválását már nem tartotta megengedhetőnek. Ez a vita is jól mutatja a tervezet legfőbb gyengéjét. Kossuth meg volt győződve arról, hogy munkája olyan nagyvonalú gesztus, amely alapján joggal várható el a többi érintett nép nacionalizmusának hasonló mértékű önkorlátozása. Feltételezésében azonban csatlódnia kellett, hiszen az érintett népek saját nemzetállamuk megteremtéséért küzdöttek már ekkor, a (kon)föderáció nem volt vonzó alternatíva számukra.

217. A MAGYAR BELPOLITIKA A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A soknemzetiségű Magyarországot támogatta több magyar politikus is – pl. Eötvös József, Deák Ferenc és Mocsáry Lajos –, de elképzeléseiket nem tud-

ták keresztülvinni. Deák több beszédében is megfontoltságra és mértéktartásra szólította fel mindkét felet. 1872-ben például ezt mondta egyik parlamenti felszólalásában: „Azon jogosultsága minden nemzetiségnek, ha nem politikai nemzetiség is, mindenesetre megvan, hogy mód nyújtassék neki gyermekei nevelésére, kiművelésére. [...] Ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velők a magyar viszonyokat megkedveltessük. Mert kettő tisztán áll előttem: kiirtani akarni őket istentelen barbárság volna még akkor is, ha nem volnának oly számosan, minélfogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségeinkké tenni őket: nem fekszik érdekünkben. Hasonló helyzetben vannak ők is [...] Mind a két félnek tehát arra kell törekednie, hogy együtt és egymás mellett mennél jobb egyetértésben megéljünk.”

218. A GENERÁLIS

Tisza Kálmán 1861-ben a Teleki László-féle Határozati Pártban politizált, majd a Balközép vezéralakja lett, tehát nem tartozott a kiegyezés támogatói közé. Ezt a tényt egyértelművé tették az 1868-ban megjelent bihari pontok, amelyben a magyar gazdaság függetlenségét és az önálló honvédsereg megalapítását követelte, s a perszonálunió felé történő elmozdulást támogatta. A váltás 1873 végén kezdődött, amikor elindultak a tárgyalások a Balközép és a Deák-párt egyes vezetői között a fúzióról. Tisza először belügyminiszter lett, majd 1875-ben kormányalakításra kapott felkérést. Olyan kiváló miniszterek segítették munkáját, mint Trefort Ágoston, Baross Gábor, Szilágyi Dezső és Szapáry Gyula.

219. TÁRSADALOM A KIEGYEZÉS UTÁN

Az ún. „úri magatartás” alapelveit, szabályait és tilalmai a korban nagy becsben tartott illetmankönyvek mutatták be. A legapróbb részletekre kiterjedően szabályozták a viselkedést, az elfogadott vagy épp tiltott gesztusokat, az öltözködést. S mindezt, természetesen, különböző élethelyzetekre alkalmazták,

hiszen nagyon nem volt mindegy, hogy az úriember vagy úrhölgy otthon, családi körben, a társaságban vagy az utcai nyilvánosságban hogyan nyilvánult meg. Mindez a régi nemesi hagyományok és a modern polgári értékrend keveredését jelentette, de azért ha a korszak férfiideáljaira gondolunk, akkor erősebbnek bizonyult a nemesi vér. Mert a kor legvonzóbb férfijai az olyan civil foglalkozású, de sok szempontból katonai viselkedésmintákat követő, jó családból származó, elegáns, bátor és lovagias fiatal emberek voltak, akik bár könnyelműen bántak a pénzzel, imádtak mulatni, de szórakoztató társaságuk feledtette emberi gyengéiket. Ahogy azt Mikszáth Kálmán megörökítette az utókor számára...

220. MUNKAERŐ-TOBORZÁS – ESEMÉNYKÁRTYA

221. BELSŐ TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A DUALIZMUSBAN

Az asszimiláció a városi, neológ zsidóságra igaz főként, a vidéken élő ortodox zsidóságra kevésbé volt jellemző. Az 1890 és 1910 között zajló változásokat nyomon lehet követni a népszámlálási adatok segítségével. Az izraelita vallásúak között a magyar anyanyelvűek aránya 63,8%-ról 76,9%-ra nőtt, a német anyanyelvűek aránya viszont 33,0%-ról 21,7%-ra csökkent, hiszen a városi neológ zsidók általában magyarnak, a falvakban élő ortodox zsidók pedig jobbra német (jiddis) anyanyelvűeknek vallották magukat.

222. A MUNKÁSNEGYED NÉVADÓJA

Wekerle Sándor különleges alakja a magyar történelemnek, s nemcsak származása, vagy miniszterelnökségeinek száma miatt, hanem mert jellemzően valamilyen válsághelyzetben találták meg ezzel a feladattal. Első alkalommal 1892-ben lett kormányfő egy súlyos kormányválság után, amikor a korábbi miniszterelnököt, Szapáry Gyulát saját kormánya buktatta meg. Második alkalommal 1906-ban bízta meg Ferenc József. 1905-ben súlyos belpolitikai válság alakult ki, hiszen a választásokon győztes ellenzéki koalíció vezetőit nem

nevezte ki az uralkodó, mert ők alapjaiban kérdőjelezték meg a dualista berendezkedést. Wekerle lett a kompromisszumos megoldás. Harmadszor 1917 augusztusában nagyon súlyos bel- és külpolitikai körülmények között nyerte el a pozíciót, miután Esterházy Móric a vesztesnek tűnő világháború körülményei között nem tudott megbirkózni a kisebbségi kormányzás nehézségeivel.

223. A VASMINISZTER

Baross Gábor egyesítette a Postát és a Távírdát, felvásároltatta a nagyvárosi telefontársaságokat. Az osztrák konkurencia kiszorítása érdekében megalapította a MÁV Hajózási Vállalatát, a világkereskedelembé való bekapcsolódás érdekében pedig az Adria Tengerhajózási Részvénytársaságot, és elkezdtek a fiumei kikötő kibővítését. A nagy előd nyomdokain járt akkor is, amikor a Vaskapu-szoros teljes átrobbantásával folytatódhatott az Al-Duna szabályozása. Legnagyobb sikerének mégis a MÁV létrehozását tekintik. Már az 1860-as évek végén megfogalmazódott a felismerés, hogy mivel a magyar vasútvonalak nagy része külföldi magántőkéből épült, ezért a magyar érdekek kevésbé tudtak érvényesülni akár a fejlesztésekben, akár a szállítási árakban.

224. MAGYAR FELTALÁLÓK AZ IPARI FORRADALOMBAN

Magyarország első telefonközpontja mindössze 25 felhasználó között tudott kapcsolatot teremteni. Ekkorra már több amerikai és európai városban létrehozták ezt a rendszert, ami lehetővé tette, hogy több telefonbeszélgetésre legyen lehetőség a hálózaton egyszerre. A kezelőfalakat sokáig manuálisan működtették, azaz a hívó fél jelzésére a központos kapcsolatba lépett vele, s kapcsolta a kért számot, miközben – a beszélgetés intimitását biztosítva – saját maga kilépett a rendszerből. Ezekben a telefonközpontokban jellemzően nők dolgoztak. Baross Gábor miniszter felismerte a telefonközpontok stratégiai szerepét, ezért 1886-ban államosította ezeket, a működtetést pedig Puskás Tivadarra bízta.

225. TISZA ISTVÁN

Tisza az obstrukció letörésére akkor szánta el magát, amikor az országgyűlési ellenzék újra és újra ellehetetlenítette a hadsereg fejlesztésére irányuló véderő-fejlesztési javaslatot. 1904 nyarán kidolgozta a házszabály módosítását célzó tervezetet, mely a napirend előtti felszólalások, zárt ülések, név szerinti szavazások lehetőségének szűkítését, a beszédek idézetekkel való nyújtásának tilalmát tartalmazta. Ehhez meg kellett növelni a házelnök jogkörét is, hiszen szükségessé válhatott a rendzavaró képviselők kiutasítása és a képviselőházi őrség megszervezése. Az ellenzék egy ilyen javaslat napirendre tűzését meg akarta akadályozni, ezért került sor 1904. november 18-án a hírhedt zsebkendőszavazásra. Amikor az előterjesztést ismertető Tisza befejezte a beszédét, akkor a házelnök meglepette a zsebkendőjét. Erre a jelzésre a képviselők felálltak, és ezt a gesztust a házelnök a betérjesztés megszavazásaként értelmezte. A tervezet megszavazása után válaszul másnap létrejött az ellenzéki koalíció, december 13-án pedig az ellenzéki képviselők szétverték az ülésterem bútorzatát. Az ő értelmezésükben: erőszakra erőszakkal válaszoltak. Ebben a politikai helyzetben az országgyűlés működésképtelenné vált, ezért Tisza kezdeményezte a feloszlatast és az új választások kiírását. A választás azonban meglepő eredményt hozott: az ellenzéki koalíció abszolút többséget szerzett.

226. MAGYAR MINISZTERELNÖKÖK

Tisza Lajos esetében nem meglepő, hogy politikai tevékenységet is folytatott, de az már elgondolkodtató, hogy nem a bátyja pártjában. 1870-től a Pest-Buda fejlesztését koordináló Fővárosi Közmunkák Tanácsának vezetőségéhez tartozott. Óriási szerepe volt abban, hogy az árvíz után, 4 év alatt a modern Szegedet a korszak leghaladóbb műszaki és városrendezési elvei mentén tervezték és építették fel. Munkássága elismeréseképp kapta meg a grófi címet, Szeged díszpolgára volt, szobra a szegedi Széchenyi téren áll.

227. EGY PÁRT SZÜLETÉSE

Az 1884-es ipartörvény szabályozta a munkaidőt (reggel 5-től este 9-ig), ettől a törvénytől kezdődően jelent meg törvényhozási szinten a szociálpolitika Magyarországon. A változások jórészt Baross Gábor miniszterségéhez köthetőek. Az MSZDP követelései között szerepelt a munkásvédő törvények elfogadása, a naponta legfeljebb 8 órás munkaidő, a hetente legalább 36 óras megszakíthatatlan munkaszünet. Fellépett a 14 éven aluliak foglalkoztatása ellen és a női munka korlátozását kívánta. A Magyarországi Munkásnő Egyesületnek a programjában már megjelent a női analfabetizmus visszaszorítására törekvés, a választójog kiterjesztése, valamint az anya- és csecsemővédelem intézményessé tétele is. Az új női szervezet(ek) hatására az MSZDP is felvette a programjába a nőkre vonatkozó speciális javaslatokat, pl. a nők éjjeli munkájának tiltását.

228. AZ ÉVFORDULÓ

A millennium ünnepeire készülve nagyon jelentős építkezések zajlottak a fővárosban. Ennek az ünneepségsorozatnak a részeként nyitotta meg Ferenc József a földalatti. Nagyon gyorsan, 21 hónap alatt készült el, s azt remélték, hogy jelentős turisztikai látványosság lesz belőle. A tervezők nem csalódtak, vagyis nem bánták meg, hogy a korábban tervezett felszíni villamos helyett a „föld alá dugott” szerelvényekkel oldották meg az emberek szállítását a sokféle látványosságnak helyt adó Városliget irányába. A 3 700 méter hosszú vasútpályán eredetileg 11 megállóhelyet építettek, és a Hősök terétől a fürdőig nyílt pályán, a Városligeti-tó megkerülésével futottak a kocsik. Az építkezéshez szükséges fémszerkezeteket, vasbeton falakat és a kocsikat Magyarországon készítették, az elektromos berendezéseket azonban a német Siemens gyártotta. 20 kocsit készítettek, 10 fém-, 10 pedig faburkolattal készült. A 20. számú kocsit azonban csak kivételes alkalmakkor állították forgalomba: ezen az uralkodó és családja, valamint a két világháború között a kormányzó utazhatott.

229. AZ ORSZÁG KÖZPONTJA

A szabadságharcban századosi ragban harcoló Podmaniczky Frigyes csak 1861 után tért vissza a magyar közéletbe. Széchenyi álmait megvalósítva oroszlánrésze volt abban, hogy kialakult a főváros koncentrikus-sugaras utcaszerkezete, elkészült három híd a Dunán, megépültek a várost mai napig szimbolizáló középületek: a Halászbástya, az Országház, a Hősök terén a Milleniumi emlékmű, a kultúra központjaként az Operaház. De ekkor alakult ki a modern Pest városnegyedeinek szerkezete is. A legendák szerint a báró 1873 után sosem hagyta el Budapestet, a meleg nyarakon is ott talált a pihe-nesre megfelelő helyet.

230. 19. SZÁZADI MŰVÉSZETI ALKOTÁSOK

A kétnyelvű Pest-Budán nem meglepő, hogy a Pesti Német Színház és a Pesti Magyar Színház is nagy szerepet játszott a 19. századi Magyarország szellemi ébredésében, a főváros reformkori kulturális szerepének megerősödésében, a társasági életének kibontakozásában. A Pesti Német Színház a mai Vörösmarty téren állt. 1812 februárjában tartották meg a nyitóelőadást, ahol August von Kotzebue két darabját játszották, a művek megzenésítésre pedig Ludwig von Beethovent kérték fel. A színház repertoárján a legnagyobbak műveivel találkozunk: Schiller, Goethe, Lessing mellett Shakespeare-t és Victor Hugót is játszottak, de a legsikeresebbek az operák voltak. A színházbelső azonban nem tükrözte ezt a nagyságot: kritizálták az akusztikát, a fényeket, de a legnagyobb problémát a fűtés hiánya okozta. Végül épp az utólag beszerelt fűtés meghibásodása pusztította el az épületet, 1847-ben leégett. 1849-ben bontották el végleg. A Pesti Magyar Színház nyitóelőadásán Vörösmarty Mihály Árpád ébredése című előjátékát és Eduard von Schenk Belizár című operáját játszották. Dráma és opera egyaránt szerepelt tehát a repertoáron. Itt játszottak a korszak ünnepeelt színészei és színésznői. Az utóbbiak közül a leghíresebbek minden bizonnyal Déryné Széppataki Róza és Laborfalvi Róza lehettek.

231. MAGYAR TEMPLOMOK, VÁRAK, PALOTÁK

A szecessziós épületeket a szerkezet tiszta áttekinthetősége, a funkcióhoz igazodó alaprajz, valamint az alaprajzhoz igazodó homlokzat, a távol-keleti, illetve a népi kultúra kutatásából származó eredmények felhasználása jellemzi. A növényzet lett a szecessziós díszítőelemek alapeleme, ihletője. Az épület és a berendezés összehangolt, azonos stílusban való megtervezésére törekedtek.

232. AZ I. VILÁGHÁBORÚ HATALMI TÁBORAI

Olaszország 1882-ben Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségében az ún. hármas szövetség tagja lett. A sarajevói merénylet hírére az olaszok nem siettek a szövetségbe életet lehelni, de az antant felé sem kötelezték el magukat, egyelőre a kivárás taktikáját választották. Igyekeztek távol maradni az európai hatalmi viszályoktól, inkább a gyarmatosításra összpontosítottak (Eritrea, Szomália és Líbia). Az állóháború kialakulása azonban kedvező tárgyalási pozíciót jelentett az olaszoknak, hiszen mind az antant, mind a központi hatalmak igyekeztek ígéretekkel megnyerni őket. De az antant lehetett a nagyobb csábító. Ennek az az elsődleges oka, hogy a központi hatalmak egyik tagja, az Osztrák–Magyar Monarchia részben saját olasz lakta területeit (pl. Trentino térsége), részben a számára is stratégiai jelentőségű Balkán egy részét ajánlhatta csupán fel. Az antant azonban Tirol déli részét, a dalmát partvidéket, adriai szigeteket, albán és török területeket is ígért, ami sokkal meggyőzőbbnek tűnt. Az olaszok végül 1915-ben léptek hadba az OMM ellen, a német–olasz hadüzenetre pedig 1916(!) augusztusában került sor. Az olaszok 1915-ös belépését mégsem annyira a konkrét területi ígéretek váltották ki, hanem az, hogy az antantcsapatok 1915 tavaszán több frontszakaszon is nagyon eredményesek voltak, és az olaszok attól féltek, a háború gyors befejezése miatt hoppon maradnak.

233. CASUS BELLI

A szarajevói merényletet szervező Fekete Kéz nevű csoportot egy Dragutin Dimitrijević nevű szerb katonatiszt hozta létre. Dimitrijevićnek jelentős szerepe volt Obrenović Sándor király 1903-as meggyilkolásában, így az új szerb uralkodó, Karadjordjević Péter alatt a katonatiszt befolyása nagyon megnőtt. A Fekete Kéz nevű titkos társaságot 1911-ben alapította. Céljairól sokat elárul a csoport másik neve: Egyesülés vagy halál. Célja tehát Nagy-Szerbia létrehozása volt, amihez, természetesen, azok a szerbek is csatlakoznának, akik más országokban éltek. Mivel jelentős szerb kisebbség élt az Osztrák–Magyar Monarchiában, nem véletlenül lett a csoport egyik kiszemelt ellensége, merényleteik színtere. A Fekete Kéz egy igen jelentős szervezetté nőtte ki magát 1914-re, hiszen sok katonatiszt, magas rangú hivatalnok tagja lett. Kapcsolatban álltak a Bosznia függetlenségéért fellépő Ifjú Bosznia nevű szervezettel is, így amikor kiderült, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös 1914 júniusában Szarajevóba látogat a hadgyakorlat idejére, akkor kidolgozták a meggyilkolására irányuló terveket. A merénylettel megbízott fiatalemberek az Ifjú Bosznia szervezet tagjai voltak, de fegyverekkel, pénzzel, térképekkel a Fekete Kéz látta el őket. A merénylet végül sikeres volt, az elkövetőket viszont foglyul ejtették, s ők leleplezték segítőiket is. Azt a korabeli vizsgálat nem tudta egyértelműen tisztázni, hogy a szerb hatóságoknak volt-e kapcsolata a merénylőkkel. Ha értesültek is róla, gondolhatták, hogy a nem túl alaposan előkészített, tapasztalatlan fiatalemberekkel végrehajtandó terv kudarcba fullad majd. A Fekete Kézről, természetesen, tudtak, s bár a nyilvánosság előtt elhatárolódtak tőle, mégsem akadályozták a működését, sőt hagyták megerősödni. A szervezet felszámolására a világháború alatt került sor, Dimitrijević-et pedig egy perben halálra ítélték.

234. AZ I. VILÁGHÁBORÚ

II. Vilmos tévedésén szoktak élcelődni akkor, amikor az I. világháború kapcsán emlegetik a „Mire lehullanak a levelek, otthon lesznek a katonák” – megál-la-

pítást. Az igazság ezzel szemben az, hogy nem ő volt az egyetlen, aki rövid háborúra számított. A franciák is abban bíztak, hogy gyorsan Berlinbe ér az el-lentámadás... A valóság azonban nagyon másképp alakult, hiszen négy évig húzódo világháború lett a Szerbia és az Osztrák–Magyar Monarchia között indult konfliktusból. Létrejöttek a több száz, több ezer kilométeres frontvonalak lövészárkokkal, drótaskárákakkal, aknamezőkkel. 1914 karácsonyán viszont néhány órára a humánus győzedelmeskedett, bár teljesen nem feledkezhet-tek el a valóságról. A karácsony szerény megünneplése mellett a senki földjén addig temetetlenül fekvő bajtársaknak is megadhatták a végső tisztességet. Természetesen, nem minden frontszakaszon volt ilyen békés az a nap, je-lentős részben a tisztek hozzáállásán múlt, hogy engedték-e katonáiknak az ellenség felé tett emberi gesztusokat. Mert ne feledjük, nekik másnap újból célra kellett tartani azokat a fegyvereket...

235. A BOLSEVIK HATALOMÁTVÉTEL

II. Miklóst és családját (feleségét, négy leányát és egy fiát) a lemondás után házi őrizetben tartotta az ideiglenes kormány, nem akarták, hogy visszatérjen, de sorsáról egyelőre nem döntöttek. Jekatyerinburgban már rabként tartották fogva a családot és a mellettük kitaró szolgálókat. A bolsevik különítménye-sek igyekeztek eltitkolni, hogy kiket őriznek, ezért a házat szigorúan körbe zárták, ablakait befestették, hogy ne lehessen kívülről belátni. Fél év elteltével azonban úgy tűnt, mégis kitudódott a foglyok kiléte. Leninék hírt kaptak arról, hogy az egyik fehér különítmény Jekatyerinburg felé közelít, és biztosak voltak abban, hogy a megbízásuk a cár kiszabadítására szól. Ezt mindenképp meg akarták akadályozni, és erre egy hatékony módot láttak: a cári család meggyil-kolását. A hivatalos bolsevik propaganda csak a cár halálát jelentette be, ezért keringett olyan sokféle legenda a gyerekek, különösen a legifjabb hercegnő, Anasztázia sorsáról.

236. II. VILMOS ÉS II. MIKLÓS ÉLETE

Az I. világháború végén nemcsak II. Vilmos mondott le, hiszen a Német Császárság föderáció volt, hanem minden tagállam uralkodója, elsőként a bajor király. Vilmos még Belgiumban tartózkodott a hadsereg mellett, amikor erre a lépésre sor került, így nem is térhetett haza Németországba, ahol nem szívesen látott személy volt a vesztes háborúért felelősnek tartott császár. Vagyonát nem kobozták el, amikor Hollandiában letelepedett, akkor kastélyát – a legendák szerint – több mint 20 vasúti vagon, Németországból hozatott bútortal rendezhette be, autóját is megtarthatta.

237. A NÉPSZÖVETSÉG

Több könyvben is szerepel, hogy az Amerikai Egyesült Államok Szenátusa végül elutasította a versailles-i békerendszert. Ez csak részben igaz, mert a Szenátus nem a békerendszert, hanem annak egy elemét, a Népszövetség létrehozását utasította el. A béke megőrzésére megálmodott szervezetet azért nem támogatták, mert ha az USA a Népszövetség tagja, akkor intézményessé vált volna részvétele az európai konfliktusokban. De ezt az izolacionista elveket valló amerikai politikai elit elhibázott lépésnek gondolta. A baloldali amerikai politikusok szerint a békeszerződés túlzott szigorúsága egy új háborúhoz vezet majd, ezért mindenképp el akarták kerülni, hogy az USA részt vegyen az antant háború utáni együttműködésében. A jobboldaliak egyetértettek ugyan a békeszerződések szigorúságával, de el akarták kerülni, hogy az USA külpolitikája bármilyen szempontból is alárendelődjön az európai rendezésnek. Wilson tehát alulmaradt, pedig ő úgy gondolta, a Népszövetség kiválóan szolgálhatná az amerikai érdekek minél szélesebb körű érvényesítését, a nagypolitika liberalizálását. Wilson azt remélte, hogy az erőegyensúly politikáját egy modernebb, a szervezett együttműködésen alapuló politika válthatja fel.

238. A BÉKEKONFERENCIA

A versailles-i békerendszert elfogadásának módja miatt békediktátumként is szokás emlegetni, s ezt a „diktált” békét leginkább Georges Clemenceau francia érdekeket mindenáron érvényesíteni akaró tárgyalási módjához kapcsolták. Ebben a megállapításban van némi igazság, de alapvetően leegyszerűsítő és fellelhető benne a bűnbakkeresés motívuma is. Franciaország megkapta Elzászt, de a Rajna-vidék szőba se jöhetett. Clemenceau két megoldás közül választhatott: vagy megelégszik a nemzetközi garanciákkal megszerzett kisebb területekkel, vagy ha kitart eredeti elképzelései mellett, akkor azt erőszakkal szerezheti csak meg. Mivel Franciaországnak a háború végén erre nem voltak meg a megfelelő erőforrásai, győzött a realpolitika. Az Anschluss tilalmának kimondása viszont valóban Clemenceau győzelme volt, de ez nem kárpótolta a franciákat a remélt területekért.

239. HADIFOGSÁG – ESEMÉNYKÁRTYA

240. JELVÉNY HELYETT RÓZSA

Az október 31-én miniszterelnökké kinevezett Károlyi Mihály és kormánya számára fontos volt, hogy minél hamarabb megköttesen egy fegyverszüneti megállapodás a magyar kormány és a győztes antant képviselői között. Az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünetet a felbomló Osztrák–Magyar Monarchia nevében írták alá, ezért az a magyar határookra, a demarkációs vonalakra vonatkozóan semmi konkrétumot nem tartalmazott. Ekkor már északon megindultak a cseh hadműveletek a Felvidék elfoglalására, délen pedig a Szávánál állomásoztak a szerb és francia csapatok. Linder Béla, a Károlyi-kormány tárca nélküli minisztere és Franchet d'Esperey balkáni antantfőparancsnok két megbízottja írta alá a belgrádi konvenciót. A demarkációs vonal (a Dráva és a Pécs–Baja–Maros–Beszterce szakasz) kijelölésén túl fegyverszüneti feltételeket is tartalmazott a dokumentum. A Linder vezette magyar küldöttség nem remélhette, hogy jelentősen befolyásolni tudja majd

a megállapodást, de az is tény, hogy apróbb módosításokat el tudtak érni. Egyrészt jelentős volt a déli és keleti területvesztés, bár a Felvidékről a dokumentum nem rendelkezett, bizonytalan volt annak a sorsa is. Másrészt a rendfenntartó erőkn kívül minden fegyveres testületet fel kellett oszlatni, az antant erői számára szabad átvonulást kellett biztosítani. November 13-án írták alá a súlyos feltételeket tartalmazó ún. belgrádi konvenciót. Mivel az antant nevében fellépő francia tábornok nem egyeztetette a megkötést a magasabb politikai körökkel, így az antanttal szövetséges szomszédos államok nem tartották be a konvenciót. A magyar vezetés pedig nem mert és tudott érdemben fellépni a történelmi Magyarországból egyre nagyobb területeket elfoglaló intervenciók csapatai ellen.

241. A PROLETÁRDIKTATÚRA

A Kommunisták Magyarországi Pártja a népköztársaság időszakában legálisan működött, és a háború utáni gazdasági, társadalmi válságot meglovalgólva próbálta befolyását növelni. A helyzetüket könnyítette, hogy a Károlyi-majd a Berinkey-kormányzat nem tudott megbirkózni a nehézségekkel, így a szegényebbek körében támogatókra talált az egyenlőséget hirdető ideológia. A magyarországi proletárdiktatúra és tanácsrendszer kiépítését Szovjet-Oroszország is támogatta, de katonai segítségnyújtásra a polgárháború és az intervenció miatt nem volt lehetősége, ezért próbálták meg Kun Béláék a környező országokban is támogatni a helyi tanácsköztársaságok kikiáltását. Erre végül Eperjesen került csak sor 1919 júniusában, de a Szlovák Tanácsköztársaság egy hónapig sem létezett.

242. HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓVÁ VÁLÁSA

Senki korábban olyan hosszú ideig nem töltötte be a kormányzói tisztséget, mint Horthy Miklós: 1920. március 1-től 1944. október 16-ig. S mivel nem látszott esély királyválasztásra, ezért meg kellett oldani a kormányzói utódlás kérdését. A Bethlen István kormányfősége alatt megszületett, a kormányzói

jogkört is szabályozó 1926. évi XXII. törvénycikk elvileg rendelkezett az utódlás módjáról, Horthy azonban több esetben is jelezte, lehetőséget szeretne kapni arra, hogy ő maga jelölje ki utódát. Darányi Kálmán kormányzása alatt végül az országgyűlés elfogadta, hogy a kormányzó jelölhessen három embert, de az országgyűlés titkos szavazással dönthessen az utód személyről, akár új jelöltet is állítva. A másik probléma az 1930-as évek végén már sokat betegeskedő Horthy Miklós helyettesítése volt. Felmerült a kormányzóhelyettesi tisztség bevezetésének lehetősége, és az is, hogy aki ezt a feladatot megkapja, az lesz Horthy Miklós utóda. A vita 1941-ben lángolt fel újra, amikor a kormányzó súlyos beteg lett. Horthy mindenképp el akarta érni, hogy az utódlás még az életében oldódjon meg, és hogy a háborús időkben egyébként is terhelt politikai viszonyok között az esetleges választási harcot kerüljék el. A kormányzóhoz közel álló körök az idősebb Horthy fiút, Istvánt kívánták a pozícióban látni, ami egyben azt is jelentette volna, hogy a kormányzói tisztség örökletessé válik, létrejön egy kormányzói dinasztia. Az országgyűlés végül 1942 februárjában fogadta el a törvényt, amelynek értelmében Horthy István lett a kormányzóhelyettes. Egyelőre csak reprezentatív feladatkört töltött be, ilyen téren tehermentesítette édesapját. Hogy később ténylegesen létrejött volna-e a kormányzói dinasztia, sosem derülhetett ki. Horthy István 1942 augusztusában repülőgép-baleset áldozata lett, édesapja pedig a kudarcot valló kiugrási kísérletet követően lemondott.

243. A TRIANONI BÉKE

Lord Rothermere eredetileg egyszerű családban született, a bárói címet V. György királytól kapta, és a sajtóban nyert befolyásának köszönhetően. Testvérével ketten hozták létre Nagy-Britanniában a ma bulvárnak nevezett újságírást, amivel a szigetország leggazdagabb családjai közé emelkedtek. Az angol főúr azt javasolta, hogy vizsgálják felül a trianoni magyar határokat, mert azok hibás és igazságtalan meghúzása olyan konfliktusokat fog gerjeszteni, mint Elzász a németek és a franciák között. Csatolják vissza a határmenti magyar többségű területeket. A sors fintora, hogy bár a magyar közvélemény

üdvözölte a váratlan szövetségest, mégsem volt maradéktalanul elégedett a javaslatával. Nem a részleges, hanem a teljes revízió volt az irredenta csoportok célja, az ennél engedékenyebb megoldást vállalhatatlan megalkuvásnak tekintették.

244. KÖZTES-EURÓPA AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A kisantant (a magyar sajtóban gyakran apró antantként szerepelt), bár elvileg 1938-ig fennállt, de a harmincas években jelentősen megváltozott a szerepköre és hatalmi kötődése. IV. Károly visszatérési kísérleteit egyértelműen háborús provokációnak tekintették, ezért először sikeresen akadályozták meg Magyarország felvételét a Népszövetségbe. Éles váltást a gazdasági világválság és Hitler hatalomra jutása jelentett. Innentől kezdve a térség országainak legfőbb gazdasági partnere Németország lett, amelynek markáns politikai hatása is volt. Hitler éppúgy a békerendszer revíziójában volt érdekelt, mint Magyarország, azaz ha a kisantant országok meg akarták őrizni kapcsolatukat Németországgal, akkor rákényszerültek a magyar viszony rendezésére is.

245. A VÖRÖSTERROR

Lenin több ponton is kiegészítette a szocialista állam működésére vonatkozó marxista elméletet. A sajátos oroszországi viszonyok között definiálta a proletárpárt szerepét. Abból indult ki, hogy világosan tisztázni kell a párt céljait, feladatait, de még ennél is fontosabb az erős pártfegyelem és a szigorú hierarchia. Lenin úgy tartotta, hogy csak a demokratikus centralizmus elve mentén működő párt képes a proletárforradalom győzelme után a proletárdiktatúra vezetésére.

246. POLITIKAI RENDSZEREK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az I. világháború utáni politikai élet egyik legmarkánsabb változása a bal- és a jobboldali szélsőségek megerősödése volt. Ez a tendencia mind a vesztes, mind a győztes országokban megfigyelhető, de értelemszerűen a vesztes

vagy a háború utáni rendezéssel elégedetlen győztes államokban (pl. Olaszország) sokkal nagyobb hatásúak voltak ezek a pártok. Németországban a megszegyenítésként megélt béke, a háborúért a németeket felelőssé tévő gondolkodás, a súlyos gazdasági válság, a kifizethetetlen jóvátétel olyan feszültséget teremtett, amit mind a kommunisták, mind a megalakuló jobboldali szélsőségek igyekeztek a maguk javára kihasználni. 1923 novemberében a Münchenben működő náci csoport elérkezettnek látta az időt a hatalomátvételre. Ez a híres/hírhedt sörpuccs. Az államcsíny megszervezésekor nem titkoltan Mussolini hatalomra jutását tekintették mintának, ám a náci próbálkozás kudarcra végződött. A puccs mérlege ennek ellenére a nácik számára pozitív, hiszen bár Hitlert hazaárulás vádjával bíróság elé állították és ötéves börtönbüntetésre ítélték, de csak kilenc hónapot ült le belőle. Az ellene folyó eljárás során pedig teljesen szabadon hirdethette az eszméit, ezáltal országos nyilvánosságot kapott, ismertté tette a nevét. Így aztán nem meglepő, hogy 1933 után a sörpuccs napján évről évre nagy állami ünnepségeket rendeztek Németországban.

247. BENITO MUSSOLINI

A „nép egyszerű fiából” vezérré emelkedett történelmi személyiségek közül hárman egymás kortársai voltak, s mindannyian egy-egy szélsőséges ideológiára támaszkodva építették ki a hatalmukat. Mussolini, Sztálin és Hitler a sorrend, ha a hatalomra jutásukat nézzük, az erőviszonyok alapján nyilván felállítható más lista is. Hatalmukat jelképező neveik is sokat mondanak: Duce [vezér, a dux, azaz herceg szóból], Generalisszimusz [fővezér] és Führer [vezér]. Bár kettő közülük jobb-, egy pedig baloldali politikus, van sok közös elem abban, ahogy a hatalmukat működtették, személyes kultuszukat kiépítették és eszközként használták. Hatalmas tömegek istenítették őket részben önként, részben kényszer hatására, személyüket szakralizálta a propaganda, ami által a tömegeknek úgy tűnhetett, hogy kivételes képességekkel és tudással vannak felruházva. Karizmatikus figurák. Úgy tekintettek rájuk, mint akiket Isten választott ki. Ezt a megközelítést „támasztotta alá” a propaganda például

a Mussolini vagy Hitler ellen elkövetett merényletek sikertelenségével. A vezér sérthetetlen és halhatatlan...

248. AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ENYHÜLÉS

A háborúból valamennyi európai ország hatalmas adósságokkal került ki, legyen akár győztes, akár vesztes. A helyzetből adódóan a nyugati politikuskok azt vallották, hogy a háború költségeit elsősorban Németországnak kell fedeznie, ezt nevezték jóvátételnek. Ebben a kérdésben (is) elsősorban a franciák próbálták saját érdekeiket érvényesíteni. Amikor 1923-ban megszállták a Ruhr-vidéket, akkor a lépés mögött biztonságpolitikai és gazdasági célok is meghúzódtak, a térségből való elszállítással igyekeztek kárpótolni magukat a háborús veszteségekért. Ezek a konfliktusok már 1922-ben a genovai konferencián is világosan láthatók voltak. Ezen a tanácskozáson jelen lehettek a vesztesek is, akik a jóvátétel kapcsán, a Szovjetunió pedig a cári adósságok kérdésében szeretett volna enyhébb bánásmódot kicsikarni. Nem jártak sikerrel. Rapalloban azonban Németország és a Szovjetunió külön megállapodást írt alá, amiben Szovjetunió lemondott jóvátételi igényéről, Németország pedig az egykori orosz adósságok törlesztéséről. Az USA kölcsönökkel és hitelekkel szanálta a német gazdaságot, egyben megjelölte a jóvátétel fizetésére szolgáló forrásokat (német nehézipari jövedelmeket, bizonyos adókat, a birodalmi vasút bevételeit).

249. SZTÁLIN DIKTATÚRÁJA

Pártállam: a Szovjetunió Kommunista Pártja állampárt, amely összefonódott az államszervezettel, felette irányító és ellenőrző funkciót gyakorolt.

Államosítás: a Szovjetunióban a hadikommunizmus idején történt, majd a NEP alatt részben visszaállították a magángazdaságot. Sztálin azonban megszüntette ezt az önállóságot (lásd kollektivizálás).

Kollektivizálás: Sztálin 1928-ban hirdette meg a szocialista termelési viszonyok létrehozását. Ez együtt járt a kulákság felszámolásával.

Tervutasításos rendszer: már Lenin be kívánta vezetni, de végül Sztálin dolgoztatta ki az 1920-as évek végére. A termelési feladatokat központilag határozták meg, központilag döntöttek az eszközök, a nyersanyagok stb. elosztásáról és az árakról is.

GULAG: feladata a köztörvényes és politikai okból elítéltek őrzése, elkülönítése volt, kényszermunkát végeztek velük. A II. világháború idején a hadifoglyok egy részét is ide szállították.

Személyi kultusz: Sztálin kijelentéseit mindig és mindenre kötelező dogmává merevítették. Személyi kultusza 1928, azaz az 50. születésnapja után kezdődött a Szovjetunióban.

Koncepció per: ilyen per segítségével számolta fel Sztálin a belső ellenzékét az 1930-as években. A legnevezetesebb perek Zinovjev, Kamenyev és Buharin ellen zajlottak.

A sztálini terror gyakorlatilag minden társadalmi réteget érintett, és minden ilyen lépés súlyos következményekkel járt. A legnagyobb visszhangot talán a katonai vezetés „lefejezése” váltotta ki. A hadsereg és politika viszonya a sztálini időszakban kezdettől fogva konfliktusos volt. A legnagyobb vihart kavart perek és eljárások 1937 és 1939 közötti évekre estek, de gyakorlatilag már az 1920-as évek közepétől elkezdődött a sztálinista tisztogatás a vezérkar különböző szintjein. Ennek részben az volt az oka, hogy a polgárháborúban végül győzelmet arató Vörös Hadsereget Trockij szervezte meg, vezetőivel szemben Sztálin emiatt bizalmatlan volt. Másrészt a vezérkarban jelentős szemléletbeli és koncepcionális viták erősítették a megosztottságot. Tuhacsevszkij egy modernebb szervezetű és felszereltségű hadsereget tartott kívánatosnak, meg volt arról győződve, hogy a modern háború kulcseszközei a harckocsik és a repülőik lesznek. Sztálin és Vorosilov azonban elutasították ezt, bíztak a Vörös Hadsereg óriási létszámában. Ráadásul régi törvény a történelemben, hogy a válsághelyzetekben megerősödő hadvezérek komoly veszélyt jelentenek a politikusokra. Márpedig ilyen válsághelyzetből volt épp elég a Szovjetunióban. Tuhacsevszkij pedig sohasem rejtette véka alá, hogy ambíciózus ember. A végső szót Sztálin mondta ki a vitában: 1937-ben Tuha-

csevszkijt és társait kivégeztette. A tábornoki kar 90%-át, az ezredek 80%-át végezték ki...

250. A NAGY GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG

A láthatatlan kéz értelmezésében nincs egyetértés, sőt nagyon széles a skála a közgazdaságtan alapeszméjétől Smith tréfájáig. A gazdasági folyamatokat irányító, az árak kialakulását kézben tartó, a közérdeket képviselő jótékony erőt nevezi ő láthatatlan kéznek. A láthatatlan kéz csak a tökéletes verseny feltételei között érvényesülhetne, de abban a pillanatban, ahogy a piacon megjelenik egy, a teljes piac elég nagy hányadát ellenőrző szereplő, akkor ő monopolhelyzeténél fogva el tudja téríteni a piaci árakat, s ezzel véget is vet a szabad versenynek. Legyen ez a monopolhelyzet egy-egy vállalaté vagy magáé az államé.

251. AZ ÚJ IRÁNYVONAL

A New Deal ellenzéki kritikája abból a szempontból politikailag magyarázható, hogy a választási vereség után sem a Szenátusban, sem a Képviselőházban nem tudtak jelentősebb ellenállást kifejteni, maradt tehát a törvényhozáson és a végrehajtó hatalmon kívüli fórum. A Bíróság döntéseit látva, Roosevelttől az 1936-os fölényes győzelme után úgy döntött, hogy elérkezett az idő a Legfelsőbb Bíróság összetételének megváltoztatására. Mivel ennek a testületnek a tagjai élethosszig kapnak az elnöktől kinevezést, ezért Roosevelttől azt találta ki, hogy minden, 70. életévét betöltő és mandátumáról önként le nem mondó bíró mellé egy fiatalot nevez ki. A fiatalítási érv objektíve akár megalapozottnak tűnhetett, hiszen 1937-ben a Legfelsőbb Bíróság tagjainak átlagéletkora 73 év körül volt. A szokásos kandalló előtti beszélgetések egyikében azonban Roosevelttől elmagyarázta az intézkedés indítékait, körülményeit, nem titkolva azt sem, hogy szerinte „az elmúlt négy évben a Bíróság nem mint ítélkező fórum, hanem mint politikaalkotó szervezet működött”. Végül ennek a bírósági reformnak a bevezetésére nem került sor, Roosevelttől támogatottsága

ellegendőnek bizonyult arra, hogy a legfontosabb reformintézkedéseket be lehessen vezetni. A válság tényleges leküzdését a II. világháború kitörése tette lehetővé.

252. A NÉMET NEMZETISZOCIALIZMUS

- a) Németországban a totális diktatúrát az NSDAP, azaz a náci párt és szervezetei valósították meg.
- b) A náci propaganda legfőbb irányítója Joseph Goebbels volt.
- c) Hitler hatalomra jutásától kezdődően a nemzeti szocializmus volt az államberendezkedés Németországban.
- d) A fajelmélet szerint az egyes emberfajták nem egyenlő értékűek, vannak ún. uralkodásra termettek és ún. szolganépek. A fajták keveredését is elutasítják.
- e) A náci Németországban faji alapon üldözték a zsidóságot. Erre pl. az 1935-ös nürnbergi törvények adtak lehetőséget. Az antiszemitizmus a II. világháború alatt népiértáshoz vezetett.
- f) A Führer Hitler címe volt, a vezérkultusz nyilvánult meg az elnevezés használatában.

A náci uralom létrejöttében sok tényező játszott szerepet, ezek közül kettő: a gazdasági világválság és a kommunizmus előretörése különösen jelentősek. A weimari köztársaság nagyon fiatal demokrácia volt, de gyengeségét olykor eltúlozzák azért, hogy a náci váltást meg lehessen magyarázni. 1924 és 1928 között a gazdaság és a kultúra virágzott, a munkanélküliség gyakorlatilag eltűnt, a jobb- és baloldali szélsőségek sem látszottak veszedelmesnek. Az 1928 májusában tartott parlamenti választásokon a náci párt a leadott szavazatok 2,6%-ával a 491-ből 12 képviselői helyet szerzett magának mindössze, a kommunisták pedig csak 54-et. A fordulat 1930-ban következett be, a középerőkre leadott szavazatok száma folyamatosan csökkent, a szélsőségeké pedig nőtt. Világossá vált, hogy a német belpolitikai helyzet a válság hatására megváltozott, a demokratikus köztársaság veszélyeztetettsége immár reálisan is megfigyelhető volt. E fordulat előidézésében a gazdasági válság tényét nem

lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen a szélsőségek előretörésében minden bizonnyal nagy szerepet játszott a megnövekedett munkanélküliség és az általános létbizonytalanság. A helyzet veszélyes volt, de még nem végzetes, hiszen a válság más országokban is súlyos hatást gyakorolt, máshol is megerősödtek szélsőségesebb hangok. A különbség az volt, hogy Németországban nem fogalmazódott meg előremutató válságmegoldó koncepció, nem jött létre együttműködés a polgári pártok és a még mindig erős szociáldemokrácia között. Ennek a passzivitásnak az oka jórészt a kommunizmus megerősödése lehetett. Más országoknál is megfigyelhető, hogy ott jött létre nemzeti kiegyezés a pártok között, ahol nem volt számottevő kommunista párt. A német politikusok azt hitték, hogy jobban kell félni a kommunistáktól, mint a náciktól. Nem jól mérték fel a nácik jelentette fenyegetést.

253. NÉMET TERJESZKEDÉS A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A hitleri külpolitika kiemelt célja volt, hogy egyetlen államban egyesítse Európa összes német ajkú területét. Ez a törekvés nagyrészt meg is valósult 1938 márciusában, amikor az Anschluss keretében megszállta Ausztriát, de Hitler még nem volt elégedett. A következő áldozat Csehszlovákia lett, hiszen a Szudéta-vidéken élő kb. 3,5 milliónyi német még hiányzott a Hitler által megálmodott nemzetállamból. Hitler a szudétanémetek támogatójaként lépett fel, s az volt a célja, hogy etnikai konfliktust szítson. Ez a terv meg is valósult, mert 1938 őszén tömegtüntetések és véres összecsapások törtek ki. Hitler ezt várta. Bejelentette, ha kell, hadsereggel védi meg a németeket, azaz fegyveres beavatkozással fenyegetett. Mivel Csehszlovákiának szövetséges volt a Szovjetunió, ezért tartani lehetett a konfliktus háborúvá szélesedésétől is. Ám a müncheni tárgyalásztalnál hiába kerestük volna Csehszlovákia és a Szovjetunió képviselőit. Ők nem kaptak meghívót. Hogy Csehszlovákia ebben a helyzetben áldozat? Ez igaz. A nagyhatalmak hozták létre 1918-ban, a nagyhatalmak mondták ki az ítéletet 1938-ban. Azt akkor nem tudták, hogy 1939 márciusa Prágában újabb fordulatot hoz majd... Azt pedig nem vették

kellő súllyal figyelembe, hogy ők maguk bontották le azt a szövetséget, amit az I. világháború után Németország elszigetelésre hoztak létre.

254. AZ INDIAI ELLENÁLLÁS

Az I. világháború után látszólag a Brit Birodalom megerősödött, hiszen a német gyarmatok jelentős részét megszerezte, valójában azonban az angol gazdaság teljesítménye romlott, s ezáltal a gazdasági fölénye is csökkent. A gyarmati elit gyermekei sok esetben bár az anyaországokban tanultak, hazatérve meg akarták honosítani az európai eszméket, így a gyarmatokon is megszületett a nacionalizmus. Gandhi egy jómódú fűszerkereskedő fiaként nem sokat tapasztalt közvetlenül az indiai társadalmi problémákból. Édesapja megengedhette magának, hogy fiát Londonban jogásznak taníttassa. Itt nyílt lehetőség Gandhi számára, hogy jobban megismerkedjen a nyugati gondolkodással, filozófiával, azon belül is H. D. Thoreau-nak a polgári engedetlenség erejét taglaló írásaival. A szintén brit gyarmat Dél-Afrikában vált az emberi jogok harcosává, amikor jogtanácsosként a helyi hindu közösség érdekeiért lépett fel. Már itt alkalmazta Thoreau elveit, amikor fellépett a diszkriminatív törvényekkel szemben vagy nem fizette be a különadót. 1915-ben tért vissza Indiába, s ekkorra már több írásában is kifejtette az erőszakmentes ellenállás alapelveit. Gandhi az erőszakot elvető dzsainizmus tanait követte vallásában is, ezt ötvözte a Thoreau-féle elvekkel és saját tapasztalataival. Ragaszkodott az indiai tradíciókhoz külsejében, például öltözködésében. Elképzeléseivel hamar követőkre talált, de nagy erőpróbát jelentett, hogy amikor sorra szervezték a békés tüntetéseket, akkor ezeket a gyarmati hadsereg erőszakkal verte le. Az erőszakra pedig sokan erőszakkal kívántak válaszolni, azt gondolván, a békés eszközök nem hoznak eredményt. Gandhi azonban következetesen kitartott eredeti elvei mellett, bár többször ült börtönben lázításnak minősített tevékenysége miatt. Leglátványosabb megmozdulásai a brit áruk vagy intézkedések elleni bojkottok voltak. Ezek közül leghíresebb az 1930-as sómenet, amikor több százezer indiai a tengerpartra zárandokolt, hogy sót gyűjtsön magának, így

tiltakozva a sóra kivetett nagyon magas gyarmati adó ellen. India 1947-ben nyerte el függetlenségét, Gandhi azonban néhány hónap múlva merénylet áldozta lett. Őt, az egész életében erőszakmentességet hirdető embert, fegyver ölte meg.

255. A PAKTUM

Németország az I. világháborút lezáró békében két részre szakadt, a nyugati és a kelet-porosz területek közé beékelődött Lengyelország. Ezt az állapotot Hitler meg kívánta szüntetni, Gdansk városát is német kézen kívánta tudni, de ehhez Lengyelország megtámadásán át vezetett az út. Hitler követeléseit tudniillik a lengyelek visszautasították, hiszen nekik ez volt az egyetlen tengeri kijáratuk. Amikor Németország háborúval fenyegette meg Varsót, akkor a nyugat-európai országok feladták a korábbi, a békét mindenáron megőrizni akaró politikájukat. Sztálin bevonása a németellenes szövetségbe azonban nem sikerült. Ennek oka lehet éppúgy a kölcsönös bizalmatlanság, mint Sztálin kiváló taktikája. Így végül a szovjet–német megállapodás megkötésére került sor, de a két ország ezzel még nem kötött szövetséget. Az, hogy valóban csak egy taktikai lépés volt mindkét fél részéről, elég gyorsan kiderült. Németország az 1940-es szovjet–finn háború idején már a finneket támogatta a támadó szovjetek ellenében. A megegyezésre vonatkozó dokumentumok nagyon sokáig kutathatatlanok voltak, Moszkva titkosította ezeket. Az, hogy a megneemtámadási egyezménynek valóban volt egy titkos része, és hogy ez pontosan mit tartalmazott, csak 1992-ben derült ki, akkor publikálták ennek szövegét az orosz történészek.

256. TELEKI PÁL MINISZTERELNÖKSÉGE

A Tanácsköztársaság idején az önmagát ellenforradalminak nevező, Bécsben működő Anti-Bolsevista Comité egyik vezetője volt. Először 1920–1921-ben volt miniszterelnök, a trianoni béke megkötése (1920) utáni válsághelyzetben nevezte ki Horthy, s ebben a minőségében elkezdte

a konszolidációt. Az 1920-ban kiadott Nagyatádi-féle földreformmal lényegében a földbirtokstruktúrát nem változtatták meg, mert bár a parasztság megnyerésére kiosztott földek a családtagokkal együtt kb. 2 millió ember életét érintették, ezek zömmel 1-2 holdas törpebirtokok voltak. A szélsőségesek visszaszorítását célzó törvény lehetővé tette a különítményesek betagozását a hadseregbe, és betiltotta a szélsőbaloldali szervezeteket. A numerus clausus (zárt szám) néven elhíresült 1920-as törvény elsősorban a zsidóság értelmiségi pályáról való kizárását célozta. Bukását 1921-ben az okozta, hogy nem akadályozta meg IV. Károly visszatérési kísérletét. Teleki Pál mindkét miniszterelnökségének vannak vitatott pontjai, ám a két kormányfőség közötti időszakban történt valami, ami majdnem politikai pályafutásának a végét hozta el. Az ügy 1925 decemberében Hágában kezdődött, amikor egy jól öltözött magyar úr egy ezerfrankost próbált beváltani. Az ezerfrankos hamis volt, és olyan gyenge minőségű, hogy a pénztáros azonnal gyanút fogott. A kikerkező rendőrök által kihallgatott férfi nem volt igazán tehetséges konspirátor, hiszen mindjárt közölte, hogy a magyar országos rendőrfőkapitány megbízásából diplomáciai ügyben tartózkodik Hollandiában. Így persze még kínosabb volt, mert kiderült, hogy nem egy egyszerű gazdasági bűncselekményről van szó. Pénzt azóta hamisítanak, mióta ilyen értékmérőt használ az emberiség, ebben tehát új nincs, de a diplomáciai feladatkör merőben szokatlan kombinációnak tűnt. A hivatalból értesített magyar rendőrség Bethlen István utasítására nyomozásba kezdett, és bár nem kapkodtak a kérdések megválaszolásával, előbb-utóbb a nyilvánosság elé kellett állni. Ezt azért némiképp elősegítette az a tény is, hogy francia rendőrök érkeztek Magyarországra a sikeres nyomozás biztosítása érdekében... S hogy mi köze ennek Telekihez? Az, hogy ezeket a meglehetősen gyenge minőségű hamisítványokat az Állami Térképészeti Intézetben készítették, melynek vezetője, Teleki Pál tudott az ügyről. A hamisítás kitalálóinak kettős célja volt, egyrészt így büntették volna meg a Trianonért leginkább felelősnek tekintett antantállamot, Franciaországot,

másrészt az így szerzett bevétel az irredenta politika anyagi bázisául szolgálhatott volna.

257. BETHLEN ISTVÁN MINISZTERELNÖKSÉGE

A népszövetségi kölcsönt az újonnan létrehozott Magyar Nemzeti Bank kezelte, felügyelte. A politikai konszolidáció része volt többek között a választási reform, amelynek hatására vidéken nyílt, a megyei joghatóságú városokban titkos szavazást tartottak, s ezzel a rendszerrel biztosítani lehetett a kormánypárt folyamatos és meghatározó többségét. A polgári állam kiépülését támogatta a társadalombiztosítás rendszerének reformja (pl. kötelező baleseti, rokkantsági, öregségi, árvasági, özvegyi biztosítás), amivel elsősorban a városi munkásságot tudta megnyerni. A parasztságra ezek a biztosítások nem terjedtek ki. A népszövetségi kölcsön pozitív hatásai elvitathatatlanok, mégsem fogadta mindenki a korabeli Magyarországon lelkesen ezt a megoldást. A miértre adott válasz egyszerű: úgy érezték, hogy az ország szuverenitásának a megsértését jelentik azok a garanciák, amelyeket a kölcsönt adó megfogalmazott. Az I. világháború és a forradalmak utáni gazdasági válságból két úton lehetett kijutni. Egyik az önerő, a másik a külföldi erőforrások igénybe vétele. Az gyorsan kiderült, az önerő – azaz az adóemelések – nem sikeresek, egyrészt az erőforrások korlátozottak voltak, másrészt a meglévő erőforrások mérsékelt adófizetési „lelkessége” okán. Így aztán a külföldhöz kellett kölcsönért folyamodni. A kísérletek közül végül a népszövetségi kölcsön valósulhatott meg, amelynek keretében 250 millió aranykoronát kapott az ország. Az ellenzők azonnal feltették a kérdést: „Jó-jó, de milyen áron?” A kölcsön, mint ilyen, nyilván üzleti célokat is szolgált, nem pedig segély, a pénz adó bankok tehát garanciát akartak látni arra, hogy a befektetett tőke biztonságban lesz. S ehhez olyan kötelezettségeket kellett Magyarországnak vállalni, ami valóban sértette bizonyos szintig a szuverenitását. A Népszövetség által küldött szakértők felügyelete alatt kellett kidolgozni a részletes költségvetési terveket. A tervek végrehajtását – és ezáltal a magyar államháztartást

– egy Budapestre költöző népszövetségi felügyelő ellenőrizte. A kölcsön minden szempontból sikeres volt, várankozásokat meghaladó változásokat hozott, s ez vélhetően fontosabb volt a Bethlen kormányzat számára, mint az, hogy az „uzsorakölcsön” miatt néhány szélsőségesebb elveket valló tag kilépett a kormányból. Az egyik kilépő a későbbi miniszterelnök, Gömbös Gyula volt.

258. A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓELLENESSÉG

Régészeti leletek alapján tudjuk, hogy zsidó vallású csoportok már a 3. századtól éltek Pannóniában. Vélhetően a honfoglaló magyarokkal érkező kabarok is megőrizték egy ideig a kazárok között felvett zsidó vallásukat. Az Árpádok és az ún. vegyesházi királyok alatt egyre jelentősebb kereskedelmi, pénzügyi szerepük volt. Mátyás uralkodása idején a budai közösség egész Európára kiterjedő kapcsolatokkal rendelkezett. A három részre szakadt országban a Királyi Magyarországon élő csoportok helyzete volt a legrosszabb a vallásüldözések miatt. Erdélyben és a török részekben – az adók megfizetése után – gyakorlatilag zavartalanul élhettek. A török kiűzéséhez kapcsolódó harcok során sok atrocitás érte őket, számuk jelentősen csökkent. Bár a magyarországi törvények nem engedélyezték a zsidók számára a szabad lakóhelyválasztást, a 18. századi nagy népmozgások idején érkeztek cseh és morva területekről, Ausztriából és ekkor még kisebb számban Galíciából. Ez az arány a század végén, Lengyelország felosztásával összefüggő háborúk miatt változott meg. Vallási szempontú egyenjogúsításukra 1867-ben került sor (ún. emancipációs törvény), amivel megnyílt több foglalkozás is előttük. Közösségként azonban csak 1895-ben fogadták el az izraelita felekezetet egyenjogúnak (ún. recepció törvény). A dualizmus korára nagyon jellemző társadalmi tendencia a zsidók elmagyarosodása, túlnyomó többségük magyar anyanyelvűvé vált, gyakran vettek fel magyar nevet, de ekkor még nem jellemző a kikeresztelkedés. A kereszténység felvétele nyilván magyarázható azzal, hogy így könnyebben érvényesülhettek pl. állami pályákon, de eredhetett onnan is, hogy úgy érezték, addig nem lesznek a magyar nemzeti

közösség valóban elfogadott tagjai, amíg a vallásuk más. A dualizmus időszakában már megjelentek antiszemita jelenségek, pl. a tisztaeszlári vérvádperhez kapcsolódóan, melyek az I. világháború alatt erősödtek fel, ekkor lett a közgondolkodás része. Ennek sokféle oka lehetett. Egyrészt közrejátszhatott benne a galíciai menekültekkel szembeni ellenséges hangulat, a zsidóságnak a háború alatti feketekereskedelemben játszott szerepéről szóló, a sajtóban és a közbeszédben is megjelenő torzító történetek, és minden bizonnyal a Tanácsköztársaság vezetői közötti felülreprezentáltságuk, továbbá a zsidóság és a kommunizmus összekapcsolása.

259. A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER

Szeged sokat köszönhet Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A trianoni béke értelmében elcsatolt Újvidék, Arad és Temesvár „árnyékában” eddig nem különösebben kiemelkedő jelentőségű településből a déli területek kulturális, tudományos és egészségügyi központját hozta létre. Szeged országgyűlési képviselője is volt 1926-tól haláláig. A Kolozsvárról áttelepített egyetem új központjának alapkövét 1926-ban tették le. Az ő kezdeményezésére költözött le Budapestről Szegedre a tanárképző főiskola 1928-ban. 1930-ban szentelték fel a székesegyházat (Dóm), elkészült a Temesvárról elűzött csanádi püspökség új székhelyéül szolgáló püspöki palota a Panteonnal, a kutatólaboratóriumoknak helyet adó épületek a Dóm téren, s ebben az évben avatták a klinikai tömböt, valamint nyílt meg az ötezredik népiskola Rókuson. Klebelsberg eredeti elképzelése az volt, hogy a szegedi egyetem kifejezetten a természettudományos kutatásokra szakosodjon, ennek megfelelően fejlesztették az épületeket is, ezért hívta ebbe a városba haza Szent-Györgyi Albertet is. Síremléke a Dóm egyik kereszthajójában, sírja pedig a Dóm kriptájában található.

260. GÖMBÖS GYULA MINISZTERELNÖKSÉGE

Gömbös Gyula katonatiszt volt, politikai pályára az I. világháború utáni időszakban lépett. Saját helyét a szélsőjobboldalra pozícionálta, az általa szervezett Magyar Országos Véderőegylet (MOVE) egy fajvédő csoportosulás volt. Karrierjét azonban nem ez határozta meg, hanem Horthy Miklóssal való jó kapcsolata. Gömbös vezette az ún. budaörsi „csatában” a kormányzó katonáit a második királypuccs idején. Ez a legmagasabb szintű kapcsolat tette lehetővé, hogy a szélsőjobboldali csoport, majd a párt alapítása után mégis tagja lehetett a Bethlen István vezette kormánynak honvédelmi miniszterként, majd hogy 1932-ben sokak meglepetésére őt bízta meg Horthy a kormányaalakítással. Gömbös Gyula 1932 és 1936 között volt miniszterelnök. Kormányzati politikáját alapvetően meghatározta a gazdasági világválság magyarországi hatása. Magyarország külkereskedelmében a problémák már 1928-ban jelentkeztek, mert a mezőgazdasági termékek ára jobban csökkent, mint az ipari termékeké, ami rontotta a külkereskedelmi mérleget. A két ár alakulása közötti különbséget nevezzük agráröllónak. Gömbös a gazdasági és társadalmi válság megoldásának ígéretével lett kormányfő, programját a Nemzeti Munkaterv foglalta össze. Fontos célja volt a magyar termékek számára új piacokat szerezni, részben ezért kötötte meg Németországgal a kereskedelmi pótegyezményt (1934). A hitleri Németországhoz való közeledés másik oka a revíziós politika volt. Azt remélte Gömbös, hogy Hitler hatalomra kerülése miatt gyorsan felül fogják vizsgálni a versailles-i békerendszert. A magyar külpolitika szövetségeseket keresett Olaszországban és Ausztriában is, a velük kötött szerződések a Római jegyzőkönyvek (1934). Ezt a német és olasz kapcsolatokban rejlő lehetőséget próbálta meg a külügyminiszter, Kánya Kálmán elhíresült tojástantanc-politikájával oldani, amikor igyekezett megtartani a minél jobb viszonyt az angolszász hatalmakkal és nyitott a kisantant felé is.

261. MAGYAR MINISZTERELNÖKÖK A 20. SZÁZAD ELEJÉN

A magyar katonai vezetés és a politikai elit már az 1930-as évek elején meg volt győződve arról, hogy Európában a közeljövőben újabb nagy háború fog kirobbanni, melynek elkerülésére Magyarországnak nem sok esélye van. Az mindenki számára egyértelmű lehetett, hogy a trianoni békeszerződésben megszabott haderő nem képes biztosítani az ország védelmét, a fejlesztéshez szükséges anyagi források előteremtése azonban komoly nehézségekbe ütközött. (A béke megszegése miatt előálló jogi helyzetet végül a szomszédos országokkal való megegyezés rendezte.) A náci Németország nyilvánvalóan hitelezett volna, de ezzel oly mértékben magához láncolta volna Magyarországot, amit a korabeli vezetés kezdetben nem vállalt fel.

262. AZ ÚN. HARMADIK ÚT

A népi mozgalom tagjai közül nagyon sokan az irodalmi életből érkeztek, írók voltak. Származásukat tekintve legtöbbször a parasztságból jöttek. Voltak, akik iskolákat végezve a városi értelmiséghez tartoztak, mint például Illyés Gyula vagy Tamási Áron. Volt közöttük, akinek nem volt lehetősége magasabb intézményes oktatásra, és saját magát képezve emelkedett fel, mint pl. Veres Péter. S bár a csoporton belül a kisebbséghez tartoztak, azért csatlakoztak értelmiségi családok gyermekei is, közülük a legjelentősebb, sok szempontból a csoport vezetője Németh László volt. A származásban megjelenő különbség mellett felfogásukban is jelentős eltérések voltak, ami sokszor okozott konfliktust, és végül a mozgalom megosztottságához vezetett. Egyszerre akarták megoldani Trianon traumáját és az iszonyatos nyomort. Egy teljesen új nemzettudatot kívántak létrehozni, olyat, amelynek minden magyar a tagja, s amely a társadalmi egyenlőségen és nemzeti függetlenségen alapul. Ennek eszköze pedig szerintük az irodalom és a szociológia, valamint e kettő „házasságából” létrehozott, a korban nagyon népszerű műfaj, a szociográfia. A jelentősebb szociográfiák közé tartozik Illyés Gyula: *A puszták népe* vagy

az ormánsági parasztok közötti egykezést bemutató *Néma forradalom* című mű Kovács Imrétől.

263. A NYILASKERESZTESEK

Szálasi Ferenc katonatisztként építette karrierjét az I. világháború alatt, majd az azt követő években. 1933-ban már vezérkari őrnagy volt, amikor egy hirtelen váltással a politika színpadára lépett. Ezzel, persze, katonai pályája lezárult, lefokozták a honvédségen belül tiltott politizálás miatt. A *magyar állam felépítése* című művében fektette le Szálasi a hungarista ideológia alapjait. A következő lépés 1935-ben a Nemzeti Akarat Pártjának megalapítása lett, amelynek programja már bőven merített a Szálasi által nagyra becsült olasz fasiszta vagy náci német elképzelésekből. S bár a hivatalos magyar politika fellépett a csoport ellen, 1937-ben a pártot feloszlatták, Szálasi börtönbe zárták, mindez nem tántorította el céljaitól, sőt a börtönből is újabb és újabb pártjait szervezte. Bár ő saját magát Hitlerrel és Mussolinivel egyenrangú ideológusnak tekintette, a megnevezettek ezt nem viszonozták. A mozgalom azonban Szálasi egyik társának, Hubay Kálmánnak köszönhetően Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom néven létrejött, és az akkor épp a szélsőjobboldal felé kapcsolatot kereső Darányi Kálmán miniszterelnökkel kötött paktumnak köszönhetően 1939 tavaszán elindulhatott a választásokon is. A választási sikert az akkor még börtönbüntetését töltő Szálasi önnön érdemeinek tudta be, a párt ugyanis a legerősebb ellenzéki erőként jelentkezett be a parlamenti politizálásba.

264. MAGYAR REVÍZIÓS TÖREKVÉSEK

A trianoni békét követően Magyarországnak gyakorlatilag minden szomszédjával szemben volt revíziós igénye. A külpolitikai körülmények megváltozása miatt ezek közül először a Felvidék egy részének a visszaszerzése tűnhetett reálisnak a politikai elit számára. Ez a külpolitikai változás az Anschluss bekövetkezte (Németország immáron Magyarország közvetlen szomszédja

lett), valamint a német igény Csehszlovákia feldarabolására volt. A müncheni konferencián (1938 szeptember) az olasz külügyminiszter javaslatára rendelkezést hoztak a csehszlovák–lengyel és a csehszlovák–magyar területi viták rendezéséről is. Hitler felajánlotta Horthynak a teljes Felvidéket még a müncheni konferencia előtt, ha cserébe háborút provokál Csehszlovákiával. Ezt a lehetőséget Kánya Kálmán külügyminiszter javaslatára Horthy akkor visszatartotta. Mivel Magyarország és Csehszlovákia dolgában a két ellenérdekelte fél nem jutott egymással dűlőre, ezért egy olasz–német döntőbírárság hozott kompromisszumos ítéletet, ahol a franciák és a britek nem voltak jelen. Ez az ún. első bécsi döntés, amelynek értelmében visszakerült a Felvidék déli része, mintegy 12 000 km² Magyarországhoz. A revíziós lépés etnikai alapúnak tekinthető, hiszen az érintett terület lakosságának kb. 84%-a volt magyar. Bármennyire is ünnepelte a magyar politika a sikert, voltak elégedetlenek, akik a „Mindent vissza!” elvét vallották. Ennek a korlátozott revízióknak is óriási ára volt, Magyarország egyértelműen elkötelezte magát a tengelyhatalmak oldalán.

265. MAGYAR NOBEL-DÍJASOK

Szent-Györgyi Albert, a Nobel-díjas biokémikus orvos, nem a szobatudós típusa volt, pl. 1934-ben motorkerékpáron körutazást tett Európában. Egyetemi tanár, majd politikus is volt; ahogy ő mondta, nem ő kereste a politikát, hanem a politika lépett be az ő életébe. 1940 és 1941 folyamán a szegedi egyetem rektoraként már ellentétbe került az akkor egyre erősödő szélsőjobboldali csoportokkal, mert minden áron ragaszkodott demokrata elveihez, s elutasította a faji alapú, fasisztoid vagy irredenta elképzeléseket. 1943-ban a magyar náciellenes ellenzéket képviselte. Kállay Miklós a hintapolitika jegyében ugyanis arra törekedett, hogy míg színleg teljesíti a németek politikai és katonai követeléseit, eközben tárgyalásokba kezd a nyugati szövetségesekkel a II. világháborúból való kilépésről. Erre a brit diplomácia is hajlott, ezért a közvetítéssel megbízott Nobel-díjas tudóst szívesen fogadták tárgyalópartnerként. Szent-Györgyi 1943. február 7-én érkezett Isztambulba. Felvetette annak le-

hetőségét, hogy egy olyan kormány miniszterelnöke lehetne, mely a német hadsereg összeomlása előtt vagy alatt alakulna meg, és azért tartotta magát alkalmasnak erre a szerepre, mert egyfelől a fasisztákat leszámítva minden párt elfogadta volna őt, másrészt pedig kellő garanciát jelentene a radikális megtorlások elhárítására. Már ekkor felhívta a tárgyalópartnerek figyelmét arra, hogy a magyar hadvezetés német befolyás alatt áll, így a kiugráshoz jelenlegi állapotában nem nyújt segítséget. Szent-Györgyi az USA ankarai követéhez is eljuttatta elképzeléseit. S bár megtanították neki a konspiráció szabályait, a titkos rádiók kezelését, a német titkosszolgálatnak meglehetősen pontos információi voltak a küldetésről, s az ott történtekről. Szent-Györgyi csak azzal tudta az életét megmenteni, hogy Svédország állampolgárságot biztosított a számára, illetve újabb és újabb búvóhelyeket választott magának.

266. TUDÓSOK HARCA – ESEMÉNYKÁRTYA

267. A VÉG KEZDETE

A németek várták a szovjet támadás megindítását, egyrészt mert a lengyel haderőt nem sikerült megsemmisíteni, ehhez szükség volt még a keletről jövő támadásra is. Másrészt pedig igen csekély német haderőt hagytak az ország nyugati részének megvédésére, és akkor ők még nem tudhatták, hogy a brit és francia hadüzenetet igazából nem kell annyira komolyan venni, jelentős támadástól nem kell tartaniuk. A németeknek ugyan nem tetszett, hogy a formális indoklás szerint a szovjetek épp tőlük akarják megvédeni a belorusz és ukrán lakosságot, de a politika nem a tetszésről szól. A szovjetek szeptember 28-án elérték a Molotov–Ribbentrop-paktumban megrajzolt új határvonalat, ugyanezen a napon német kézbe került Varsó, október 6-án pedig – Lublin mellett – az utolsó lengyel alakulat is megadta magát.

268. A KELETI FRONT

A Szovjetunió elleni hadjárat a Barbarossa-terv nevet kapta. A haditerv szerint három irányban nyomulnak majd előre a németek, a három fő ipari és politikai központ felé. Leningrád és Moszkva mellett Kijev és a Donyec-medence tehát a harmadik irány. A németek eredetileg május közepére tervezték a támadás indítását, de ez a balkáni helyzet miatt húzódott. Egyrészt Mussolini kudarcot vallott Görögországban, másrészt pedig megdöntötték a németbarát szerb kormányt. Hitler úgy döntött, addig nem vonulhat a Szovjetunió ellen, amíg a Balkánt, mint hátszínzónát nem biztosította. Ez a döntés egy hónapos késlekedést jelentett, s vannak hadtörténészek, akik szerint pont ennyi idő kellett volna a németeknek, hogy meg tudják valósítani a szovjetunióbeli céljaikat. Ezt a kérdést ma már nem lehet egyértelműen eldönteni, de az tény, hogy a német támadás 1941 őszén Leningrád és Moszkva előtt megtorpant. A Táv-ol-Keletről befutottak a katonákat szállító szerelvények, megérkezett a külföldi segítség, beindultak újra a gyárak, és – az oroszok biztos szövetségeseiként – megérkezett az őszi eső, majd a téli hideg...

269. A VILÁG FELOSZTÁSA

1940 őszére a második világháborúban Németország óriási győzelmeket aratott, uralma alá vonta Európa nyugati részét, Nagy-Britannia ellenében vallott egyelőre csak kudarcot. További terveihez viszont újra meg kellett nyernie Japánt. 1936-ban aláírták ugyan az Antikomintern Paktumot, de a viszony elhidegült a szovjet–német megneemtámadási szerződés és együttműködés miatt. A háromhatalmi egyezmény nem titkolt célja volt az USA távoltartása a háborútól, ami 1940-ben még reálisnak is tűnhetett a tengelyhatalmak számára. A közép-európai államok azonban sorra csatlakoztak a háromhatalmi egyezményhez: Magyarország, Románia, Szlovákia, Bulgária és Jugoszlávia is a német kapcsolat megerősödését, területi céljaik elérését remélték ettől. A háború alatt az egyezmény nem bizonyult erős szövetségnek, hiszen például a Szovjetunió elleni támadás megindulása után Japán nem segített a németeknek, nem alakult ki a remélt kétfrontos háború.

270. EGY RÁDIÓBESZÉD RÉSZLETE

A Csendes-óceánon zajló hadműveletek leghírhedtebb alakulatai a japán kamikaze repülőegységek voltak. Ezek az öngyilkos alakulatok azt a feladatot kapták, hogy a repülőkre tett robbanóanyaggal vagy teli üzemanyagtartállyal együtt csapódjanak bele az ellenséges – amerikai, brit – hajókba, s olyan kárt okozzanak, ami a hajó elsüllyedését eredményezi. A kimutatások szerint végül 34 hajót süllyesztettek el ezen a módon a japánok, de ehhez 2800 pilótájukat áldozták fel. A kamikaze név jelentése isteni szél, és arra a tájfunra utal, amelyik az 1274-es és 1281-es mongol invázió idején szétszórta a támadó flottát, ezzel megvédvé a szigetországot. Ezt a szerepet szánta a japán hadvezetés az öngyilkosságra kényszerített pilótáknak is. A japán katonák körében elterjedt volt, hogy a hadifogság elkerülése érdekében öngyilkosságot követnek el, mert felfogásuk szerint a fogságnál nagyobb szégyen nem érheti őket. A kamikaze azonban nemcsak önmagát öli meg, hanem az is a célja, hogy minél nagyobb pusztítást okozzon az akciójával. Hivatalosan csak 1944 októberében vetették be az első kamikaze alakulatot az olajlelőhelyei miatt stratégiai fontosságú Fülöp-szigetekért vívott harcok során, de egy-egy repülőgép hasonló akciójára már korábban is sor került.

271. EL-ALAMEIN

Erwin Rommel volt a második világháború minden bizonnyal legismertebb német tábornoka, akinek felkészültségéről, tehetségéről a németek, és a szövetségesek propagandája is ódákat zengett. A sivatagi róka becenevet viselő tábornok már életében mítosszá lett, s ehhez jelentősen hozzájárultak az afrikai hadszíntéren történetek. Még akkor is, ha végeredményben vereséget szenvedett és fel kellett adni a németeknek ezt a területet. Rommel 1941 februárjában érkezett Észak-Afrikába, hogy Líbiát visszaszerezze a tengelyhatalmak számára. A meggondolatlan/felkészületlen olasz csapatok ugyanis nemhogy újabb területeket szereztek volna a britek rovására Egyiptomban, de elveszítették Líbia keleti részét. A Rommel vezette Afrikakorps feladata lett

volna a britek kiszorítása és a Közel-Kelet felé történő előretörés. A németek egészen a Nílus körzetéig jutottak előre, Alexandriától kb. 50 km-re állították meg őket a britek. 1942 augusztusától vezette a brit csapatokat Rommel méltó ellenfele, Montgomery tábornok. A hőmérséklet, a homokviharok mindenki dolgát nehezítették, de kezdetben a németeknél volt a kezdeményezés. Amikor egy váratlan akcióval Tobruk a kezükre került, az nagy lehetőséget jelentett, hiszen a városban jelentős utánpótláskészletet halmoztak fel korábban a britek. Ezen készletekkel feltöltve indult meg a Nílus felé a német támadás. A németek megpróbálták a helyi arabokat is a maguk oldalára állítani, kihasználva a megszálló britek és az arabok hosszú időre visszavezethető konfliktusait. De végül nem ez döntött. Fontos fegyverténynek bizonyult az Enigma kódjának megfejtése is, mert innentől kezdve a britek pontos ismeretekkel rendelkeztek a várható német csapatmozgásokról. November elején a németek vereségével záruló hadmozdulatot a britek már annak tudatában vezették, hogy Tunézia irányából elindult a Fáklya-hadművelet, azaz a partraszálló brit–amerikai csapatokkal két tűz közé tudják fogni az Afrikakorpsot.

272. A II. VILÁGHÁBORÚ HADSZÍNTEREI

Úgy tűnt, hogy a németeknek a villámháborús elképzeléseiket fel kellett ugyan adniuk, de a kezdeményezés még mindig náluk volt. Kulcsfontosságú városokat és nyersanyaglelőhelyeket foglaltak el, amivel nehéz helyzetbe hozták a szovjet vezetést. Sztálin rendelete alapján az aknamezők „felkutatására alkalmazott” büntetőszázadok felállítása, a gyávának minősített katonák rohamozásra vezénylése, vagy az engedély nélkül visszavonulók kivégeztetése részben az elrettentést, részben a civil lakosság meggyőzését szolgálta.

273. A PARTRASZÁLLÁS

Bár Sztálin már a Szovjetunió megtámadásakor kezdeményezte a nyugati front megnyitását, ennek semmi realitása nem lehetett, amíg az USA hadviselő féllé nem vált. Churchill és Roosevelt először 1943 januárjában, Casab-

lancában tárgyalt erről. A teheráni konferencia időszakában, 1943 november végén már a megvalósítás konkrétumairól is szó eshetett. Hatalmas logisztikai előkészítést és eszközfejlesztést igényelt a hadmozdulat, hiszen speciálisan az invázióra alkalmassá tett kételtű tankokra, hatalmas repülőgépparkra volt szükség, de meg kellett építeni azokat a mobil kikötőket is, amelyek lehetővé tették a közel 3 millió katona áthozatalát és az utánpótlás biztosítását. A német haderő létszámban kb. egyharmada volt a támadókének, de a védelmi rendszer kompenzálhatta volna ezt a hátrányt. A szövetségesek győzelmet arattak, de nem mindent foglaltak el a térségben. Elsődleges céljuk Németország legyőzése volt, a nem annyira fontos kikötőkre vagy jelentőségüket veszített támaszpontokra nem pazarolták az időt. Egyszerűen körbezárták őket. Így lehetséges, hogy például La Rochelle kikötője vagy a térség legjelentősebb német tengeralattjáró támaszpontja, Saint-Nazaire csak 1945 májusában adta meg magát.

274. A SZÖVETSÉGESEK KONFERENCIÁI

Sztálin, Roosevelt és Churchill nagyon különböző stratégiai helyzetből vágtak neki a tárgyalásoknak Jaltán. A szovjet csapatok 1945 februárjára már Lengyelország nagy részét megszerezték, lassan befejeződött Budapest ostroma, és mindez azt ígérte, hogy a Berlin felszabadításáért folyó nagy versenyfutást ők nyerik meg. Szimbolikus értelemben pedig ez nagyon fontos volt: a német főváros elfoglalása a kegyelemdöfés a nácizmus „szívébe”. Sztálin tehát egyértelműen fölényben volt, ezt mutatta a konferencia helyszínének a megválasztása is. Az USA rászorult a szovjet segítségre a japánok ellen, ezért nem volt valószínű, hogy Roosevelt jelentősen szembemegy a szovjet akarattal. Churchill is taktikázni kényszerült, hiszen a görög területek feletti ellenőrzés fejében épp a lengyeleknek tett ígéreteiről, az emigráns kormány támogatásáról kényszerült lemondani. Ráadásul Sztálin már Teheránban bejelentette igényét a háború elején Lengyelországtól elfoglalt területek és a Baltikum megtartására, és ezek az igények megvalósulni látszottak. A lengyelek „kárpótlásul” a németektől elcsatolt területeket kaptak. Ez a helyzet már a hidegháború előszele volt.

275. BERLIN 1945 MÁJUSÁBAN

A II. világháborús vereséget elismerendő, több kapitulációs dokumentumot is aláírtak a német katonai vezetők. Dönitz ellentengernagy, Hitler öngyilkosságát követően a német állam elnöke, szeretne volna elérni, hogy a német haderő nagyobb része a nyugati hatalmak előtt tegye le a fegyvert, s ne a szovjetek előtt. A törekvés realitását némiképp megkérdőjelezte, hogy Berlin, a Harmadik Birodalom fővárosa szovjet ellenőrzés alatt állt már... Eisenhower azonban tartotta magát a szövetségesek közötti korábbi megállapodáshoz, azaz a német kapituláció akkor érvényes, ha egyidejűleg minden fronton megtörténik, és a megadást is egyszerre jelentik be a győztes államok saját lakosságuknak. A május 8-ról 9-re virradó éjszakai aláírás helyszínén a szovjet, amerikai és brit zászló mellett a francia trikolor is kinn függött, jelezve, hogy innentől valóban négy hatalom határozza meg Németország és közvetetten Európa sorsát. A valóságban azonban még május 14-ig voltak kisebb helyi összecsapások Csehszlovákiában és Jugoszláviában.

276. AZ ATOMENERGIA

Sztálin abból a szempontból is betartotta a szövetségeseknek tett ígérését, hogy a német fegyverletétel után három hónappal indította meg a támadást. Japán tehát azzal szembesült, hogy augusztus 6-án az amerikaiak ledobták Hirosimára az első atombombát, és augusztus 8-án Moszkvában Molotov közölte a japán nagykövettel a szovjet hadüzenet tényét. Másnap meg is indult Mandzsúria irányába a támadás, és a szovjetek nagyon látványos eredményt értek el az oda vezényelt 1 milliós haderőnek köszönhetően. Augusztus 9-én az amerikaiak ledobták a második bombát is, így a japán vezetésnek nem sok választása volt. Augusztus 15-én aláírták a kapitulációt, amiben az atomfegyverek jelentette eddig ismeretlen erejű és volumenű pusztításnak, valamint a szovjet katonai jelenlétnek egyaránt szerepe volt.

277. JAPÁN LETESZI A FEGYVERT

A japán kapituláció augusztus 15-én megtörtént, az ünnepélyes fegyverletételre azonban csak szeptember 2-án került sor az USA egyik térségben állomásozó csatahajóján. A szövetségesek eredeti megállapodása szerint Japán is négyhatalmi megszállás alá került volna, ahol az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia mellett Japán ellenőrzésében Kína lett volna a negyedik állam. Végül azonban Japánt elsősorban amerikai és kisebb részben brit erők vonták ellenőrzésük alá, a Szovjetunió Szahalinra és Kurili-szigetekre vonatkozó igényét teljesítették. Truman elnök vélhetően azért változtatott az eredeti elképzeléseken, mert már túlzottan erősnek vélte a szovjet befolyást, s nem kívánt a növeléshez újabb lehetőséget adni. A békekötésre 1951-ben San Franciscóban került sor.

278. A HÁBORÚ FOGALMAI

A II. világháború kapcsán szokás először – és az emberiség érdekében remélhetőleg utoljára – említeni a totális háború fogalmát. Az előbbi remény kifejezése a fogalom magyarázatából levezethető. Bár a II. világháború végén a ma rendelkezésre álló tömegpusztító fegyvereknél nagyságrendekkel kisebb erejű bombákat vetettek be, a hatásuk elég egyértelmű volt ahhoz, hogy a hidegháború idején sikerüljön elkerülni a nukleáris háborút. Totális háború esetén bármelyik úton indulnának is el a háborúzó felek, nemcsak az ellenség, hanem saját maguk számára is megszűnhetne a jövő lehetősége, vagyis azokat a célokat, amelyekért a háború indult, nem tudnák elérni az ellenség esetleges legyőzésekor sem.

279. A HOLOKAUSZT

1935-ben az NSDAP Nürnbergben tartott VII. kongresszusán ismertetett ún. zsidótörvények teremtették meg a náci államban a jogalapot arra, hogy a Hitler által a *Mein Kampf*-ban kifejtett eszméket megvalósítsák. Németországban a faji alapon meghatározott zsidóságot (pl. legalább 3 nagyszülő zsidó)

megfosztották állampolgársági jogaitól. Az 1935-ös törvényt az elkövetkező években még 13-szor módosították azért, hogy a zsidóság totális kirekesztése minden téren megvalósuljon. A kitaszítást eredményező szegycmenteljes törvényeket Hitler igyekezett minden szövetséges országban életbe léptetni. A deportálásokra és a teljes megsemmisítésre vonatkozó terveket már 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni támadáskor megfogalmazták, az odaküldött SS-kommandók több mint félmillió zsidót meggyilkoltak. 1942 januárjában, a Berlin melletti Wannsee partján található villában az Endlösungot (végső megoldást), azaz az európai zsidóság megsemmisítésére vonatkozó elképzeléseket fogadták el. Hitler maga írásban nem adott utasítást a népirtásra, de megtalálta azokat a tisztviselőket és katonákat, akik ezeket az embertelenségeket megtervezték és megszervezték (Heydrich, Eichmann, Himmler). Az ún. Wannsee-i jegyzőkönyv részletesen leírja a követendő eljárást, amelynek eredményeképp a nácik az Európában élő kb. 11 millió zsidót meg akarták semmisíteni. A gettóba gyűjtött emberek közül a munkaképeseket dolgoztatni kell, egészen a halálukig – ezt nevezték cinikusan munka általi megsemmisítésnek. Akik a munkára már képtelenek voltak, vagy még nem voltak munkaképesek, azokat közvetlenül a haláltáborokba szállították.

280. A SZOVJET MEGTORLÁS

1943 tavaszán a berlini rádióban hangzott el először, hogy a németek a katonai erdőben olyan tömegsírokat találtak, amelyekben – szerintük – több ezer lengyel katonatiszt holtteste található. A hír azért keltett akkoriban szenzációt, mert a németek azt állították, hogy a kivégzésekre a terület 1939 szeptemberi szovjet megszállása után került sor. A németek által nyilvánosságra hozott hírt a nyugati hatalmak vezetői szkeptikusan fogadták, német propaganda-fogásnak tartották. A szovjetek tagadták a német vádat, s azt hangoztatták, a kivégzések 1941 végén kerültek sor, amikor már a térség a németek kezén volt, tehát a németek követték el a kivégzéseket. Az igazság azonban az, hogy a szovjetek fogságába esett közel félmillió lengyel közül 1940 áprilisában kb. 25 000 hadifoglyot (azaz katonatisztet) és rabot (azaz civil személyt) végez-

tetett ki Sztálin. A szovjetek 1990-ben ismerték csak el a katyni mészárlások megtörténtét, és hogy erre maga Sztálin adott parancsot. Azt azonban a mai napig is vitatják, hogy a gyilkosságok háborús bűnként, illetve emberiség elleni bűntettként értelmezendők-e. Helyette gyakran minősítik köztörvényes bűncselekménynek.

281. TELEKI PÁL ÉS A REVÍZIÓS POLITIKA

1939 februárjában Teleki Pál nehéz bel- és külpolitikai helyzetben lett második alkalommal is Magyarország miniszterelnöke. Imrédy Béla egyre inkább a szélsőjobboldal felé mozduló tevékenységének köszönhetően a kormány-párt megosztottá vált, a legerősebb ellenzéki csoportosulás a nyilas párt lett, ugyanakkor maga Teleki is tevékeny részt vállalt a második zsidótörvény kidolgozásában és elfogadtatásában. Külpolitikailag azonban igyekezett az egyre inkább Németország felé forduló magyar „szekeret” visszafordítani. Ez nem volt egyszerű, hiszen Magyarország már Németország szövetségese volt az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozás miatt (1939). A magyar szélsőjobboldal vitorlájából átmenetileg két dolog fogta ki a szelet. Egyrészt a szovjet-német megnehtámadási egyezmény megkötése összezavarta őket, másrészt a II. világháború kitörése gazdasági konjunktúrát okozott Magyarországon. Teleki tehát próbálta csökkenteni a német befolyást, amit az is jelzett, hogy 1939 szeptemberében nem járult hozzá, hogy a Wehrmacht a magyar szárnyvonalakat használja, ugyanakkor viszont lengyel menekülteket fogadott be az ország. Az 1940 augusztusában elfogadott második bécsi döntés azonban jelentősen átrajcolta az erőviszonyokat. Részben azért, mert ehhez a döntéshez a britek és a franciák nem járultak hozzá, részben azért, mert nem lehetett már etnikai jellegű revíziónak értelmezni, harmadrészt pedig azért, mert Romániában egyértelműen németbarát kormányzat került ezután hatalomra. Ez azt jelentette, hogy Magyarország egyetlen szomszédja Jugoszlávia lett, ahol nem a náci Németországot minden szempontból kiszolgáló vezetők irányítottak. Teleki tehát igyekezett a már 1939-ben felvett diplomáciai kapcsolatokat tovább erősíteni a balkáni szláv

állammal, és 1940 decemberében aláírták az örökbarátsági szerződést. Ez az elvi megállapodás nagyon gondosan került a vitás területi kérdéseket, azaz a magyar revíziós törekvések nem jelentek meg benne. A megállapodást egyébként Hitler egyáltalán nem ellenezte, sőt azt remélte, hogy ezzel a balkáni befolyását majd könnyen biztosítani tudja, s a Szovjetunió elleni hadjárat idejére biztos és támogató háterszága lesz a térség.

282. HAZÁNK A II. VILÁGHÁBORÚBA LÉPÉS ELŐTT

Az 1941-ben a Délvidékre elsősorban rendfenntartói feladatkörben bevonuló magyar katonai alakulatokat partizántámadások érték. 1942 januárjában ezért a Dél-Bácskában és Újvidéken a partizáncsoportok felszámolása ürügyén a helyi szerb lakosság ellen indítottak megtorló akciót. A razziának közel 3500 áldozata volt, túlnyomórészt szerbek és 700 fő zsidó is áldozatul esett. Ezek a személyek nem partizánok, hanem civil lakosok voltak, akiket vagy az utcán, a lakásukban végeztek ki, vagy a jeges Dunába öltek bele. A szerb partizánok már a világháború alatt bosszút álltak, és 1944–1945 fordulóján irtó hadjáratot folytattak a magyarlakta területeken. Az áldozatok száma minden bizonnyal jelentősen nagyobb, mint az 1942-es vérengzéseké, de pontos adatok ez esetben nem állnak rendelkezésre.

Az ún. hideg napok áldozatai között nők és gyermekek is voltak. A vérengzés hírére Bethlen István volt miniszterelnök vizsgálatot követelt. Az 1942-ben a hadseregben Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök utasítására lezajló nyomozás kiderítette, hogy a magyar alakulatok helyi vezetői önhatalmúlag rendelték el a támadásokat, s a tömeggyilkosságnak partizánok helyett ártatlan polgárok estek áldozatul. A főbűnösöket azonban bár bíróság elé állítottak, nem tartóztatták le, így Németországba szöktek. Szombathelyi Ferencet a II. világháború után a jugoszláv hatóságok kérésére a magyar hatóságok kiadták, és háborús bűnösként 1946 végén kivégezték.

283. MAGYARORSZÁG BELÉP A II. VILÁGHÁBORÚBA

A magyar politikai elit döntését nagyon jelentős mértékben befolyásolta az, hogy a Szovjetunió ellen 1941. június 22-én megindított német támadáskor szlovák és román csapatok is részt vettek a hadműveletekben. Úgy gondolták, hogy ha Magyarország nem csatlakozik minél hamarabb a támadáshoz, politikailag vereséget szenved, és ez veszélyezteti az addig elért revíziós eredményeket. A németbarát katonatiszti kar is azért gyakorolt nyomást Horthyra, hogy minél hamarabb induljon meg a magyar támadás. 1941. június 26-án géppuskatámadás ért egy magyar gyorsvonatot, majd felségjelzés nélküli repülőgépek bombázták Kassa városát. A támadás 32 főt megölt és közel 100 embert megsebesített. S bár a repülőakadémia egyik laktanyája a városban volt, a felszálló magyar gépek nem tudták sem utolérni, sem megsemmisíteni a támadókat, így a mai napig nem lehetett egyértelműen tisztázni, mely országot képviselték. Mivel Kassán a szakértők két szovjet gyártmányú fel nem robbant szerkezetet találtak, ezért megalapozottnak tartották a gyanút, hogy a gépek is a szovjet haderőhöz tartoztak. Bár a szovjetek semlegességi viszonyra törekedtek Magyarországgal, sőt Molotov, a nagykövet, még a magyar revízió támogatásáról is biztosította partnereit, végül mégis a háborús párt győzött. Július 1-jén megindult 40 000 magyar katona a keleti hadszíntérre.

284. KÁLLAY MIKLÓS

Különösen nehéz dolga volt Kállaynak 1942 végétől 1943 elejéig, míg az afrikai és a keleti hadszíntéren be nem következett a katonai fordulat. A magyar vezérkar tisztjei túlnyomórészt a német orientációt képviselték. A katonai fordulat aztán új lehetőséget nyitott meg, Kállay igyekezett is Londonnal minél gyorsabban és minél hatékonyabban tárgyalni. Fontos motiváció volt a magyar politikai elit számára, hogy mindenképp szerették volna elkerülni, hogy Magyarországot a szovjet hadsereg érje el először. Nagyon reménykedtek a balkáni partraszállásban, és még azután is ennek tudatában alakították a terveket, hogy Teheránban eldőlt, Normadiában nyílik meg a második front.

Kállayval kapcsolatban a nyugati hatalmak bizalmatlanok voltak, hiszen a hirtapolitikából következően teljesítette a németek sok követelését (2. magyar hadsereg a Donhoz, negyedik zsidótörvény), viszont tagadhatatlanul ellenállt a zsidók deportálását célzó német nyomásnak. Kállay csapata bármennyire is igyekezett titokban tartani a tárgyalásokat, a német titkosszolgálatnak ekkor már a magyar politika minden szintjén erős kapcsolata volt. Mivel a szöv-jetek nagyon gyorsan közeledtek a magyar határ felé, Hitler úgy döntött, hogy a bizonytalan szövetségesnek számító Magyarországot megszállja, és Horthy Kállay menesztésére kényszerítette 1944 márciusában.

285. A 2. MAGYAR HADSEREG

Jány Gusztávnak, a 2. magyar hadsereg parancsnokának egész életpályáját az utókor hajlamos azon hadparancs alapján megítélni, amelyben a Donnál már az összeomlás szélén álló katonáit további ellenállásra szólította fel. Gyávának minősítette azokat, akik felmérve a lehetetlen helyzetet a feladást tartották az egyetlen reális megoldásnak, sőt kivégzéssel fenyegette meg a menekülést választókat. Jány nem megfelelően mérte fel a helyzetet, a magyar csapatok lehetőségeit. A kérdés az, hogy miért? Azért, mert ennyire nem értette a dolgát, vagy inkább azért, mert a helyzet feszültsége miatt elvesztette az ítélőképességét? Jány meg akart felelni eredeti feladatának, teljesíteni akarta az elvárásokat, miközben már nem tudta, hogy mik is ezek az elvárások... A németek eddig mindenben irányították, a válsághelyzetben azonban saját problémájukkal, Sztálingrád megtartásával voltak elfoglalva. Jány pedig nem mert, vagy nem tudott önállóan dönteni, s ezért a felelősség nyilván az övé. Fontos azonban tisztázni, hogy nem a szaktudásával volt alapvetően a probléma. Képzett katona volt, aki az I. világháborúban is bátorságával tűnt ki. A Horthy-korszakban fokozatosan lépdelt fel a ranglétrán, a Ludovika Akadé-miának is egyik vezetője volt. 1941-ben kérte nyugdíjazását, ám ezt Horthy nem fogadta el, helyette kinevezte a 2. magyar hadsereg vezetőjének. Az ad-dig becsült, elismert katonatiszt tehát Horthy szándéka szerint elismerésként, kitüntetésként kapta a feladatot, ami aztán örökre megbélyegezte. Az, hogy

a magyar haderő mind képzettségében, mind felszereltségében elmaradt a szükséges szinttől, nem vitatott. Az, hogy Jány ebben a helyzetben is meg akart felelni Horthy és a németek elvárásainak, egy parancsot teljesítő katonától nem meglepő. Az pedig, hogy a teljes széthullás idején fenyegette és gyalázta az egésztől nem tehető, addig a körülményekhez képest helytálló katonáit, hiba volt. Néhány héttel később hiába vonta vissza a hadparancsot, elfeledtetni ezt a hibát már nem lehetett.

286. A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK DEPORTÁLÁSA

A II. világháború során Svédország semleges állam maradt, de a politikai helyzet ismeretében nem meglepő, hogy épp egy svéd diplomata állt a magyarországi zsidók megmentésének élére. A svéd politikai vezetés ismerte fel először, hogy a holokauszt, az ipari módszerekkel végzett népirtás példátlan cselekedet az emberiség eddigi történelmében – a népirtás maga sajnos nem –, és igyekezett ahol lehet, segítséget nyújtani a veszélyben lévőknek. A svéd újságok részletesen beszámoltak mindarról, ami a német vagy németek által megszállt területeken élő zsidókkal történt, ezért a közvélemény is tisztában volt, miért vállalta fel az ország ezt a feladatot. 1944-re már gyakorlatilag csak Magyarországon élt a népirtás által közvetlenül nem érintett nagyobb zsidó közösség, ezért logikus volt, hogy a svédek erre a területre koncentrálnak, és a WRB-vel együtt egy olyan embert kerestek a feladatra, akinek voltak korábbi magyar kapcsolatai. Így bízták meg a magyar gazdasági kapcsolatokkal rendelkező Wallenberget, aki 1944 júliusában – tehát már a német megszállás alatt és a vidéki zsidók deportálásának leállítását után – érkezett Budapestre, hogy az ott élő zsidóság mentésében vegyen részt.

287. MAGYARORSZÁG NÉMET IRÁNYÍTÁS ALÁ KERÜLÉSE

A Kállay-féle hintapolitika azzal fenyegetett, hogy a magyarok kiszállnak a német szövetségből, márpedig mind felvonulási területként, mind pedig élelmiszerforrásként szüksége volt Hitlernek az országra. Így aztán Ma-

gyarország megszállásának tervét még 1943 szeptemberében kidolgozták. A tervben volt két fontos elvi döntés. Az egyik, hogy lehetőleg Horthyt meggyőzve, a kormányzót a helyén hagyva történjen meg az akció, a másik, hogy csak német csapatokkal. Magyarország megszállásának a szükségessége voltaképpen akkor eldőlt, amikor az olaszok 1943 szeptemberében bejelentették, hogy leteszik a fegyvert az antifasiszta koalíció előtt. Hitler ebbe nem nyugodhatott bele, Mussolinit felhasználva fenntartotta az olasz frontot, ám ez erőket vont el más hadszínterekről. Azért csak német csapatokkal szállták meg Magyarországot, mert úgy gondolták, hogy ha román, szlovák vagy horvát szövetségeseik is részt vesznek az akcióban, akkor az országok közötti revíziós konfliktus miatt biztosan nagyobb lesz a magyar ellenállás, mint a tisztán német hadi egységek esetén. A magyar tisztikar jó része is teljesen németbarát volt már ekkor, de a politikusok között is szép számmal akadtak olyanok, akik még 1944 tavaszán is hittek a német együttműködésben, a nácik végső győzelmében. Edmund Veessenmayer 1943-ban járt Magyarországon azért, hogy kipuhatalja az együttműködés lehetséges kereteit. Az időpont kiválasztását végül részben a Kállay-kormány politikája, részben a szovjetek gyors előrehaladása határozta meg. Horthyt 1944. március 15-én hívta meg magához Klessheimbe Hitler. A kormányzó azt remélte, a gazdasági együttműködés újabb területeiről fognak egyeztetni, ám ehelyett azt közölték vele, hogy Németország megszállja az országot. Katonai ellenállásról az erőviszonyok és a magyar tisztikar németpártisága miatt nem igazán eshetett szó. Horthy először nem akarta elfogadni a helyzetet, ám Hitler végül azzal „győzte meg”, hogy ha nagyon tiltakozik, akkor román, szlovák és horvát katonákat küld majd az országba, ezeknek az országoknak ugyanis területi követelései vannak Magyarországgal szemben. Azaz Magyarország nem tarthatja majd meg a bécsi döntésekkel és a háború során megszerzett területeket. Horthy tehát maradt kormányzó, Kállay helyett a németekkel együttműködő Sztójay Döme lett a miniszterelnök. Egy dologban kötötte

meg magát Horthy: nem volt hajlandó aláírni azt a nyilatkozatot, hogy az ő egyetértésével történt a megszállás.

288. KÉT TŰZ KÖZÖTT

Horthy Miklós és a hozzá hű politikai körök számára az 1944. június 6-ai normandiai partraszállás után új időszak kezdődött. Különösen felgyorsultak az események 1944 augusztusa után, hiszen Románia kiugrása és átállása a Szovjetunió oldalára lépéskényszert jelentett a magyarok számára. Itt már a háború előtt és alatt visszaszerzett területekről is szó volt. Kétségtelen, hogy a románok lépéselőnybe kerültek ebben a sajátos sakkjátszmában. Nem lehetett tovább az angolszászokra várni, meg kellett egyezni a szovjetekkel. A szovjet feltételek egyértelműek voltak, egyrészt Magyarországnak le kellett mondia a revízió során visszaszerzett területekről, ráadásul a szovjetek az átállásra sem tartottak igényt. Ez súlyos politikai vereség volt, de még nagyobb katasztrófa lett volna a német szövetségben maradni, így aztán tudomásul kellett venni, hogy a feltételeket nem a vesztesek határozzák meg.

289. AZ IDEIGLENES KORMÁNY

A szovjetek által elvárt berendezkedésnek az volt a lényege, hogy minden demokratikusnak tekintett politikai erőt be kell vonni a kormányzásba (koalíciós kormányok) és a törvényhozásba, de mindez a kommunisták dominanciájával valósuljon meg (pl. csúcspozíciókba kommunisták kerüljenek). A jaltai megállapodás nem tiltotta, hogy a szovjetek által ellenőrzött területeken a politikai berendezkedést befolyásolják, ha egyébként formálisan megvalósult a koalíciós kormányzás. 1944–1945 fordulóján elkezdődött a magyar államiság új intézményeinek a felállítása. Az eseményeket alapvetően Moszkvából irányították. Az első feladat az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésének megszervezése volt. Ez a törvényhozó feladatokat ellátó testület volt jogosult a kormány megválasztására is. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjait a már felszabadult országrés

településein választották meg vagy jelölték ki többségében nyílt szavazással. A szovjetek várakozásainak részben megfelelően a nemzetgyűlési képviselők között a legerősebb a kommunisták csoportja lett (230 helyből 90-et szereztek meg). 1944. december 21-én tartották az első ülést a debreceni református kollégium oratóriumában. A Dálnoki Miklós Béla által vezetett Ideiglenes Kormány megválasztásával és a választójogi törvény elfogadásával a Nemzetgyűlés teljesítette a feladatát, hiszen a kormány rendeleti úton is szabályozhatta a megoldásra váró kérdéseket. Ez a helyzet akkor sem változott, amikor a dunántúli területek felszabadulásával a Nemzetgyűlés tagjainak száma elvileg 488-ra nőtt, hiszen a törvényhozás 1945 szeptemberéig nem is ült össze, az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után pedig fel is oszlott. Formailag tehát egy többpárti parlamentáris politikai rendszer volt Magyarországon kialakulóban, de a gyakorlatban mindez egy szuverenitásában erősen korlátozott országban történt.

290. A MAGYARORSZÁGI HADSZÍNTÉR

A szovjet csapatok szeptember végén érték el a magyar határt, október közepére Erdély már a kezükben volt, sőt Debrecen mellett tankcsatát vívtak a németekkel. Novemberben érték el a Duna vonalát. A bombázások elkezdődtek már a német megszállás után, de harcoló katonai alakulatok hét hónapon keresztül, október elejétől április közepéig küzdöttek itt. A bombázások is folytatódtak, de adódtak nagyobb csaták pl. Debrecen, Székesfehérvár környékén. A harcok következtében Magyarországon a II. világháború embervesztésege a lakosságszámhoz viszonyítottn több mint 6% volt (Németországé 9,5%, a Szovjetunióé kb. 15%, Lengyelországé a legnagyobb, 16,5%). A háborúnak ezt a szakaszát a rendszerváltásig egyértelműen felszabadításként ünnepelte az ország, iskolai ünnepségek voltak április 4-én. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a lakosság egy része ezt nem így élte meg. A szovjet hadsereg katonái sok helyen fosztogattak, nőket erőszakoltak meg, málenkij robotra hurcoltak el civileket. Érvényesítették a szovjet külügyminiszter véleményét: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország

Németországnak nyújtott [...] a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is.”

291. MAGYAR MINISZTERELNÖKÖK ÉS INTÉZKEDÉSEIK

Kállay Miklós nem tartozott az ismert politikusok közé. Gömbös földművelésügyi miniszternek nevezte ki az egyébként jogi végzettségű Kállayt, ám felfogásuk annyira különbözött, hogy Kállay lemondott pozíciójáról. Horthy viszont támogatta, felelős, bár nem látványos pozícióba emelte. Miniszterelnöksége során itthon is roppant óvatosnak kellett lennie, hiszen saját miniszterei nagy része is abszolút németbarátnak számított.

292. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE KORTÁRSAI

A II. világháború utolsó szakaszában Magyarország keletről fokozatosan szovjet kézre került, az ország többi részén azonban még a nyilas hatalom érvényesült. Ők pedig az utolsó pillanatig próbálták kiszorgálni a németeket, és felléptek azok ellen, akiket ideológiájuk ellenségének tartottak. Ennek lett áldozata 1944 decemberében a magyar antifasiszta mozgalom egyik meghatározó figurája, Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Különleges életút az övé, hiszen 1911-ben egy verekedéssé fajuló vita végén öccse védelmében lelőtte Áchim Andrást, a Magyarországi Parasztpárt vezetőjét, országgyűlési képviselőt. A bíróság végül jogos önvédelemnek ítélte az esetet, de Bajcsy-Zsilinszky nevéhez hozzákapcsolódott ez az ügy. Az I. világháború után Gömbös Gyula köréhez tartozott, tagja volt a Fajvédő Pártnak is. Az 1920-as évek végén azonban Bajcsy-Zsilinszky Endre a népiesekkel kereste a kapcsolatot, majd Gömbös miniszterelnöksége alatt egyre élesebben bírálta a túlzottan németbaráttá váló magyar politikát.

293. AZ ENSZ

A Közgyűlés az ENSZ legfőbb tanácskozó testülete, ahol az összes tagállam képviselteti magát, s minden állam egy szavazattal rendelkezik. A legfonto-

sabb kérdésekben (béke, költségvetés, új tagok felvétele) kétharmados szavazati aránnyal fogadják el az ajánlásokat. A békét fenyegető kérdésekben alapvetően a Biztonsági Tanács hoz döntéseket, de ha az állandó tagok vétója miatt ez nem realizálódik, akkor a Közgyűlés azonnal megvizsgálja a kérdéses ügyeket, és ajánlásokat tesz a tagállamoknak a kollektív intézkedésekre. Ez az ajánlás akár fegyveres erő alkalmazására is kiterjedhet. Annak ellenére, hogy az ENSZ közgyűlés alapvetően egy tanácskozó és nem döntéshozó fórum, időnként legendásan éles viták zajlottak itt a hidegháború idején. Az egyik ilyen az elhíresült 1960-as „Hruscsov-incidens” (amikor Hruscsov cipőjével verte az asztalt álláspontja nyomatékosítása érdekében) azért pattant ki, mert a Fülöp-szigetek küldötte bírálta a szocialista rendszert. Mindenesetre elgondolkodtató kérdés, hogy a nem épp karcsú természetű híres szovjet pártfőtitkár a szűk ülőssorban hogyan vette le és fel a cipőjét, az viszont bizonyított tény, hogy a szocialista képviselők valóban olyan hangosan tiltakoztak a vádak ellen, hogy az ülést aznapra berekesztették. A sértett Hruscsov pedig másnap hazautazott Moszkvába.

294. AZ 1947-ES PÁRIZSI BÉKE

A megkötött békék tartalmát alapvetően befolyásolták a győztes nagyhatalmak között 1945 után kialakult konfliktusok és a politikai érdekek. Így tehát Románia és Csehszlovákia a szovjetek támogatását élvezte, Olaszországot viszont a nyugati hatalmak próbálták maguk mellé állítani, ezért az angolszások részéről számíthatott kíméletes bánásmódra. Magyarország kapcsán is több forgatékony létezett, az etnikai revízió részbeni érvényesítésétől (pl. Észak-Erdély egy része Magyarországgé) a trianoni határok teljes visszaállításáig. Sőt, újra felmerült a már a 19. század második felében Kossuth által is papírra vetett föderatív terv, vagyis a kis államok helyett egy nagyobb, Duna-menti integráció létrehozása. Az elvi megfontolások gyakorlatba való átültetése azonban végül egy nagyon egyszerű összefüggés mentén történt. A Külügyminiszterek Tanácsának tárgyalásain gyakorlatilag mindvégig a két új szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió európai befo-

lyási övezeteinek az elhatárolása volt a cél. Mindkét hatalom a hegemoniáját akarta érvényesíteni azokon a területeken, ahol a hadseregeik jelen voltak, s ez felülírta a kölcsönös engedményeken nyugvó kompromisszumos békekonstrukció megteremtésének célját.

295. ÁRNYÉK ÉS FÜGGÖNY

Churchill már a jaltai konferencia alatti tárgyalásokon figyelmeztette Rooseveltet a szovjet előretörés veszélyeire, a szocialista ideológia exportjára, de akkor Rooseveltnek a japánokkal folytatott háború gyors lezárása fontosabb érdeke volt, mint Európa háború utáni sorsának rendezése. Roosevelttel vagy elhitte, vagy úgy tett, mint aki elhiszi, hogy Sztálin valóban csak a Szovjetunió határainak biztosítására törekszik. Churchill viszont úgy gondolta, hogy visszatér az I. világháború után a Szovjetunió körül elszigetelés céllal kialakult „egészségügyi övezet”, csak most a Szovjetunió építi maga köré. Sztálin természetesen ígéretet tett a Vörös Hadsereg ellenőrzése alá kerülő államok nemzeti önállóságának biztosítására. Az ígéretet Roosevelttel elhitte, Churchill nem, de a brit miniszterelnök nem tudta érdemben képviselni meglátásait. Roosevelttel 1945 áprilisi halála után az alelnök, Truman vette át az elnöki feladatok gyakorlását. Ő bár gyanakvóbb volt Sztálinnal szemben, de a potsdami értekezleten még az ő hozzáállását is jelentősen befolyásolta a japán háború lezárása és az európai győzelem jelentette ünneplés. Sztálin tehát gyakorlatilag mindent elért, amit kívánt: jelentős területeket szerzett Lengyelország rovására, megtartotta a háború elején elfoglalt térségeket, és ellenőrzése alá vonta Közép- és Kelet-Európa jelentős részét. A SZEB működése nem hagyott kétséget afelől, hogy minden, az érintett térségben található országban a helyi kommunista pártokat kívánják hatalomra juttatni. Sztálin ráadásul a világháború után egyre nyíltabban bírálta az imperialista hatalmakat, pl. a görög polgárháború kérdésében is. A négyhatalmi megszállás alatt élő Németországban és Ausztriában pedig mindennaposak voltak a konfliktusok a lakosság ellátása, az élet újraindítása (közigazgatás, egészségügy stb.) kapcsán.

296. A TRUMAN-ELV

Az már a háború végén világosan látszott, hogy a II. világháború utáni újjáépítéshez Európának külső forrásokra is szüksége lesz. A sokkal fejlettebb technika okán óriási anyagi károk keletkeztek a kontinensen, a gyárak, az infrastruktúra újjáépítése pedig rengeteg tőkét igényelt. Ehhez jött a hatalmas emberveszteség, ami miatt munkaerőhiány alakult ki. A tőke forrása pedig nem nagyon lehetett más, mint az USA. Persze, az amerikai gazdaságnak is szüksége volt az így megnyíló új piacokra, ez mindenképp az I. világháború utáni gazdasági összeomlás egyik tanulsága. A szövetségesek között Németország talpra állítása kapcsán azonban vita alakult ki. A túl erőssé váló Németország jelentette fenyegetés élenken élt még a politikai elit gondolkodásában, de főként a Szovjetunió kommunikációjában. A nyugati államoknak azonban gyorsan be kellett látniuk, nem Németország, hanem a Szovjetunió politikai befolyásának a növekedése jelenti számukra az igazi veszélyt. A szegénység, a nyomor, az állandó áruhiány a kommunista pártok táborát növelte szerte Európában. A Marshall-tervnek tehát nemcsak gazdasági jelentősége volt, hanem a feltartóztatás Truman által meghirdetett politikájának alapvető eszköze is lett. Sztálin nagyon jól látta, hogy a segély miért jelent számára politikai veszélyt, ezért gyakorolt nyomást a keleti blokk országaira, hogy utasítsák vissza a felkínált támogatást. Azt akkor nem tudhatták, hogy a cserébe felkínált szovjet támogatás nem jelent majd akkora lehetőséget, mint az amerikai jelentett volna. A segélyt 1948 és 1952 között folyósította az USA, és sikerét jól mutatja, hogy már 1951-re sikerült a háború előtti termelés szintjét elérni a támogatott országokban.

297. A FEGYVERKEZÉSI VERSENY

Bár Sztálin már 1942-ben döntést hozott arról, hogy a Szovjetunióban is el kell kezdeni az atomfegyverek kifejlesztését, valódi lendületet akkor vett a program, amikor a potsdami találkozón Truman célzást tett arra, hogy az amerikai haderő rövidesen egy minden korábbinál nagyobb hatóerejű bom-

bát dob majd le Japánra. Sztálin azt akarta, hogy legkésőbb 1950-re készüljenek el a bombával. Ez csak nagyon koncentrált munkával, óriási anyagi források felhasználásával történhetett meg, no és úgy, hogy több szovjet kém is dolgozott az amerikai atombombaprojektekben, így nem véletlen, hogy az első szovjet bomba gyakorlatilag a Nagaszakira ledobott amerikai fegyver másolata volt. Az első szovjet atomreaktort 1946 karácsonyan helyezték üzembe, a következő évben már működő plutóniumreaktorral is rendelkeztek. Molotov 1947-ben célzást is tett arra, hogy a Szovjetunió jó úton halad az atomfegyver előállítására. Ezt a világ vezetőinek többsége, köztük Truman amerikai elnök is blöffnek tartotta. Kurcsatovék számára a legnehezebb feladatnak a kísérleti reaktorhoz elegendő urán előteremtése bizonyult. 200 tonna tiszta fém uránra volt szükségük, s ekkora mennyiséget az akkor ismert szovjet bányákból nem lehetett kinyerni ennyi idő alatt. A legjelentősebb uránforrásokat (pl. Belga-Kongó, Kanada) az USA ellenőrzése alá vonta, ezek tehát elérhetetlennek bizonyultak. A reaktorokba töltött urán nagy részét, 100 tonnát Németországból szállították, a többi a Csehszlovákiában és Németországban működő bányákból nyertek ki. Sok német hadifogoly és magyar vagy csehszlovákiai kitelepített német dolgozott ezekben a bányákban. A Tadzsik, Üzbég és a Kirgiz Köztársaság határán lévő szovjet bányákból csak az 1950-es évek elejétől tudtak elegendő nyersanyagot biztosítani.

298. A NÉGYHATALMI MEGSZÁLLÁS

Németország négyhatalmi megszállását a győztesek átmeneti megoldásnak szánták csupán. A kibontakozó hidegháború légkörében azonban gyorsan felmerült a kérdés, hogy milyen politikai erők vezetésével jöjjön létre az új egység. Nyilván a nyugati hatalmak a Szovjetunió megállítását szánták az új állam legfőbb feladatául, Sztálin viszont épp ellenkezőleg, előretolt ékként kívánta felhasználni saját céljaira az államot. A homlokegyenest ellenkező elképzelések előbb vagy utóbb, de borítékolhatóan konfliktushoz vezettek. Nyilvánvaló volt, hogy Berlin négyhatalmi megszállása a szovjetek számára

nem kedvező, hiszen a német főváros a szovjet zóna belsejében található. Az amerikai hadvezetésben felmerült a fegyveres összecsapás lehetősége is, de végül Truman a békés megoldást választotta. S mivel ez nem ment egyik pillanatról a másikra, Sztálin kezdetben megpróbálta az éhező nyugat-berlinieket megnyerni magának. 1948-ban azonban a Trizónia néven egyesített angol, francia és amerikai zóna gazdasági talpra állítása érdekében egy új pénzt vezettek be. Sztálin egy erős válaszlépésre szánta el magát, s megpróbált Berlinre és a nyugati hatalmakra nyomást gyakorolni azzal, hogy blokádot hirdetett, lezárta a nyugati zónákból Berlinbe vezető összes vízi és szárazföldi útvonalat, fokozatosan csökkentette, majd elzárta az áramellátást. Egyedül a légi szállítás lehetősége maradt meg, az volt a kérdés, hogy az angol, francia és amerikai légierő meg tudja-e oldani kétfélmillió ember napi ellátását. Végül a légi hid bevált. A blokádot 1949 májusában a szovjetek adták fel, Sztálin felmérte, hogy nem érheti el eredeti célját.

299. A NATO

A NATO lényege Lord Ismay, a szervezet első főtitkára szerint „a németeket lent, az oroszokat kint és az amerikaiakat bent tartani” Európában. Végül a németek kiszorítása nem érvényesült, sőt 1955-től az NSZK NATO-tag lett. A meghatározás másik két eleme a II. világháború eseményeinek és erőviszonyainak ismeretében nem meglepő. A Szenátus 1948-ban az ún. Vandenberg-határozattal felhatalmazta a kormányzatot, hogy tárgyalásba kezdjenek egy szovjetellenes katonai szövetség létrehozásáról. A határozat mögött komoly belső viták álltak. Az amerikai politikusok közül sokan voltak, akik nem katonai jellegűnek tartották a szovjet veszélyt, ezért elegendőnek gondolták a gazdasági, politikai összefogást. Akár úgy is, hogy az európai államok hozzanak létre egy uniót, amit kívülről, akkor még mint egyetlen atomhatalom támogat az USA. De végül ez az elképzelés kisebbségben maradt.

300. A VARSÓI SZERZŐDÉS

A Varsói Szerződés létrejöttének közvetlen kiváltó oka az NSZK NATO-tagsága volt, de 1955-ben történt még egy fontos esemény, ami olyan problémát generált, amit Hruscsov ezzel a katonai szövetséggel tudott megoldani. Ez a másik esemény az osztrák államszerződés megkötése volt, amelynek értelmében Ausztriában is megszűnt a négyhatalmi megszállás. 1947, a párizsi béke megkötése után a Vörös Hadsereg arra hivatkozva állomásoztatott alakulatokat Magyarország és Csehszlovákia területén, hogy biztosítania kell az Ausztriába menő utánpótlási vonalak zavartalanságát. Ez ugyan nem hazugság, de nem ez volt az elsődleges szempont, hanem hogy a haderő segítségével tudta Moszkva ellenőrizni a szocialista tömb országait. Ezt a pozíciót pedig nem szívesen adta volna fel Hruscsov. A Varsói Szerződés alapvetően a szocialista szektoron belüli szeparatista törekvések megakadályozását tartotta fő céljának, vagyis pl. 1968-ban a Brezsnyev-doktrína értelmében cselekedett. De voltak kivételek. Leghíresebb különutas Ceaușescu Romániája lett azzal, hogy 1964-ben a szovjet csapatokat kivonták onnan, sőt ők az 1968-as cseh intervencióban sem vettek részt.

301. A KÖLCSONÖS SEGÍTSÉGNYÚJTÁS

A KGST egy olyan gazdasági integráció, amelynek elsődleges feladata az volt, hogy a Marshall-segélyt visszautasító szocialista országok számára „kárpótlást” nyújtson. A KGST-hez elméletileg bárki csatlakozhatott, de az, hogy Kína csak megfigyelői státuszt kaphatott, arra utal, hogy a Moszkvának való engedelmesség is fontos elvárás lehetett, még ha az alapokmány ezt direktben nem is tartalmazta. A látszat ellenére a KGST nem egy nemzetek feletti (szupranacionális) szerv volt. Ez azzal járt, hogy miniszterhelyettesekből álló tanács csak ajánlásokat fogalmazhatott meg, az érintett országok maguk döntöttek arról, hogy azt figyelembe veszik-e vagy sem. Az ajánlások megfogalmazásakor elsődlegesen az érintett országok szavazata számított, a többiek ehhez csatlakoztak. (Azaz, ha az érintettek elutasították, akkor min-

denki így tett, ha az érintettek elfogadták, akkor mindenki pozitívan szavazott.) Vétójoggal senki sem rendelkezett. A hatékonyabb működés érdekében a KGST-n belül ún. államközi szakosított szervezetek működtek. A KGST tevékenysége jelentősen átalakult a 42 év során. A közös tervezés nyilván hosszú távú egyeztetést igényelt. Alapvetően az volt a cél, hogy a szocialista országok azokra a gazdasági ágakra összpontosíthassanak, amelyeknek fejlesztéséhez a legjobb adottságokkal rendelkeztek. A KGST meggyengülését az olajválságok okozták, az olajárrobbanás hatására az együttműködés meglazult, s egyre erősebbé váltak a nyugati országokkal kialakított gazdasági kapcsolatok.

302. AZ EURÓPAI GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ

Nagy-Britannia hatalmi szerepe óriási változáson ment át a 20. század folyamán. A 18. századtól kezdve két hosszú évszázadon keresztül az európai egyensúly őrzője volt, kényesen ügyelt arra, hogy egyik európai hatalom se erősödhesen meg túlzottan, miközben gyarmatbirodalma építésére tudott koncentrálni. Ez a helyzet már az I. világháború után változott. Churchill fogalmazta meg, hogy Európának gazdasági és politikai egységben kellene működnie, ahogy ő mondta: Európai Egyesült Államokként. Ám Churchill ebbe nem léptette volna be Nagy-Britanniát, hanem egy kívülálló, de a folyamatok alakulását irányító államként határozta meg a szerepét. Az európai közösség egyik nagy megálmodója Jean Monnet már 1951-ben úgy gondolta, hogy Nagy-Britanniának helye van a formálódó együttműködésben. A brit politikai vezetés azonban távolságtartóan szemlélte az EGK létrejöttét is. Sőt, 1960-ban létrehozták az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA), amelynek rajtuk kívül a skandináv országok, Svájc, Ausztria és Portugália voltak a tagjai. Ennek a lépésnek köszönhetően rövid időre az európai kereskedelem megosztott lett. Az, hogy a britek mit gondoltak a két szervezet működőképességéről, kiderül abból a tényből, hogy 1961-ben felvételüket kérték az Európai Közösségbe. Ez akkor, és 1967-ben is De Gaulle vétóján bukott meg.

303. INDIA FÜGGETLENEDESE

A II. világháború idején India jelentős számú katonát állított ki a brit haderő ázsiai hadműveleteihez, ezért azt remélték, hogy cserébe a britek majd elismerik India szuverenitását. De csalódnuk kellett. Ez a tény megerősítette a függetlenségi törekvéseket, ám nemcsak a hindu lakosság körében, hanem a muszlimok között is. A megszerveződő Muszlim Liga elképzelése – mely nem egyszerűen a Nagy-Britanniától való elszakadás, hanem egy muszlim állam létrehozása – kiélezte a hindu–muszlim vallási konfliktusokat. Az 1947 tavaszán kettéosztott területekből (India, valamint Nyugat- és Kelet-Pakisztán) végül három állam lett (Kelet-Pakisztán neve ma Banglades). Gandhit és az indiai politikai vezetést megrázta az ország felosztása, ők mindenáron fenn akarták tartani az állam területi egységét. Gandhi igyekezett a muszlimok felé is a békülékeny és megegyezésre törekvő politikát képviselni, minden bizonynyal ezért – a hinduk szemében túlzott muszlimbarátságért – gyilkolta meg egy szélsőséges hindu 1948 januárjában.

304. KONFLIKTUSOK A KÖZEL-KELETEN

Az első Izrael ellen indított támadásokban az agresszorok nem hangolták kellően össze hadmozdulataikat, és fejletlen technikát használtak, így kudarcot vallottak. 1949 januárjában kötöttek fegyverszünetet, s kialakították a demarkációs vonalakat. A következő konfliktus az 1956-os szuezi válsághoz kapcsolódott, ahol bár az Egyiptom ellen létrejött brit, francia és izraeli szövetség katonailag győzelmet aratott, politikai céljukat mégsem érték el, hiszen az USA és a Szovjetunió visszavonulásra készítette őket. Az 1967-es ún. hatnapos háború egy preventív (megelőző) akció volt. Az izraeliek meg akarták akadályozni az arab szövetség (Egyiptom, Jordánia és Szíria) összefogását. A konfliktus a Jordán vízének felhasználása miatt robbant ki, minden fél úgy érezte, hogy a másik többet használ a nagy kincsnek számító édesvízből, mint amennyi a megállapodások szerint járt volna. A harmadik arab–izraeli háborúban egyrészt Izrael megsemmisítette az arab országok légierejének jelentős részét,

másrészt háromszorosára növelte a területét a Gáza-övezet, a Sínai-félsziget, a Golán-fennsík, valamint Ciszjordánia elfoglalásával. Az arab–izraeli háborúk azonban nemcsak a térségben élőket érintették, világpolitikai jelentőségük is volt. Az USA Izraelt támogatta már az állam megalakulása óta, így természetes válasznak tűnt, hogy a Szovjetunió az arab országok felé közeledett ezekben a konfliktusokban. Mindkét szuperhatalom fegyvereket szállított, kiképző tiszteket küldött. A hatnapos háború hatalmas izraeli győzelemmel zárult, így nem meglepő, hogy az arab államok revánsot akartak venni. 1973-ban tört ki a negyedik összecsapás, ami a támadás napjáról kapta a nevét: jóm kippúri háború. Jóm kippúr a zsidó vallás egyik legjelentősebb ünnepe, amikor a szabadságolások miatt a haderő jelentős része nem volt azonnal mozgósítható. A meglepetés szorult helyzetbe hozta az izraelieket, még a nukleáris fegyverek bevetése is felmerült. Végül a jelentős amerikai segítségnek köszönhetően az arab országok visszaszorítása sikeres volt, de ez a konfliktus rávilágított arra, hogy megegyezésre kellene törekedni. Egyiptom választotta végül ezt az utat, és amerikai közvetítéssel 1978-ban megkötötték a Camp David-i egyezményt, melyben Egyiptom hivatalosan is elismerte Izraelt, cserében visszakapta az 1967-ben elveszített Sínai-félszigetet.

305. A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG

A Kínai Népköztársaság 1949-ben jött létre azzal, hogy a II. világháború utáni polgárháborúban a kommunista katonai egységek győzelmet arattak a Kuo-mintang csapata felett. Mao célja a kommunista állam megteremtése volt. Sztálin fenntartásokkal figyelte ezeket a törekvéseket, hiszen a világ legnépesebb országában bekövetkező politikai változás a Szovjetunió világpolitikai helyzetét is befolyásolhatta. Mao mindenáron és minél gyorsabban utol akarta érni gazdaságilag a fejlett országokat, ezért hirdette meg 1958 januárjában az intenzív iparosítást, az ún. Nagy Ugrás programját. Az átgondolatlan munkaerő-átcsoportosítás a mezőgazdasági termelés visszaeséséhez vezetett, ami 1959-ben éhínséget okozott. A nehézipar fejlesztésében sem érték el a kitűzött célokat, ezért Mao új „harcot” hirdetett az imperializmus

ellen. 1966-ban indította el az ún. kulturális forradalmat. Ennek jegyében egyrészt félreállította a pártbeli ellenzékét, másrészt pedig meghirdette a több évezredes kínai kultúra megsemmisítését. Azt vallotta, hogy az új világ csak akkor épülhet fel, ha a régi eltűnik. Ezen gondolat jegyében könyveket, régi tekercseket égettek el, képzőművészeti alkotásokat pusztítottak el a Vörös Könyv útmutatásait követő fanatikus fiatal kínaiak, a vörösgárdisták. A közművelődés gyakorlatilag megszűnt, kapitalista mételtynek minősült. A legfőbb ellenséggé váló értelmiségieket pedig vidékre deportálták, ahol fizikai munkát végeztek. Bezárták az iskolákat, a könyvtárakat, az egyetemeket, tiltották a szórakozás minden válfaját (mozi, színház). Bár a kulturális forradalom az 1970-es évek elején – az USA irányában történt politikai nyitással összefüggésben – valamelyest enyhült, csak Mao 1976-ban bekövetkezett halála vetett véget a pusztításnak.

306. A KOREAI ÉS A VIETNAMI HÁBORÚK

Az indokínai térség a 19. század végi francia gyarmatosítás egyik célpontja volt. Japán számára is értékesnek tűnt ez a terület, ezért kapcsolatot keresett a németekkel a II. világháborúban kollaboráló francia kormánnyal. A II. világháború végén Japán vesztes, Franciaország győztes volt. Japánnak tehát ekkor nem sok beleszólása lehetett a térség életébe. A vietnámi kommunisták csoportja úgy ítélte meg, eljött a cselekvés ideje, és 1945-ben megszállták a fővárost, Hanoit, s lemondatták az uralkodót. A kitört felkeléseket a franciák 1949-ig le tudták verni, de a Szovjetunió beavatkozásával fordulat következett be. A helyi kommunista erőknek segítséget nyújtó Szovjetunió az egyik oldalon, Franciaország és a számára egyre több segítséget nyújtó USA a másikon. A háború első szakasza az 1954-es Dien Bien Phu-i francia vereséggel zárult. A falu térségében kialakított erődített bázis elfoglalásával a vietnámi csapatok olyan hadászati fölénybe kerültek, ami miatt megkezdődtek a békétárgyalások. A franciák a genfi tárgyalásokon lemondtak Vietnám, Laosz és Kambodzsa térségéről.

307. A GENFI CSÚCSTALÁLKOZÓ

Sztálin halálának körülményeiről sok legenda született, ami nem véletlen. Nagyon kevesen tudtak arról, hogy ténylegesen mi történt, és nekik sem volt feltétlen érdekük mindezt a széles nyilvánosság elé tárni. A hatalmi harc jobban lekötötte őket. A történet főszereplői minden bizonnyal Berija, Malenkov és Hruscsov voltak. Sztálin 1953. február 28-án vendégül látta legközelebbi munkatársait – köztük az előbb említett urakat is –, s nyilván a szokásoknak megfelelően jól érezték magukat... Semmi előjele nem volt a másnap bekövetkezett fordulatnak. Berija jóváhagyása nélkül nem mehetett egészségügyi személyzet Sztálin közelébe, mióta azzal vádoltak meg orvosokat, hogy Sztálin életére törtek. (1952-ben zajlott a koncepciók perek utolsó szakasza, az ún. orvosperek.) A testőrség parancsnoka Sztálin agyvérzésének bekövetkeztét nem az orvosoknak jelezte először, hanem Beriját és Malenkovot hívta. A magatehetetlen Sztálint magára hagyták a kuncvői dácsában, az agyvérzés után csak kb. 15 órával látták orvosok, akik segíteni már nem tudtak. Véltetően akkor sem tudtak volna, ha hamarabb láthatják a beteget, de az is biztos, hogy a potenciális utódok nem siettek a segítségnyújtással. Nem voltak érdekeltek sem abban, hogy felépüljön, de abban sem, hogy egy elhúzódó betegség miatt Lenin utolsó éveéhez hasonló kiszámíthatatlan állapot térjen vissza. A generalisszimusz március 5-én este hunyt el. Sztálin felravatalozott holttestétől három napon át vehettek búcsút mindazok, akik elzarándokoltak a Szakszervezetek Házába. A nagy tömegben állítólag egymást is agyontaposták az emberek... Lenin mellé temették a Mauzóleumba, de csak 1961-ig nyugodott itt. Ekkor Hruscsov nyomására az SZKP XXII. Kongresszusa úgy döntött, távolítsák el onnan. Ez volt a desztalinizáció második lépése.

308. A KÉTPÓLUSÚ VILÁG KIALAKULÁSA

Amikor 1956. október 22-én a franciaországi Sevres-ben – a francia hadügyminiszter egyik barátjának a villájában – Nagy-Britannia, Izrael és a ven-

déglátó Franciaország felhatalmazott képviselői találkoztak, hogy egyeztessék az Egyiptom ellen indítandó katonai beavatkozás terveit, akkor nagyon eltérő körülmények határozták meg lépéseiket. A brit miniszterelnököt a Munkáspárt folyamatosan támadta, de még saját párttársai sem álltak ki mellette kellő eréllyel a háború kérdésében. A francia politika ilyen szempontból egysége-sebb volt, a kormány és a parlament is az Egyiptom elleni akció mellett állt. Izrael pedig lehetőséget látott területeinek jelentős bővítésére, ezáltal az arabok visszaszorítására. Franciaország és Izrael tehát sokkal határozottabban tudott dönteni, mint a bizonytalan brit politika. Hogy pontosan miről volt szó, ezt nem tudni, mert nemcsak a helyszín kiválasztásában érvényesülő konspiráció volt tökéletes, hanem a titoktartás is. Jegyzőkönyv nem készült, vagy ha igen, akkor ez azóta sem hozzáférhető a levéltárakban. A támadás forgatóköny-ve ismert csupán: október 29-én az izraeli haderő támad, majd 30-án küldi Franciaország és Nagy-Britannia az ultimátumot, másnap pedig indítják ők is a támadást. Katonailag győzelem, politikailag viszont egyértelműen kudarc ez a vállalkozás a három ország számára. De emellett rávilágít az eseménysor még néhány fontos változásra. Egyrészt a Szovjetunió nyíltan szerepet vállalt a közel-keleti politikában is, másrészt pedig az európai hatalmaknak szembe kell azzal nézni, a két szuperhatalom „árnyékában” csak akkor van esély, ha Európa elindul az integráció útján. 1957-ben alá is írta Németország, Olaszország, Franciaország és a Benelux-államok a római szerződést, amelynek köszönhetően megalakul a Közös Piac.

309. VAJON ÁTJUTUNK? – ESEMÉNYKÁRTYA

310. A RAKÉTAVÁLSÁG

Castro nyíltan fellépett az USA ellen, és ez kezdetben nem járt együtt szovjetbarát retorikával. Persze, Hruscsovék nagy lehetőséget láttak a kubai fordulatban, igyekeztek is saját hasznukra fordítani a helyzetet. Az USA egyfajta megelőző csapásként először embargót hirdetett a kubai árukra, majd elkezd-

ték szervezni Castro megbuktatását. A Castro vezette államot a kubaiak közül is sokan fenntartásokkal nézték, megindult Florida felé az emigránsok hada. Kapóra jött ez a tény az amerikai vezetésnek. Az USA vezetése úgy kalkulált, hogy ha kialakul egy elhúzódó polgárháború, akkor az lehetőséget jelent az USA-nak a beavatkozásra a béke megőrzése jelszavával. A lakosság azonban jelentősebb számban támogatta az új kubai vezetést, mint az amerikaiak viszszerítését. A kudarc nagyon megterhelte a frissen elnöki esküt tett Kennedy kormányzatát.

311. AZ NSZK ÉS AZ NDK

A két Berlin között több átkelőhely volt, ezek közül a leghíresebb a Checkpoint Charlie. Az átkelőknél a nyugati oldalon semmiféle ellenőrzés nem történt, ezt használták ki az emigrálni szándékozók. Ha már átjutottak Nyugat-Berlinbe, akkor onnan megnyílt a szabad világ. Sokan gondolták úgy, hogy nem a sztálini mintát követő NDK-ban szeretnének élni, a háború utáni években a kelet-német lakosság közel 20%-a költözött át nyugatra. Az 1953-as berlini tüntetéseket és az 1958-as politikai válságot követően megint megnőtt az emigrálók száma. Ez utóbbi válsághelyzet azért keletkezett, mert Hruscsov ki akarta kényszeríteni Berlin jogi helyzetének a megváltoztatását. Javaslatra szerint Nyugat-Berlin vagy legyen szabad város, vagy egyesüljön NDK-s vezetéssel a két városrész. Az NSZK és szövetségesei hallani sem akartak erről a változatról, ezért az ellentétek megint kiújultak, a feszültség nőtt. Nyugat-Berlin részleges államisággal rendelkezett, hiszen földrajzi helyzeténél fogva benn található az NDK „közepén”, míg formailag az NSZK része volt. Ez a helyzet sok konfliktust okozott, ezért döntött úgy az NDK-s vezetés, hogy először szögesdróttal, majd betonfallal zárják körbe Nyugat-Berlint. A fal nemcsak az emberek mozgását tette lehetetlenné a város két része között, hanem teljesen át kellett alakítani az eddig egységes tömegközlekedést, a csatornarendszert és az elektromos hálózatokat.

312. A REFORMOK ZSINATA

A zsinat több értelemben is használható egyháztörténeti kifejezés. A katolikus egyházban a főpapok gyűlése, míg a protestánsoknál a lelkészek mellett világiak is részt vesznek a döntéshozatalban. A katolikus zsinatoknak több szintje létezik. A legalsó az ún. püspöki zsinat, ahol egy adott egyházmegye ügyeit tárgyalják, és a püspök hívja össze. Egyel magasabb szint az érseki zsinat, ahol az adott egyháztartományhoz tartozó egyházmegyék vesznek részt az érsek meghívására. A plenáris zsinatokon több egyháztartomány főpapjai ülnek össze. Ha egy ország minden egyháztartománya ülésezett, akkor azt nemzeti zsinatnak nevezték. (Ez a szint 1983 óta nem létezik, helyette a Püspöki Konferencia működik.) A magyar történelemben többször is előfordult, hogy az egyházat érintő királyi törvénykezés ügyében nemzeti zsinatot hívtak össze, ahogy pl. Könyves Kálmán is egy ilyen gyűlésen fogalmaztatta meg az egyházra vonatkozó új jogszabályokat. A legmagasabb szint pedig az egyetemes zsinat, amit a pápa hív össze, ő maga vagy személyes képviselője tölti be az elnöki feladatokat. Az egyetemes zsinatra minden püspök meghívást kap, hiszen az összegyűlés életét érintő alapvető liturgiai, dogmatikai, szervezeti kérdésekről születik döntés. Eddig 21 egyetemes zsinatot tartott a katolikus egyház.

313. AZ 1945 UTÁNI MAGYAR PÁRTOK

A pártok közül a Szociáldemokrata Párt volt a „legöregebb”, már 1890 óta létezett, és a századelőtől kezdve jelentős politikai befolyást tudhatott magáénak. A Tanácsköztársaság után átalakult párt a német megszállásig parlamenti erő volt. Ha „életkorát” nézzük, akkor a kommunisták a következő erő. 1918-ban az őszirózsás forradalom után jött létre a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely azonban a Tanácsköztársaság bukása után illegitásba kényszerült. Nyilvánvalóan szovjet segítség kellett ahhoz, hogy a párt 1944 végén újraalakulhasson. Nagyon fontos üzenetet hordozott a névváltoztatás, immár Magyar Kommunista Pártnak nevezték, ezzel akarván az erősebb nemzeti jel-

legét érzékeltetni. A pártot vezető legbefolyásosabb csoport Moszkvából érkezett haza, többségében már 1944 végén, a szovjet hadsereg előrenyomulását kihasználva. A Független Kisgazdapártot 1930-ban alapították. Ez volt a legnépszerűbb párt 1945-ben. Igazi gyűjtőpárként gyakorlatilag minden, nem baloldallalhoz kötődő erő itt tömörült, ami nagyon jelentős ideológiai és stratégiai különbségeket okozott. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944-es kivégzésével karizmatikus vezetője sem volt a pártnak. Ezért is lehetett viszonylag egyszerű dolga a kommunistáknak, amikor 1946 után „felszámolták” a kisgazdákat. A Nemzeti Parasztpárt 1939-ben alakult meg illegális politikai csoportként, s az alföldi parasztmozgalmak radikális eszméit képviselték, földosztást követeltek. Népi írókat, szociográfusokat találunk az alapítók között. Ideológiája, vezetői miatt erősen kapcsolódott a Kommunista Párthoz. A Polgári Demokrata Párt a II. világháború végén jött létre, eszméiben a Horthy-korszak liberális pártjainak az örököse volt.

314. A MÁSODIK MAGYAR KÖZTÁRSASÁG

Az 1945 utáni politikai élet sajátosságai nagyrészt abba gyökereznek, hogy a magyar lakosság túlnyomó része szakítani kívánt a Horthy-korszakhoz kapcsolódó politikai, gazdasági, társadalmi jelenségekkel, s ebben akár radikális változások is megjelenhettek: pl. földkérdés, iparosítás. Más oldalról viszont ezt a radikalizmust részben olyan politikai erők képviselték – kommunisták –, amelyek a nagy többség számára nem voltak elfogadhatók. A Fronton kívüli ellenzék elsősorban a konzervatív és katolikus nézeteket képviselte, azaz a katolikus egyház, s annak vezetője, Mindszenty József hercegprímás nyíltan szembefordult a radikális változásokkal, a modernizációs jelszavakkal és törekvésekkel. Ahhoz azonban, hogy ezek az elképzelések a politikai szinten is megjelenhessenek, egy pártot kellett szervezni. A hagyományos értelemben vett és Mindszenty merev, konzervatív elképzeléseinek megfelelő kereszténydemokrata párt nem alakulhatott meg, létrejött viszont egy modernebb felfogású politikai erő a Demokrata Néppárt.

315. MÁRTON ÁRON

A grófi családból származó arisztokrata Esterházy János és az erdélyi püspök Márton Áron élete több ponton összekapcsolható. Mindketten a határon túli magyarság kiemelkedő szerepű vezetői voltak. A nemzeti érdekek mellett mindketten felléptek más kisebbségek védelmében is, hiszen felismerték, hogy kisebbség és kisebbség sorsa közt lényegét tekintve szoros a kapocs. Ha szemet hunynak egy kisebbség – ez esetben a zsidóság – elleni fellépés felett, akkor ez a magatartás a kisebbségben élő magyarság ellen is fordulhat. A II. világháború után mindketten szembe kerültek az államhatalommal, a szovjet befolyásra megerősödő kommunista állami szervekkel részben valóságosságuk, részben magyar kisebbségi érdekeket védő magatartásuk miatt. Az is közös pont kettejük életében, hogy a bécsi döntések után nem költöztek arra a területre, ami Magyarországhoz került, hanem vállalva a kisebbségi létet, a konfliktusokat, olykor üldözést is Esterházy Szlovákiában, Márton Áron Romániában élt. Az azonban nyilvánvalóan lényeges különbség, hogy Esterházyt a szlovák fasisztákkal való együttműködéssel és háborús bűnök elkövetésével vádolták a koncepciós pere során.

316. A FÖLDOSZTÁS

Az 1944 végén Magyarországra Moszkvából visszatérő kommunisták között volt Nagy Imre is. A közvélemény a földreform kapcsán ismerte őt meg, hiszen ő volt a „földosztó” földművelésügyi miniszter. Agrárszakemberként a feladat nem állt messze tőle, de egyébként is egyetértett azzal, hogy a kis magángazdaságok kialakítása az elsődleges feladat. Így aztán amikor Rákosi nyomására 1948 augusztusában meghirdették a kollektivizálási programot, azt Nagy Imre határozottan kritizálta, elhibázottnak gondolta. Nem tagadta, hogy a nagyüzemi gazdálkodás sokkal többet termel, gazdaságilag jóval hatékonyabb, s azt sem, hogy a cél a szocialista rendszer létrehozása, de akkor ott nem tartotta időszerűnek a szövetkezetek létrehozását. Ez a magatartás

sa, Rákosival való szembenállása tette alkalmassá őt Hruscsovék szemében 1953-ban arra, hogy felváltsa a túlzottan sztálinistává váló vezetést.

317. A PÉNZROMLÁS

A Nemzeti Bankból 1945 elején elszállított értékek voltak azon a 77 vagonból álló szerelvényen, ami a nyilasok szándéka szerint a német ellentámadás anyagi hátterét biztosította volna. A vonat végül Salzburg közelében az amerikai hadsereg kezére került. A Nemzeti Bank teljes arany- és valutatartaléka mellett, múzeumi műkincsek és magánszemélyeknek a Bank trezorjaiban elhelyezett vagyontárgyai voltak rajta. Ez utóbbiakat vagy önszántukból vitték be a háború idejére, vagy a gazdag magyarországi zsidóság kifosztásával kerültek ide. Mivel az Ausztriát megszálló amerikai csapatok főparancsnoka úgy ítélte meg, hogy a műtárgyak tulajdonosait nem lehet egyértelműen beazonosítani, ezért ezeket jórészt az USA-ba szállították és ott árveréseken értékesítették. Az arany- és valutatartalék azonban visszakerült Magyarországra.

318. A II. VILÁGHÁBORÚT LEZÁRÓ BÉKE

Mivel a nyilasok hatalomra jutásával Magyarország maradt a legtovább Németország szövetségese a II. világháborúban, így sejthető volt, hogy a béke nem veszi figyelembe a magyar reményeket. Ennek ellenére voltak ilyen remények a magyar–román határ kapcsán. Úgy tűnt, az amerikai diplomáciát sikerült megnyerni ahhoz, hogy Erdély egy része Magyarországhoz kerülhessen. Végül azonban a szovjet álláspont győzött, amit Sztálin úgy fogalmazott meg: „Magyarországot meg kell büntetni”.

319. AZ ÚJ VÁLASZTÁSI TÖRVÉNY

Az 1947-es békekötéssel megszűnt a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) fennhatósága Magyarországon, ezért Rákosiék úgy érezték, egy kierőszakolt előrehozott választással kell a kommunista többséget bebiztosítani. Ehhez módosították a választójogi törvényt, és Rajk László belügyminisztériuma

egyéb választási csalásoktól sem riadt vissza. Ezek közül a leghírhedtebb az ún. kék cédulák alkalmazása volt. Aki az 1947-es választásokon a lakóhelyétől távol szavazott, egy ún. névjegyzékkivonat birtokában tehette ezt. Ez a papír kék színű volt. Ilyet hamisítottak a kommunista aktivisták számára, akiket aztán egyik választókörzetből a másikba szállítottak. Minden manipuláció dacára a kommunisták csak a szavazatok 22,3%-át kapták meg, és a szociáldemokratákkal, parasztpárttal (az ún. Baloldali Blokk) együtt sem volt meg a többségük, azaz továbbra is a kiscgazdákkal koalícióban kellett kormányozniuk. A kék cédulás választások után alakult kormányban a miniszterelnök a teljesen súlytalan kiscgazda politikus, Dinnyés Lajos lett, aki – a korabeli szöbeszéd szerint – saját maga is nagyon meglepődött, hogy bárkinek eszébe jutott épp őbelőle kormányfőt csinálni.

320. A „FORDULAT ÉVE”

A kommunisták már 1946-ban megindították az offenzívát a választáson győztes kiscgazdapárt ellen. A „szalámitaktika” –, mely során nem egyetlen puccsal (mint korábban pl. Romániában vagy később Csehszlovákiában), hanem látszólag demokratikusan jártak el – a koalíció megerősítésére irányult, hiszen fő jelszava így hangzott: „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”. A forgatókönyv a következő volt: a kommunisták előbb a centrummal és a bal-szárnnyal fogtak össze az ún. jobbszárny ellen, majd a balszárnnyal szövetkeztek a centrummal szemben, hogy végül a balszárnnyat is likvidálják. Ezzel egy időben – szintén hasonló indokkal – Rajk László belügyminiszter révén megszüntették azokat a társadalmi szervezeteket, melyek köztudottan kommunistaellenesek voltak. De ha szükségesnek látták, nem volt tőlük idegen egy-egy politikai vezéregyéniség politikai értelemben vett megsemmisítése sem, akiket aztán koholt vádakkal és zsarolással emigrációba kényszerítettek – mint 1947-ben Nagy Ferencet –, vagy egyszerűen erőszakkal elhurcoltattak az országból, ahogy Kovács Bélával történt.

321. A PÁRTÁLLAM

A nagy szegénységből és a romániai magyar kisebbségi helyzetből érkező Rajk testvérek közül ketten valamilyen szélsőséges ideológiában látták a megoldást, csak az egyik bal-, a másik a jobboldalon. Rajk László az illegális kommunista párt tagjaként Magyarországon és a spanyol polgárháborúban harcolt az általa eszményinek tartott kommunizmus győzelméért. Tette ezt annak tudatában, hogy 10 testvére közül az egyik, Endre, a nyilasokhoz csatlakozott. A testvéri kötelék azonban a vészhelyzetekben erősebbnek bizonyult az ideológiai különbségnél. Lászlót 1944 végén Sopronkőhidára hurcolták, életét ekkor bátyja, a Szálasi-kormány államtitkára mentette meg. A viszonzás ideje 1945-ben érkezett el, amikor László megakadályozta, hogy a nyugatra menekülő Endre kiadatását kérjék az amerikaiaktól, mondván, nem tapad vér bátyja kezéhez. A sors azonban kiszámíthatatlan, Lászlót saját elvtársai akasztatták fel koholt vádak alapján (az egyik épp az volt, hogy a bátyja mentette meg 1944-ben, s ez is bizonyítja áruló voltát), bátyja pedig az emigrációban halt meg ágyban párnák között.

322. A SZOCIALISTA GAZDASÁG

Az 1949 áprilisában született párthatározat értelmében 1950-ben elindult az első ötéves terv, amelynek fő célkitűzése a nehéz- és gépipar fejlesztése volt. Ehhez azonban egy új kohászati központ megépítésére is szükség volt. A Duna kulcsszerepet játszott a tervekben, hiszen ez lett a fő szállítási útvonal, emellett a kohászati eljárások vízigényét is biztosította. A választás végül Dunapentelére esett. Az első ötéves terv főberuházása tehát a kohászati központ és az azt kiszolgáló város felépítése volt, amihez az ország minden részéről érkeztek az építőmunkások, építőtáborozó középiskolások. A vasmű elkészültekor a város felvette a Sztálinváros nevet, amit csak 1961-ben változtattak meg Dunaújvárosra. Az új kohászati központot eredetileg Mohácsra tervezték. A terv azonban módosult, mert a Jugoszláviával való viszony megromlása miatt Mohács nem bizonyult megfelelő helyszínnek, túl közel volt

a határhoz. Bár Dunapentele már a római időkben is lakott volt, de sosem a kohászatról volt híres...

323. AZ EGYHÁZFŐ

Az egyházak elleni intézményes fellépés 1948 júniusában kezdődött, amikor elrendelték több mint 6500 egyházi iskola államosítását. A lépés elleni tiltakozás volt az utolsó csepp a pohárban, ezért 1948 karácsonyán letartóztatták Mindszenty József esztergomi érsek hercegrímást. Rákosi eredeti terve az volt, hogy az érseket Magyarország elhagyására kényszerítik, ám erre ő nem volt hajlandó, így életfogytiglani fegyházra ítélték. A következő lépés volt a szerzetesrendek felszámolása 1950-ben. A katolikus egyházzal kötött megállapodás értelmében a papság köteles támogatni az államhatalmat (békeharcot), cserében hat fiú-, és két leánygimnáziumot továbbra is fenntarthat, továbbá engedték a bencés, a piarista és a ferences rend korlátozott működését. 1951-ben újabb főpapok elleni perek kezdődtek, mert a vád szerint az államrend megdöntésére törekedtek és valutával üzérkedtek. (A legmagasabb rangú vádlott Grósz József kalocsai érsek volt.) Az egyházak ellenőrzésére és irányítására 1951-ben létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt. Az egyházellenes politika eredménytelenségét jól érzékelteti az az adat, miszerint a Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából rendezett hatalmas kiállítást másfél millióan tekintették meg 1952-ben (tehát egy év alatt), míg ugyanebben az évben egyetlen hétvégen 1,2 millióan vettek részt a húsvéti körmeneteken.

324. A SPORT MINT HONVÉDELMI NEVELÉSI ESZKÖZ

A magyar futballválogatott másodszor lett világbajnoki második 1954-ben, az eredmény azonban csalódást keltett. Arany volt az elvárás és az egyetlen elfogadható eredmény a drukkerék számára. A kudarcként megélt eredmény – először a kommunista hatalomátvétel óta – számos zavargást eredményezett, amit az Államvédelmi Hatóság Budapesten csak három nap után tudott elfojtani. Az aranyérem elérésére minden remény megvolt, hiszen az arany-

csapat addig gyakorlatilag minden fontos meccsen győzött, köztük olyan legendás mérkőzéseken is, mint az 1953-as „évszázad mérkőzése” az angolok ellen Londonban (6:3). A német győzelemben, az ő szempontjukból „berni csodában”, a lelkesedés és a vitathatatlan focitudás mellett jelentős szerepet játszhattak a következők: a döntő előtt megérkeztek az akkor még egyedülálló stoplis sportcipők az Adi Dassler sportszergyártó cégtől, valamint a német játékosoknak teljesítménynövelőként metamfetamint adtak, ami akkor még nem volt tiltott szer. Ezekről a magyar szurkolók akkor nem tudhattak, ők csak a vereséget hallhatták a rádió közvetítésén keresztül.

325. AZ ÚJ IRÁNYVONAL

Sztálin 1953 márciusában halt meg. Rákosi sorsa a moszkvai utódlási harcotól függött, nem véletlen, hogy igyekezett minél hamarabb az orosz fővárosba menni. Az első „eligazításon” szembesítették Magyarországot katasztrofális helyzetével, s felszólították, hogy a főtítkári és kormányfői tisztségek egyikéről mondjon le. Rákosi hazatérése után azonban nem sietett megosztani ezt az információt a párt vezetésével, s csak kisebb kiigazításokat tartott szükségesnek. A szovjet vezetés azonban nem tűrte el a szabotáló magatartást, ezért Moszkvába rendelték immár egy magyar delegációt, amelynek tagjait is az oroszok jelölték ki. Itt már párttársai előtt hallgathatta meg Rákosi a lekéztető jellegű kritikát, ami a többiek felé egyértelműen azt üzenté, Rákosi védettsége megszűnt. Hruscsovék közölték is a döntést: elvárják, hogy az egy személyi döntések helyett kollektív vezetés jöjjön létre, az együttműködés legyen a terep, s ezért Nagy Imre lesz a miniszterelnök, Rákosi pedig a párt vezetője marad. A hazatérés után a pártvezetés előtt Rákosi önkritikát gyakorolt, elismerte a hibákat, de ezt nem hozták nyilvánosságra, mert úgy gondolták, a párt tekintélyét súlyosan csorbítaná. Maradt tehát az enyhített formula: vannak korrigálni való intézkedések, de alapvetően az irányvonal helyes.

326. AZ '56-OS FORRADALOM

Egy egyetemistákat tömörítő ifjúsági szervezet létrehozása már akkor felmerült, amikor Nagy Imre 1953-ban miniszterelnök lett, komolyabban azonban 1954 végén kezdték el szervezni. A pártállami rendszerben egyetlen hivatalos ifjúsági szervezet működhetett, a DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége), így az új csapatnak valahogyan meg kellett határozni a DISZ-hez való viszonyát. A DISZ vezetése pedig lehetőséget látott arra, hogy az új szervezeten keresztül meg tudja szólítani az ifjúságot. A Petőfi Kör nevet 1955 tavaszán vették fel. A nyilvános vitákat – bármennyire is szerette volna – nem tudta az államhatalom kontrollálni, egyre kritikusabb hangok hallatszottak mind közgazdasági, mind politikai vagy társadalmi, filozófiai témákban. A jelenlévő nagy számú ügynök egyre inkább jobbratolódásról jelentett, holott a rendszer alapvető hibáit tisztán látó vitákon a szovjet katonai jelenlétet vagy magát az egypártrendszert senki sem kérdőjelezte meg. A Petőfi Körnek jelentős szerepe volt abban, hogy Rákosi 1956 júliusában lemondatták, és el kellett hagynia az országot. Életében már nem is térhetett vissza.

327. AZ '56-OS FORRADALOM EREDMÉNYEI

Október 24-én bár Nagy Imre lett a miniszterelnök, de tényleges hatása az események alakulására kezdetben meglehetősen csekély volt. A kormányzati negyedek az ÁVH-s alakulatok őrizték, de az egész városban, különösen a Parlament környékén jelen voltak a szovjet katonai erők is. Október 25-én a Parlament előtt gyülekező tömeg oszlatására Szerov, a KGB elnöke adott utasítást a szovjet katonák számára, de hogy pontosan ki lőtt az emberekre, ez vitatott. Október 24-én a forradalom már vidéken is jelen volt, több helyen szerveződtek tüntetések, a korábbi közigazgatás szerepét a munkástanácsok vették át sok helyen. Az MDP kezéből kicsúszott az irányítás, ezért a rend fenntartása érdekében Apró Antal vezetésével megszervezték a Katonai Bizottságot. Lemondatták Gerő Ernőt és a párt élére a Nagy Imrét támogató Kádár János került. A szovjet katonai parancsnokság egyértelművé tette, hogy

ha szükségesnek látja, a rend fenntartása érdekében erőszakot fognak alkalmazni. A Parlament előtt gyülekező tömeg lövetéséről akkoriban két felfogás terjedt el: az egyik, hogy az ÁVH emberei a Parlamenttel szembeni épületek tetejéről lőttek, a másik, hogy a téren tartózkodó tankokból érkeztek a golyók. A szovjet tankokból leadott lövésekre vonatkozó verziót az indokolná, hogy az MDP nem oly messze lévő székházában tartózkodott a teljes pártvezetés és több szovjet vezető, ezért Szerov úgy ítélhette meg, hogy ha valamelyik tank a felkelők kezére kerül, akkor az komoly veszélyforrás lehet. Védni akarta tehát a politikusokat, ezért a teret ki akarta üríttetni. Az elsődleges szándék tehát nem a vérfürdő volt.

328. A FORRADALOM LEVERÉSE

1956. október 31-én dőlt el a magyar forradalom sorsa, ekkor döntött Hruscsov az invázióról. Ahhoz, hogy ezt megtegye, tisztáznia kellett az erőviszonyokat a szocialista táboron belül is. Az USA-ról ekkor már tudhatta, hogy nem avatkozik be a vasfüggönytől keletre zajló eseményekbe. A párhuzamosan zajló szuezi válság is a szovjet beavatkozásnak kedvezett. Hruscsovnek tehát elsődlegesen azt kellett tisztáznia, hogy a többi szocialista ország vezetője mit szól a tervezett akcióhoz. Miután megszerezte az egyetértést Kínától, a lengyelektől, a románoktól, tárgyalt a friss szövetséges Titóval is. A későbbiek szempontjából érdekes adalék, hogy Hruscsov eredetileg Münnich Ferencet kívánta Magyarország élére állítani, Kádár Jánosra Tito hívta fel Hruscsov figyelmét. November 1-jén el is kezdődött a szovjet csapatok átvezénylése a stratégiailag fontos objektumokhoz, sőt újabb alakulatok érkeztek Magyarországra. A változások céljáról Nagy Imrééknek nem sok kétsége lehetett, ezért nem maradt más megoldás, mint megpróbálni Magyarország semleges státuszát kimondani, az ENSZ-ben elfogadtatni. Ha ez sikerült volna, a szovjet beavatkozás nemzetközi jogi szempontból agressziónak minősült volna. Ez a törekvés nem volt sikeres, az 1956. november 4-én induló Forgószél nevű hadművelet pedig eredményesnek bizonyult.

329. NAGY IMRE KORTÁRSAI

Nagy Imre 1920-ban lépett be a Kommunista Pártba. A hétköznapiakban egy kaposvári biztosító társaságnál dolgozott tisztviselőként, de közben a helyi szociáldemokrata pártszervezet életében is aktívan részt vett. Be is lépett a kommunista befolyás alatt működő, 1927-ben betiltott Magyarországi Szocialista Munkáspártba. 1921-től kezdődően többször is ült börtönben, a vád minden esetben kommunista szervezkedés volt.

330. A HARMADIK TÁBOR

Az el nem kötelezettek mozgalma a mai napig létező szerveződés, annak el-
lenére, hogy a hidegháború lezárulásával az eredeti cél idejétmúlttá vált. Több
mint 100, jellemzően afrikai, ázsiai és latin-amerikai ország a tagja. Az alapvető
célokat valóban Bandungban fogalmazták meg, de a mozgalom 1961-ben Bel-
grádban jött létre intézményes formában. Az el nem kötelezett országok úgy
gondolták, hogy az összefogás jelentős erőt képvisel majd. Ezt tehát deklarál-
ták, de a gyakorlatban a megvalósítás nem volt egyértelmű. Az el nem kötelezett
országok között voltak olyanok – mint pl. India –, amelyek valóban függetlenek
kívántak maradni. De voltak olyanok – mint pl. Jugoszlávia vagy Kuba –, melyek
saját táborukon belül próbálták a szerepüket növelni, hangsúlyosabbá tenni.

331. (ÖN)GYILKOS FEGYVERKEZÉS

Az USA és a Szovjetunió gazdaságát is megterhelte a fegyverkezési verseny,
még ha a gazdasági háttér kérdésében az amerikaiak jóval nagyobb potenci-
állal rendelkeztek is. Mindketten érdekeltek voltak tehát a fegyverzetkorlátozás
bevezetésében, a világpolitikai egyensúly kialakításában. A SALT tárgyalások-
ra az amerikaiak már az 1960-as évek végén javaslatot tettek, de a Szovjet-
unió akkor nem támogatta ezt. Az amerikai űrhajó Holdra szállása azonban
elgondolkodtatta a szovjet vezetést, így 1972-ben Nixon amerikai elnök és
Brezsnyev a Szovjetunió vezetője aláírták a SALT-1 megállapodást. Ezt a fe-
lek ratifikálták is, és ezzel életbe lépett az a rendelkezés, ami a hidegháború

kezdeté óta először próbálta a fegyverkezést korlátok közé szorítani. A SALT-2 előkészítése már a hetvenes évek közepén megtörtént. 1979-ben Carter elnök és Brezsnyev alá is írták az interkontinentális rakétákra vonatkozó korlátozást, de a Szovjetunió Afganisztánba történő bevonulása miatt ennek ratifikálására már nem került sor. Ezzel egy újabb elhidegülési periódus kezdődött.

332. FORRADALMI HANGULAT

Provokatív életvitelük miatt a hippiknek botrányos híre volt a korabeli amerikai polgárság körében. Hogy a helyszínt biztosító farmer milyen mérleget vont a három napos woodstocki fesztivál végén, azt csak sejteni lehet. A fesztivál szervezői számára is óriási meglepetés volt, amikor az előzetesen várt 200 ezer ember helyett közel félmillióan jelentek meg. Annyira nem készültek fel erre a lehetőségre, hogy ott helyben lemondtak a belépők beszédéről, mert-hogy technikailag nem tudták volna lebonyolítani. A sok-sok zenekar között akadt néhány olyan fellépő is, akinek neve mai napig ismerősen cseng pl. Joan Baez, Santana, Joe Cocker és a legnagyobb sztár, Jimi Hendrix.

333. A CARTER-DOKTRÍNA

Az OPEC 1960 szeptemberében alakult azért, hogy a Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezeteként a világ gazdaságban megfelelő súllyal tudja képviselni ezeket az államokat. A jóm kipuri háborúig is többször hallatták már hangjukat, de 1973-ig igazából nem mérte fel a világ, hogy milyen hatalmas összpontosul a kezükben. Az első szankció értelmében 70%-kal megemelték a nyersolaj árát, majd a mindjárt másnap hozott újabb intézkedés értelmében minden olyan ország ellen olajembargót hirdettek, amelyik támogatta Izraelt a konfliktus idején. Ezen országok közül az egyik az USA volt. 1973 folyamán az árakat még több alkalommal növelték, míg végül már az eredeti ár négy-szeresét kérték hordónként. A döntések tehát azt jelentették, hogy az árak növelése mellett a kínálat is folyamatosan csökkent. A helyzetet az sem javította, hogy 1974-ben az embargó ugyan lezárult, de az olaj ára nem csökkent,

sőt, az 1979-es újabb válság hatására még tovább nőtt. Az olajválság következtében az érintett országokban az állam korlátozta a benzinfogyasztást, szabályozták a gépkocsiforgalmat, hosszabb távon pedig kisebb méretű és kisebb fogyasztású kocsikat kezdtek el gyártani a japán modellt követve. Az olajválság másik hatása, hogy átalakult az energiaszektor, csökkenteni kellett a kőolajfüggőséget. Ekkortól atomerőművekkel, alternatív, megújuló energiaforrások szerepének növelésével igyekeztek a problémát hosszabb távon is kezelni.

334. KORLÁTOZOTT SZUVERENITÁS

Alexander Dubcek egyrészt nyitott a pártonkivüliek felé, ezzel a klasszikus egypártrendszer is felülbírálta, másrészt olyan, a kapitalista gazdaság működésére hasonlító reformokat kívánt bevezetni, amelyek eredménye a termelés piacosítása lett volna. A csehszlovák közvélemény ráadásul egyre gyorsabb változásokat kívánt és egyre többször szerveztek szovjetellenes tiltakozásokat is. A Varsói Szerződés tagállamai döntöttek a beavatkozásról, augusztus 20-án lépték át a csehszlovák határt a szovjet, bolgár, német (NDK), lengyel és a magyar alakulatok. Összességében kb. félmillió katona érkezett, s mivel a csehszlovák hadsereg nem állt ellen, azért néhány nap alatt átvették az ország fölötti ellenőrzést. A civil ellenállás azonban nem szűnt meg, így lehetséges, hogy a prágai tavasz leveréséhez kapcsolható kb. száz áldozat mindegyike civil személy volt. Alexander Dubceket augusztus 21-én Moszkvába vitték, majd amikor néhány nap múlva hazatérhetett, azt a feladatot kapta, hogy vonja vissza az általa bevezetett reformokat. A Brezsnyev-doktrína ezzel győzelmet aratott...

335. HÚVÖS VISZONY

Az afgán belügyekbe való beavatkozásról nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy milyen előnyei származnak a szovjet hatalomnak ebből a lépésből. Brezsnyev és tanácsadói jobbra ezekre az előnyökre koncentráltak, a ve-

szélyekre kevésbé. Pedig Afganisztán egy különleges természeti adottságú terület, ahol a szovjeteknek kemény ellenállásra kellett (volna) számítaniuk. A világ vezető hatalmai kivonulásra szólították fel a szovjeteket, ám nem túl sok sikerrel. Először a fegyverzetcsökkentési tárgyalások felfüggesztésével próbáltak nyomást gyakorolni, majd a moszkvai olimpia bojkottjával. A nyugati sportolók közül többen mégis megmérettették magukat. Erre azért volt lehetőség, mert az olimpián a sportolók nemcsak saját országuk, hanem az olimpiai mozgalom képviselőit is részt vehetnek. Ilyen esetben az olimpiai mozgalom zászlaja alatt vonulnak be, és győzelmük esetén az olimpia hivatalos himnuszával köszöntik őket.

336. A LENGYEL BELPOLITIKA 1980-BAN

1980-ra az értelmiség és a munkásság szervezkedése mellett jelentős befolyást gyakorolt az eseményekre a lengyel katolikus egyház. Ez különösen azután vált erőssé, hogy 1978-ban II. János Pál néven Karol Wojtyła, krakkói érsek lett a pápa. A lengyel államhatalom számára nagy kihívást jelentett, amikor kiderült, hogy a pápa lengyelországi zarándoklat keretében haza akar térni. A beutazást nem tilthatták meg, hiszen II. János Pál lengyel állampolgár volt. Moszkva mindenképpen meg akarta akadályozni a pápa Lengyelországba való utazását, mert Brezsnyev meg volt arról győződve, hogy az hatalmas tekintélyvesztést okozna az egyébként is rossz helyzetben lévő kommunista pártnak. A lengyel vezetők viszont két tűz közé kerültek, hiszen nem akartak szembekeverülni Moszkvával, de a tekintélyes számú lengyel katolikus lakossággal sem. Brezsnyev azzal érvelt, hogy vegyék rá a pápát, ő jelentse be, hogy megbetegedett, ezért az út elmarad. Ez azonban gyakorlatilag kivitelezhetetlennek látszott, II. János Pál hallani sem akart ilyen megoldásról. A lengyel kormány végül úgy döntött, hogy meghívót küld a Vatikánba a pápa részére. 1979 júniusában érkezett meg II. János Pál hivatalosan Szent Szaniszló mártírhálálának 900. évfordulójára. Beszédei azonban sokkal inkább szóltak az aktuálpolitikai helyzetről, mint a szent életének tanulságairól. S ekkor hangzott el többször a híressé vált intelem: „Ne féljetek!”

337. A FŐPÁSZTOR

Egyes feltételezések szerint Ali Agcának segítőtársa is volt, ám végül a pápa elleni merényletet egyedül követte el. A Szent Péter téren nyilvános rendezvényen, különösebb biztonsági intézkedések nélkül megjelenő II. János Pálra egészen közelről négy lövést adott le, amiből kettő a jelenlévő híveket, kettő pedig a pápát találta el, súlyos sérüléseket okozva. Hosszadalmas műtét és lábadozás várt az egyházfőre, ami után az egyébként nagyon közvetlen II. János Pálnak el kellett fogadnia a biztonsági intézkedések szigorítását. A merénylőt gyorsan elfogták és életfogytiglanra ítélték. A börtönben több, egymásnak ellentmondó verziót mondott el a merénylet hátterére vonatkozóan, ezek között szerepelt egy bolgár titkosszolgálati segítő, majd a szovjet titkosszolgálatlaltal, a KGB-vel való kapcsolat is. Ezek bármelyike akár hihető is volna, hiszen II. János Pálnak jelentős szerepe volt abban, hogy az 1980-as évek elejére megerősödött lengyel katolikus egyház ellenzéki szerepvállalása. De Agcának voltak más verziói is: belekeverte az ügybe a CIA-t, éppúgy mint a vatikáni legfelsőbb köröket. Vallomásainak hitelét jelentősen csökkentti, hogy volt olyan, amikor saját magát Jézusnak nevezve, a II. János Pál elleni merényletet mint egyfajta sátáni befolyás elleni igazságtételt állította be. Végeredményben Agca akár magányos merénylőként is felléphetett. Bármi is az igazság, II. János Pál meglátogatta merénylőjét a börtönben, ahol megbocsátott neki, 2000-ben pedig pápai közbenjárásra kegyelmet kapott.

338. FALUROMBOLÁS

Nicolae Ceaușescu a két világháború közötti időszakban csatlakozott az illegális kommunista párthoz, több esetben börtönben is ült emiatt. A II. világháború után magas kormányzati pozíciókat töltött be. 1965-től volt pártfőtitkár, és azért, hogy hatalma még erősebb legyen, még ebben az évben ő lett az államfő (államtanács elnöke) is. Külön utas politikájára példa, hogy 1968-ban nem csatlakoztak a Csehszlovákiába bevonuló csapatokhoz, vagy az is, hogy 1984-ben részt vettek a román sportolók a Los Angeles-

ben tartott olimpián. Különösen az 1970-es évektől vált nagyon egyértelművé a politikai váltás, amikor Kínához, Jugoszláviához és Észak-Koreához hasonlóan Románia is a szocializmus sajátos változatát kívánta kiépíteni. Ennek a sajátos útnak alapvető eleme volt a személyi kultusz és az egyre erősödő elnyomás, az önkényuralom kialakítása. Különösen a kisebbségek elleni elnyomás erősödött fel, a diktátor nemzetállamot kívánt Romániából létrehozni. A terror működtetésére hozták létre a rettegett titkosszolgálatot, a Securitatét. Az export folyamatos növelése ellátási problémákhoz vezetett, a gigaépítkezések pedig óriási költségű, ám hasznot nem jelentő megalomán presztízszeruházásként terheltek a költségvetést. Ezek keretében adták ki a falurombolási terveket, ám végül a diktatúra bukása miatt a kijelölt magyar falvak egy részének a megsemmisítése történt csak meg. 1988-ban már érezhetőek voltak azok a társadalmi feszültségek, amelyek 1989-ben Ceaușescu bukásához – és a volt szocialista vezetők közül egyetlenként a kivégzéséhez – vezettek.

339. ÖNRENDELKEZÉS ÉS RENDSZERVÁLTÁS

Erich Honecker pártfőtitkár és támogatói számára az első figyelmeztetés az 1989 májusi helyhatósági választások kapcsán kitört zavargások lehettek volna. De Honecker még hitt a kemény kéz politikájában, ezért semmiféle reformra nem volt hajlandó. Az újabb jelzés Magyarország felől érkezett, hiszen 1989 augusztusában Horn Gyula magyar és Alois Mock osztrák külügyminiszter megállapodása értelmében megnyílt a magyar határ az NDK-ból az NSZK-ba menekülők előtt. Az utolsó elem a berlini fal november 9-ei megbontása volt. A kortársak számára világos volt, hogy innentől kezdve az egyesülés kimondása csupán idő kérdése. Először Ronald Reagan 1987-es berlini beszédében hangzott el a hivatalos politika valamely jelentős képviselőjétől, hogy elérkezett az idő a berlini fal lebontására. Ronald Reagan annak tudatában tette ezt a kijelentést, hogy a Gorbacsov vezette Szovjetunió egyre engedékenyebb politikát folytatott a szocialista országok kapcsán, és tette ezt annak tudatában, hogy az NDK vezetése a gorbacsovi reformokkal makacsul szembefordult.

Honeckert oly mértékben felháborította a magyar vezetés „árulása” (határnyitása), hogy Moszkvától beavatkozást kért a magyarok megbüntetésére. A Breznyev-doktrína azonban ekkor már a múlté volt, Gorbacsov nem kívánta azt érvényesíteni. Honecker végül lemondott, el is hagyta az NDK-t, az új vezetés pedig engedélyezte a szabad utazást a két Németország között. Az 1990 márciusában lebonyolított első szabad választások után az NDK és az NSZK vezetése megkezdte hivatalosan is az egyesítési tárgyalásokat. A belpolitikai egyeztetés mellett lázas tárgyalás folyt a Németországot valamikor megszálló négy nagyhatalom között. A brit és francia lelkesedés mérsékelt volt, hiszen ők attól tarthattak, hogy egy egyesített Németország gyorsan Európa első számú gazdaságává válik. Az USA és a Szovjetunió azonban a német egységért vívott harc vezérét, Helmut Kohl kancellárt támogatta ebben a kérdésben. A szerződés aláírására 1990. augusztus 31-én került sor, az életbe lépés dátuma, ezzel Németország újraegyesítésének hivatalos ünnepe pedig október 3.

340. A SZOCIALISTA BLOKK FELBOMLÁSA

A csernobili reaktor konstrukciós hibái mellett komoly szerepe volt a robbanásban, hogy a blokk operátorai több fontos védelmi rendszert kikapcsoltak, és a biztonsági előírásokat is többszörösen megsértették. Pedig a reaktortípus nem volt ismeretlen a szovjet mérnökök előtt, ilyen erőmű épült Leningrádban és Kurszkban is. Igaz, a csernobili kivitelezés hibáira már az 1979-es szakértői jelentések is felhívták a figyelmet. Mégsem a betonozás problémái vagy az építési szabálytalanságok okozták a katasztrófát. Sokkal inkább az, hogy a vezetésben több, nem az atomreaktorok működtetéséhez értő mérnök is volt, valamint a kísérletet végzők maguk sem voltak tisztában a kockázatokkal. A láncreakció ellenőrizhetetlenné válásakor a reaktorban termelt hőmennyiség a százszorosára emelkedett néhány másodperc alatt. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a reaktorban nem volt a sugárzás mértékét meghatározni képes műszer sem.

341. AZ ÖBÖL-HÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A Sivatagi viharnek is nevezett öbölháború előzménye Irak és Kuvait konfliktusa volt. Szaddam Husszein már hatalomra jutása után arra törekedett, hogy kiterjessze állama határait, ezért folyt 1980 és 1988 között Irak és Irán között a háború. Szaddamnak nem sikerült a remélt területek megszerzése, ám az elhúzódó konfliktus nagyon megterhelte az állami költségvetést. Kuvaittól már ebben a háborúban is segítséget remélt, amit nem vagy csak korlátozottan kapott meg. Kuvait elfoglalásának mégsem ez az elsődleges oka, hanem a hatalmas olajlelőhelyek birtoklása, és az ebből befolyó jövedelem megszerzése. 1990-ben Irak megszállta Kuvaitot, ám a fegyveres agresszió miatt az ENSZ ultimátumot fogalmazott meg, s Kuvait elhagyására szólította fel Szaddamot. Ez a kivonulás az ultimátum, és az Irak ellen meghirdetett embargó hatására sem következett be. Így amikor Irak elutasította a kivonulást, megindult a kb. 1 milliós koalíciós haderő, melynek vezetője a térségbeli befolyását növelni kívánó USA volt.

A szisztematikus háborús pusztítás és az ENSZ BT embargós határozata Irakban gazdasági válságot okozott, ami miatt jelentősen nőtt a társadalmi feszültség. A 2001. szeptember 11-ei New York-i merényletet követően az USA-ban megerősödő muszlimellenes politikai erők egy újabb Irak elleni háború kibontását szorgalmazták. Szaddam Husszein rendszerének megbuktatása volt a céljuk. Az újabb invázióra 2003-ban került sor, amely során Szaddam Huszeint elfogták és kivégezték (2006). 2011-ben vonultak ki az amerikai katonák.

342. KÜLÖN UTAKON

A szétválási megállapodást 1992. augusztus 26-án jelentették be, akkortól vált egyértelművé: 1993. január 1-től a csehszlovák állam megszűnik. A döntés előzménye, hogy 1992 júliusában a pozsonyi parlament elfogadott egy, Szlovákia szuverenitását kimondó nyilatkozatot. Erre válaszul Vaclav Havel államfő lemondott, majd a cseh legfőbb állami intézményekben is megszületett a különválásra vonatkozó döntés. A közös állam pénzügyi vagyonának 2:1

arányú szétosztása a nagy állami vállalatok esetén feszültségekhez és indulatos vádaskodásokhoz vezetett mindkét oldalon, végül külön bizottságokat kellett ezért felállítani. Szintén mély indulatokat generált a hadsereg felosztása.

343. JUGOSZLÁVIA BELSŐ KONFLIKTUSA

Katonai szövetségek vagy azért érnek véget, mert vereséget szenvednek, vagy azért, mert győznek – igazolja sok történelmi példa. A hidegháborút a szocialista országok elveszítették, ami a Varsói Szerződés megszűnését vonta maga után. A kérdés az volt, hogy van-e élet a győzelem után a NATO számára. Ha a NATO a hidegháború szüleménye, akkor logikus lett volna, ha annak végével megszűnik. A NATO megmaradását azonban az is indokolta, hogy az 1990-es évek olyan új fenyegetéseket hoztak, amelyek a katonai erő teljes nyilvánosság mellett történő alkalmazásához vezettek pl. Jugoszláviában, Líbiában, Afganisztánban, Irakban. A NATO tehát 1990 után gyors választ adott a szocialista rendszer megszűnése miatt bekövetkező biztonságpolitikai átalakulásra, bővítette tagjainak körét Kelet-Közép-Európában.

344. A PUHULÓ DIKTATÚRA

Az ÁVH a Rákosi-korszak hírhedt erőszakszervezete volt, nem meglepő, hogy Nagy Imre 1953-as reformjai közül az egyik legelső arra vonatkozott, hogy az ÁVH szűnjön meg különálló szervezetként, egyesüljön a belügyminisztériummal. 1956-ra a valaha rettegett szervezet gyakorlatilag szétesett, így amikor október 28-án Nagy Imre bejelentette a szervezet megszüntetését, ezzel nem teremtett lényegesen új helyzetet. Az állomány tagjaival azonban mindenképp kalkulálni kellett. Sokan közülük csatlakoztak a szovjet csapatokhoz, voltak, akik egyelőre háttérbe vonultak. A rendőrség forradalom alatti tevékenységével a szovjetek és az új magyar vezetés nem volt elégedett, mert nem léptek fel elég hatékonyan, a vezetők nem tudták irányítani az állományt, az állomány passzív maradt, ráadásul a rendőrök egy része át is állt a forradalmárok oldalára. A szovjetekhez csatlakozó régi államvédelmisek önálló szervezetet kí-

vántak létrehozni. Kádárék számára komoly fejtörést okozott, hogy hatalomra jutásuk után hogyan szervezzék meg az államvédelmet és a rendfenntartást, kikre támaszkodhatnak. Hiába emelték meg a fizetést, ígértek jobb feltételeket, kevesebben érezték azt, hogy az új hatalom rendőrségében kívánnak szolgálni, mint amennyire szükség lett volna. Kádár jelentős szerepet szánt viszont a régi ÁVH-soknak a forradalmi erők felszámolásában, de ellenőriztetni akarta, ki kerül át az új rendvédelmi szervek kötelékébe közülük. Minden korábbi ÁVH-st vizsgálat alá vontak, megnézték, volt-e olyan szerepe a Rákosi-korszak koncepciók pereiben, ami miatt személye nem kívánatos az új vezetés számára. A vizsgálat után azonban az állomány nagy részét átvették.

345. KÁDÁR JÁNOS ÉS AZ ÚJ PÁRT

A zárt tárgyalásként zajló per koncepciója szerint a Nagy Imre vezette csoport már 1955-től készült a szocializmus megdöntésére. Ennek érdekében támogattak ellenzéki szervezeteket, tárgyaltak nyugati országok diplomataival, valamint fegyveres szervezkedést és zendülést készítettek elő a pártállammal szemben. Titónak jelentős szerepe volt Nagy Imréék elfogásában, ezért volt az ügynek egy viszonylag erős jugoszláv szála is.

346. GAZDASÁGI IRÁNYVÁLTÁS

Hruscsov 1964. évi puccsszerű megbuktatása, majd a Brezsnyev-doktrína kimondása egyértelművé tette, hogy az SZKP 1956-os XX. kongresszusával elindult lassú és ingadozó reformfolyamat leállt a Szovjetunióban. Mivel az 1968-as csehszlovákiai és a magyarországi reformok tartalmuknál fogva a sztálini típusú gazdasági rendszertől való elmozdulást jelentették, sőt a csehszlovák reform politikai szintre terelődött, ezért ezek felszámolását a szovjet politika alapvető létérdekének tekintette. Brezsnyevet igazából két probléma foglalkoztatta. Bekövetkezhet-e, hogy a cseh és a magyar reform dominóhatást gyakorol az érdekszféra országaiban, valamint a világ gazdasági nyitással járó reformokat tudják-e a nyugati hatalmak arra használni, hogy

gyengítsék a szocialista tábor egységét? A cseh változásokra adott katonai válasz – amelyben a magyarok is részt vettek – Kádárék számára elég egyértelmű jelzést jelentett, de ők abban bíztak, hogy a csehek túl messzire mentek a politikai változások ígéretével, így a magyar reform, ami megmaradt gazdasági téren, elfogadható lesz Moszkva számára. Tévedtek.

347. AZ ÚJ KULTÚRPOLITIKA

Aczél György a Kádár-korszak egyik emblemikus figurája volt. A nevéhez kapcsolódó kultúrpolitika négy nagyobb korszakra osztható. 1956 és 1958 között egyértelműen a forradalom utáni megtorlás határozta meg a kultúrpolitikát is. 1958 és 1962 között fogalmazódott meg a 3T-elv, de ekkor még a túrt kategóriát nem igazán alkalmazták. Az 1963 és 1973 közötti időszakra érett be az „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelszó, s vált szélessé a túrt kategória. 1963 és 1973 között az általános elnyomás egyre enyhült, csak tiszteletben kellett tartani a tabukat: a pártvezető szerepét és a dolgozó nép érdekeit senki sem vitathatta, nem lehetett megkérdőjelezni a Szovjetunió vezette szövetségi rendszerhez való tartozást, nem lehetett kétségbe vonni, hogy 1956-ban ellenforradalom volt, vagy azt, hogy a szovjet csapatok jelenléte Magyarország érdeke. Ezt követően a reformok leállítása és a kezdődő gazdasági válság miatt lett újból konzervatívabb, és a döntési mechanizmusokat tekintve bürokratikusabb a kultúrpolitika. 1984-ben ért véget az Aczél-korszak a névadó lemondásával. Aczélt azért kellett lemondatni, mert bebizonyosodott, hogy képtelen a szellemi élet ellenzéki hangnemének erősödését megakadályozni.

348. A '70-ES ÉVEK MAGYAR KÜLPOLITIKÁJA

Amikor kiderült, hogy a II. világháború után hová került a Szent Korona, az ideiglenes kormány megpróbálta visszaszerezni, de nem járt sikerrel. 1945 és 1953 között több helyen is őrizte az amerikai hadsereg, végül Fort Knox-ba került, az egyik legszigorúbban őrzött páncélterembe. Bár erősen tiltakozott a korona visszaadása ellen a magyar emigráció, Jimmy Carter azonban sze-

mélyesen is fontos ügynek tartotta a koronázási ékszerek sorsát. Ő döntött a visszaszállításról is. A feltételek között kikötötték, hogy a koronaékszereket nyilvánosan állítsák ki. Állítólag volt még egy amerikai kikötés: Kádár Jánosnak távol kellett maradnia az ünnepélytől. Hogy tényleg így történt-e vagy Kádár maga döntött úgy, neki azon a napon egyéb fontos elfoglaltsága lesz, egyelőre nem tudhatjuk. De vélhetően nem is ez a Korona hazahozatala kapcsán a leglényegesebb kérdés.

349. A GULYÁSKOMMUNIZMUS

Az 1960-as évek közepétől a magyar társadalom egyre jelentősebb része fogadta el a kádári rendszert az adott keretek között elérhető optimumként. Ez az elfogadottság elsősorban a társadalom életszínvonalának folyamatos növelésén, a fogyasztási-modernizációs igények korlátozott – szocialista táboron belül magasabb színvonalú – kielégítésén alapult. És persze azon, hogy a kezdeti kemény diktatúra sokat puhult. A mindennapi élet depolitizáltsága és a viszonylagosan magas életszínvonal a kulturális liberalizmussal együtt adta a Kádár által kínált alku lényegét. S ez borult fel az 1970-es évek végére egyre egyértelműbbé váló gazdasági válság hatására. A hanyatlást több tényező idézte elő. Az 1970-es évekre egyre inkább kimerültek az extenzív gazdasági növekedés forrásai, vagyis elfogyott a mezőgazdaságból érkező új munkaerő, amely az addigi gyors iparfejlesztést lehetővé tette. Az ehhez hasonlóan gyors növekedés fenntartásához elengedhetetlen lett volna a termelés hatékonyságának növelése, amelyre azonban az egyéni érdekek és kockázat szerepét kevésbé figyelembe vevő szocialista gazdálkodás csak korlátozottan volt képes. A belső tényezők mellett fontos szerepet játszott a külgazdasági feltételek megváltozása is. Az 1973-as első és az 1979-es második olajárrobbanás a magyar gazdaság számára ekkor már nélkülözhetetlen szovjet kőolaj árát jelentősen megdrágította. 1975 és 1985 között az átlagos árszínvonal közel megkétszereződött, miközben az azt megelőző tizenöt évben csak 20%-kal emelkedett. A kormány növekvő mértékben hitelekből finanszírozott életszínvonal- és szociálpolitikájának köszönhetően 1975 és 1979 között a reálbérek

még mindig emelkedtek, s csak 1980 és 1985 között kezdtek stagnálni, majd csökkenni. Az 1980-as évek közepére az emberek elveszítették bizalmukat a forint értékállóságában, a közintézmények (oktatás, egészségügy) színvonala jelentősen romlott.

350. AZ ELLENZÉK

Az 1980-as évek közepén az értelmiség körében alakultak ki azok a csoportok, amelyek megfogalmazták elégedetlenségüket, és többségében egy alternatív politikai koncepciót is körvonalaztak. Ezek az ellenzéki csoportok leképezték a magyar szellemi élet Horthy-korszakban is jellemző megosztottságát azzal, hogy ún. urbánus vagy emberjogi, valamint a magyar kisebbségek hatékonyabb védelmét hangsúlyozó ún. nemzeti vagy népi ellenzékéről beszéltek. A hatalommal szembeni közös, antikommunista jellegű fellépés, a rendszer demokratizálására való törekvés azonban több akcióban is összekapcsolta őket. 1980–81-ben ilyen volt a Bibó István tiszteletére összeállított emlékkönyv, majd az 1985 nyarán Monoron megszervezett találkozó. Programmal először 1986-ban a reformközgazdászok egy csoportja jelentkezett. Ennek az írásnak a címe *Fordulat és reform* volt. Bár alapvetően a gazdasági reformokra koncentráltak, a piacgazdaság mellett álltak ki, ennek eléréséhez politikai változásoknak is be kellett következni, egy plurális, demokratikus rendszert gondoltak el. 1987-ben a *Beszélő* szerkesztői tettek közzé részletes programot *Társadalmi Szerződés* címmel. Ezzel letették voksukat a jogállamiság és a politikai demokrácia mellett. A népi-nemzeti szárny nem állt elő saját politikai programmal, ám elsőként hozott létre legális mozgalmat, az 1987 szeptemberében Lakitelken alapított Magyar Demokrata Fórumot (MDF).

351. MAGYAR NEMZETISÉGEK A '70-ES ÉVEKBEN

Kádár János 1956-ban, Nicolae Ceaușescu pedig 1965-ben lett saját állama diktatórikus hatalmú vezetője. Kettejük kapcsolatát, és ezáltal a magyar–román politikai kapcsolatot három, egymástól jól elkülöníthető szakaszra lehet

osztani. Az első a hatvanas évek második felétől a hetvenes évek első feléig tartott. Ekkor Kádár megpróbálta új alapokra helyezni a román–magyar kapcsolatokat, ami azt jelentette, hogy a nemzetiségi kérdést félretéve erősíteni kívánta a kétoldalú kapcsolatokat. A román pártvezetés azonban továbbra is azt tartotta prioritásnak, hogy a titkosszolgálatok segítségével minél hatékonyabban fellépjen az általa nacionalistának tartott magyarországi és romániai magyar szervezetek és magánszemélyek ellen. Ennek következtében továbbra is igyekezett akadályozni és korlátozni minden olyan jellegű magyar közeledést, amely a kétoldalú kapcsolatok elmélyítését, kiszélesítését célozta meg, legyenek ezek akár gazdasági, akár tudományos, akár kulturális célúak. Kádárék azzal szembesültek, hogy a magyar–román kapcsolatok Ceaușescu számára arra kellenek, hogy külpolitikailag legitimálják a neosztálinista típusú rendszer működtetésére kidolgozott külön utas politikát (pl. 1968-as prágai bevonulástól való távolmaradás). S ebben Kádár nem kívánt részt venni, hiszen a magyar érdekeknek a szocialista együttműködés (KGST, Varsói Szerződés) elmélyítése felelt meg. A második szakaszban megtörtént tehát magyar részről az előző időszak kudarcainak felismerése, de az együttműködést Kádár még mindig a konfrontációmentesség, a jószomszédi viszony fenntartásával képzelte el. Ez egyet jelentett azzal, hogy a magyar kisebbség helyzetére vonatkozóan megfogalmazott kritikákat igyekeztek elhallgattatni. A harmadik szakasz a nyolcvanas évek, a rendszerváltást megelőző időszak, amikor egy nagyon látványosan romló kétoldalú viszonyról beszélhetünk.

352. AZ EURÓPAI UNIÓ

Az 1957-ben megalakult Európai Gazdasági Közösséget (EGK), azaz a Közös Piac előzményének tekinthető szervezeti szempontból a Benelux államok között már 1932 óta működő Vámunió és az 1952-ben az NSZK, Franciaország, Olaszország és a Benelux államok által alapított Európai Szén- és Acélközösség, azaz Montánunió. Eszmetörténeti szempontból azonban ennél sokkal régebbiek az egységes Európa gyökerei. Már az ókor végén megfogalmazódott egy egységes keresztény Európa gondolata, hogy aztán a későbbi

korok nagy gondolkodói ezt a maguk nézetei szerint újra-újragondolják (pl. Immanuel Kant, Victor Hugo vagy Coudenhove-Kalergi gróf). Bár a magasztos eszmék mellett nem jelennek meg a megvalósítás gyakorlati lépései, jelentőségük mégis óriási a közös európai identitás kialakításában. A Montánunió tagországai közötti belső vámok megszüntetése és a közös külső vámok létrehozása végül 1968-ra valósult meg. Az EGK a tagországok közötti kereskedelmet nemcsak egy szektorra, hanem kezdetben az ipar egészére is alapozta, a mezőgazdaság majd csak 1962 után került be a körbe. Az EGK gazdasági és politikai ellensúlyt hozott létre a szocialista rendszer ellenében éppúgy, mint az USA nyomasztó fölényével szemben. A gazdasági kapcsolatok liberalizálása Nyugat-Európa országai között a gazdasági növekedés új lehetőségeit nyitotta meg. Az 1960-as években az EGK fejlődése alapvetően az ún. vertikális tényezőknek köszönhető, azaz az egymás közötti (intraregionális) kereskedelmen alapult. Az 1970-es évekre azonban változtatásra volt szükség, új ösztönzők kellettek a továbbfejlődéshez. Az ún. horizontális bővítés a külgazdasági szerződések újraszabályozásán alapult. 1973-ban a Közös Piac hat alapító tagországához Dánia, Írország és az Egyesült Királyság csatlakozott, majd az 1980-as években folytatódott a déli bővítés (1981 Görögország, 1986 Portugália, Spanyolország). A bővítés mellett szabadkereskedelmi szerződések kötöttek több észak-afrikai állammal (Marokkó, Tunézia, Egyiptom), Máltával, Ciprussal és Izraellel, valamint fejlődő országokkal is. A bővítés és az újragondolt szerződésrendszer következményei számokban is megjelentek, hiszen míg a hat alapító tagország a világkeresedelemből 1960-ban 23 százalékos részesedést mondhatott magáénak, 1982-re ez 45 százalékra nőtt. Az újabb minőségi és mennyiségi ugrást az egységes belső piac kialakítása jelentheti, amire azért volna szükség, mert az EK az olajválságokat követő gazdasági átalakulásnak köszönhetően az USA-val, Japánnal és a gyorsan iparosodó fejlődő országokkal szemben lépéshátrányba került. Ezt egyelőre azonban az sem tudta teljes körűen megoldani, hogy 1993-ban létrejött a szélesebb gazdasági és politikai együttműködésen alapuló Európai Unió.

353. A FÜGGETLEN JOGÁSZ FÓRUM

Az előkészületek június 10-ig húzódtak, hiszen minden részletről meg kívántak állapodni. Pl. arról is, hogy a tárgyalóasztal valóban kerek legyen-e, hány oldal vegyen részt stb. Végül négy oldal – az ennek megfelelően elrendezett asztal körül – ült egymással szemben. Az egyik az ellenzéki kerekasztal, a másik az MSZMP, a harmadik a társadalmi szervezetek és mozgalmak (pl. szakszervezetek), a negyedik pedig a megfigyelők. A megegyezés rögzítette, hogy a tárgyalásokon az első három oldalt azonos jogok illetik meg a konszenzusformálás során. Az MSZMP halogató taktikája miatt addig is vontatottan haladó megbeszélések július végén megtorpanak, s csak augusztus közepétől gyorsultak fel újból, amikor Fejtő Györgytől Pozsgay Imre vette át az MSZMP-delegáció vezetését. A tárgyalásokat szeptember 18-án plenáris ülés zárta le. A békés átmenet sarkalatos kérdései kapcsán hat törvényjavaslat született: az országgyűlési képviselők választásáról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az Alkotmánybíróságról, a Büntető törvénykönyv módosításáról, a büntetőeljárásról, valamint az alkotmány módosításáról, viszont nyitva maradt több lényegi kérdés, mint például a köztársasági elnök választásának rendje, a választások nyilvánosságának szabályai, az új tájékoztatási törvény vagy a munkásörség ügye. A kerekasztal-tárgyalások eredményeként egy demokratikus alkotmányos rendszer jött létre Magyarországon, s megteremtődtek a szabad választások megrendezésének feltételei. Az Országgyűlés elfogadta a sarkalatos törvényeket, majd 1989. október 23-án kihirdették az alkotmány módosítását, s kikiáltották a Magyar Köztársaságot.

354. '56 UTÓLAGOS MEGÍTÉLÉSE

A Magyar Népköztársaság és Csehszlovákia 1963 áprilisában megállapodott egy közös beruházási program létrehozásáról, amelynek célja a Bős-Nagymaros-i Vízlépcsőrendszer megépítése volt. A vízlépcsőrendszer megépítésének célját a következőkben határozták meg: az érintett Duna-szakasz komplex hasznosítása villamos energiatermelés, a nemzetközi hajózás, a vízgazdálko-

dás, a kapcsolódó területek gazdasági fejlődése céljából. A végleges tervezet elkészítése tíz évig húzódott, az építkezés elkezdését pedig nagyban hátráltatta az 1970-es években kibontakozó gazdasági válság. Az 1985-től kezdődően fokozatosan felgyorsuló építési munka az ellene való tiltakozást is felerősítette. A figyelem középpontjába került a környezeti-természeti értékek megóvásának szükségessége. 1988 szeptemberében zajlott a bős-nagymarosi vízlépcső elleni tüntetés. Ez a gigaberuházás a Kádár-rendszer szimbólumává vált, ezért a környezetvédelmi szempontokra épülő vízlépcső elleni kritikák erősen átpolitizálódtak. A cikkek, konferenciák és tüntetések hatása annyiban érvényesült, hogy bár az Országgyűlés 1988 októberében az építkezés folytatása mellett döntött, de szigorú környezetvédelmi feltételekhez kötötte. A Németh Miklós vezette kormány végül 1989 májusában felfüggesztette a nagymarosi építkezést, s egyeztetést kezdeményezett a csehszlovák kormánnyal az ügyben. Mivel a csehszlovák kormány az egyeztetéseken minden esetben az építkezés folytatása mellett foglalt állást, a magyar kormány az Országgyűlés 1992. március 24-ei határozatának megfelelően az államközi szerződést egyoldalú nyilatkozattal megszüntette, s ezen a rendszerváltást követően kormányra kerülő kabinet és Országgyűlés sem változtatott.

355. A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ELSŐ VÁLASZTÁSOK

Negyvenhárom évvel az utolsó szabad, de a kommunisták által manipulált választás után, 1990 márciusában szavazhattak újra szabadon a magyar állampolgárok. A kétfordulós rendszerben zajló voksolás első szakaszát minimális fölénnyel az MDF nyerte az SZDSZ előtt, az áprilisi második etap azonban az MDF, FKgP és KDNP alkotta választási szövetség elsőpró sikerét hozta az egyéni körzetekben aratott nagyszámú győzelemnek köszönhetően. A történelmi pártok közül több nem jutott be végül a parlamentbe (MSZDP, a Néppárt néven megújult Nemzeti Parasztpárt), de a vártnál gyengébben szerepelt az FKgP és a KDNP is. Az MSZP 10% körüli eredménye egyértelműen jelezte, hogy a választók nem hittek a megújulási ígéretekben. Bár az MDF vezette kormánykoalíciónak meggyőző többsége volt, az ország stabil kormányzása

érdekében megállapodást kötött a második erőnek számító SZDSZ-szel. Ennek értelmében a Magyar Köztársaság első köztársasági elnöke az eredetileg szabaddemokrata Göncz Árpád lett.

356. MAGYARORSZÁG ÁLLAMFORMÁI

A többpárti demokratikus jogállam kialakítását megalapozó 1989. szeptember 18-ai kerekasztal-megállapodás alapköve az alkotmány módosítása volt. Nem új alkotmány készült, hanem az 1949. évi XX. törvény módosított változatát készítették el, ami tartalmát tekintve szinte teljesen megújított dokumentum volt. Ahogy ezt akkoriban többször mondták: csak az a mondat maradt meg benne változtatás nélkül, hogy az ország fővárosa Budapest. Ez a megállapítás ebben a formában túlzás, de az tény, hogy a szöveg több mint 80%-a lecserélődött. Rögzítette az 1946. évi köztársaság koncepcióhoz való visszatérést, a parlamentáris kormányformát, a központi állami szervek alapvető feladatait és hatáskörét, s meghatározta egymáshoz való viszonyukat a hatalommegosztás alkotmányos elvének megfelelően. Létrehozta az alkotmány védelmére az Alkotmánybíróságot, az Országgyűlés pénzügyi-gazdasági ellenőrző szervét, az Állami Számvevőszéket és az ombudsmani tisztséget az állampolgári jogok védelmére. Az alkotmány szabályozta a pártok megalkulását és működését, s külön szabályban tiltotta meg, hogy politikai párt közvetlenül közhatalmi funkciót gyakorolhasson.

357. A BÉKÉS FORRADALOM

A konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal kizárható az ország kormányozhatatlansága, vagyis hogy a megbukott kormány helyébe nem alakul új kormány. E kormányzati rendszerben a kormány lényegében a miniszterelnökkel azonos, a parlament előtt ő viseli a kormányzati felelősséget a végrehajtó hatalom egészéért, a miniszterekkel szemben nincs helye bizalmi felvetésnek.

358. MAGYAR ELNÖKÖK

A köztársasági elnök Magyarország államfője, ő képviseli Magyarországot. A köztársasági elnököt az országgyűlés választja meg öt éves időtartamra, egy alkalommal újraválasztható. Az országgyűlési képviselők egyötödének ajánlása szükséges a jelöléshez. Feladatköre sokrétű, hiszen a demokratikus államberendezkedés legfőbb őreként a hatalmi ágak felett áll, miközben az alkotmány/alaptörvény értelmében kontrollálja működésüket. Bármely 35. életévét betöltött, választójoggal rendelkező magyar állampolgár lehet köztársasági elnök. Megbízata megszűnik az öt éves időszak lejártával, vagy ha kilencven napot meghaladó időn át képtelen feladatköreinek ellátására, illetve halála esetén. Az államfői megbízatás megszűnhet összeférhetetlenség kimondásával, illetve lemondásával, valamint a köztársasági elnöki tisztségtől való megfosztással is.

359. ÓBUDAI LELETEK – ESEMÉNYKÁRTYA

360. CSALÁDTÖRTÉNET – ESEMÉNYKÁRTYA

